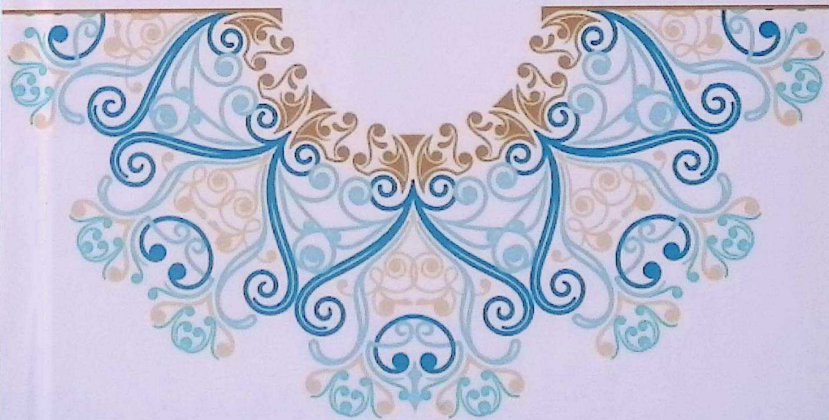

S. H. Ulliyeva

O'ZBEK TILI

o'quv qo'llanma

**O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI OLIY TA’LIM, FAN VA
INNOVATSIYALAR VAZIRLIGI**

ULLIYEVA SANOBAR HAYDAROVNA

O‘ZBEK TILI

Oliy ta’lim muassasalarining iqtisodiyot ta’lim yo’nalishi bo’yicha rus
guruhlarida tahsil olayotgan talabalarga mo’ljallangan

**Samarqand davlat veterinariya meditsinasi,
chorvachilik va biotexnologiyalar universiteti
Nashr matbaa markazi, 2026**

UO'K: 811.512.133
KBK: 81.633.1

S. Ulliyeva.

O'zbek tili. O'quv qo'llanma. Samarqand davlat veterinariya meditsinasi, chorvachilik va biotexnologiyalar universiteti nashr matbaa markazi, 2026. 156 bet.

O'zbekiston Respublikasi Oliy ta'lim, fan va innovatsiyalar vazirligining Oliy ta'lim tashkilotlari talabalari uchun tayyorlangan o'quv adabiyotini ekspertizadan o'tkazganlik natijasi bo'yicha ma'lumotnomasi
(№7202-2569-4d77-018d-0938-9837-0572, 25.12.2025)
asosida nashr qilishga tavsiya etilgan

9837

Mazkur o'quv qo'llanma Oliy ta'lim muassasalarining iqtisodiyot ta'lim yo'nalishining rus guruhlarida tahsil olayotgan talabalarga mo'ljallangan. O'quv qo'llanmada mazkur sohalar akademik muvaffaqiyatga erishish uchun zarur bo'lgan leksik va grammatik mavzular batafsil yoritilgan. Talabalarning o'qish, yozish, tinglash va so'zlashuv ko'nikmalarini rivojlantirishga yo'naltirilgan topshiriqlar va amaliy mashqlar kiritilgan bo'lib, ular o'zbek tilida ishonchli muloqot qilishlariga imkon beradi. Ushbu o'quv qo'llanma talabalarning o'zbek tilidan olgan bilimlarini mustahkamlash, shuningdek, ularning kundalik hayotda, ilmiy va kasbiy faoliyatlarida muloqot va ish jarayonlarida egallagan bilim va ko'nikmalarini samarali qo'llash malakalarini shakllantirishga xizmat qiladi.

Taqrizchilar:

- D.Islamova** - Sharof Rashidov nomidagi Samarqand davlat universiteti ilologiya fakulteti O'zbek tilshunosligi kafedrası dotsenti.
F.Davronova - Samarqand davlat veterinariya meditsinasi, chorvachilik va biotexnologiyalar universiteti O'zbek, rus tillari adabiyoti va xorijiy tillar kafedrası dotsenti.

ISBN: 978-9910-640-74-2

SO'Z BOSHI

O'zbek tili – turkiy tillar oilasiga mansub, boy va ifodali til bo'lib, uning o'ziga xos fonetik, leksik va grammatik xususiyatlari mavjud. Uning tarixi qadim zamonlarga borib taqaladi va asrlar davomida rivojlanib, boyib borgan. Hozirgi kunda o'zbek tili O'zbekiston Respublikasining davlat tili hisoblanadi va mamlakatimizning madaniy va ijtimoiy hayotida muhim o'rin tutadi.

O'zbek tilini o'rganish nafaqat tilni bilish, balki o'zbek xalqining madaniyati, tarixi va an'analari bilan yaqindan tanishish imkoniyatini beradi. Tilni o'rganishda muntazam mashq qilish, yangi so'zlarni yodlash va grammatik qoidalarni puxta o'zlashtirish muhim ahamiyatga ega. O'zbek tili grammatikasi nisbatan sodda bo'lsa-da, unda o'ziga xos xususiyatlar ham mavjud bo'lib, ularni to'liq o'zlashtirish uchun sabr-toqat va izlanish talab etiladi.

O'zbek tilini o'rganish natijasida siz nafaqat yangi tilni egallaysiz, balki o'z dunyoqarashingizni kengaytirasiz, yangi madaniyat bilan tanishasiz va hayotingizda yangi imkoniyatlarga erishasiz.

Qo'lingizdagi "O'zbek tili" o'quv qo'llanmasi oliy ta'lim muassasalarining iqtisodiyot yo'nalishida tahsil olayotgan rus guruh talabalari uchun mo'ljallangan. Ushbu darslik sizlarga o'zbek tilining asosiy grammatik qoidalari va leksikasini o'rganish, shuningdek, kasbiy faoliyatingiz uchun zarur bo'lgan muloqot ko'nikmalarini rivojlantirishga yordam beradi.

O'quv qo'llanmada o'qish, yozish, tinglash va so'zlashuv mashqlari, iqtisodiyot sohaslariga oid autentik matnlar va amaliy topshiriqlar berilgan. O'zbek tilidan olgan bilimlarini mustahkamlash, shuningdek, ularning kundalik hayotda, ilmiy va kasbiy faoliyatlarida muloqot va ish jarayonlarida egallagan bilim va ko'nikmalarini samarali qo'llash malakalarini shakllantirishga xizmat qiladi.

Ushbu o'quv qo'llanmaning maqsadi – kelajakda mutaxassislarni o'zbek tilida bemalol muloqot qilishga, o'z sohalarga tegishli terminlarni nutqda samarali va to'g'ri qo'llashga, monolog va dialog matnlar tuzishga, nutq uslublari bilan ishlashga, ish hujjatlarini tayyorlash va rasmiylashtirishga o'rgatishdan iborat. O'quv qo'llanmada qo'llanilgan pedagogik texnologiyalar talabalarning dunyoqarashini kengaytirish, fikrlash va nutqini rivojlantirishga yo'naltirilgan bo'lib, o'zbek tilida turli mavzularda erkin fikr yuritishga undaydi.

O'quv qo'llanmadan foydalanish jarayonida o'zbek tilining boy imkoniyatlarini anglab yetish, undan erkin va ishonch bilan foydalanish malakalaringizni oshirishingizga ishonamiz. Muvaffaqiyatlar tilab qolamiz!

**“DAVLAT TILI” HAQIDAGI QONUN VA UNING IJROSI
“O‘ZBEK TILI” FANINING MAQSADI VA VAZIFASI**

1-topshiriq. Yangi so‘zlar bilan tanishing.

poydevor – основание, основа
maqom – статус
kafolatlamoq – гарантировать
salmqli – весомый
qonuniyatlar – закономерности
ko‘nikma – навык
singdirish – внедрение
muloqot madaniyati – культура общения
takomillashtirmoq – совершенствовать

“DAVLAT TILI” HAQIDAGI QONUN VA UNING IJROSI

*Ona tilimiz – milliy ma’naviyatimizning bitmas
tuganmas bulog‘idir. Shunday ekan, unga munosib
hurmat va ehtirom ko‘rsatish barchamizning nafaqat
vazifamiz, balki muqaddas insoniy burchimizdir.*
Sh. Mirzivoyev.

O‘zbekiston Respublikasining “Davlat tili haqida”gi Qonuni mamlakatimiz mustaqilligining poydevorlaridan biri bo‘lib, o‘zbek tilining davlat tili sifatidagi maqomini huquqiy jihatdan mustahkamlaydi. Bu Qonun tilimizning jamiyat hayotidagi o‘rnini belgilash, uning rivojlanishini ta’minlash va kelgusi avlodlarga beg‘ubor holda yetkazishda muhim ahamiyatga ega.

Qonunning qabul qilinishi va ahamiyati. Qonun O‘zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining XI sessiyasida, 1989-yil 21-oktabrdagi qarori bilan qabul qilingan bo‘lib, hali sobiq Ittifoq tarkibida bo‘lgan davrda o‘zbek tiliga davlat tili maqomining berilishi tarixiy voqea edi. Bu o‘zbek xalqining o‘z tili, madaniyati va o‘zligiga bo‘lgan hurmatining yorqin ifodasi bo‘ldi. Mustaqillikdan so‘ng 1995-

yilda Qonun yangi tahrirda qabul qilinib, uning qoidolari yanada aniqlashtirildi va kengaytirildi.

Shuningdek, Qonun boshqa millat va elatlarning tillariga hurmat bilan qarashni va ularning rivojlanishiga shart-sharoit yaratishni kafolatlaydi.

Qonunning ijrosi va erishilgan yutuqlar: mustaqillik yillarida "Davlat tili haqida"gi Qonun ijrosini ta'minlash borasida salmoqli ishlar qilindi. Davlat idoralarida ish yuritish to'liq o'zbek tiliga o'tkazildi. Ta'lim tizimida o'zbek tilida ta'lim berish kengaytirildi, yangi darsliklar va o'quv qo'llanmalar yaratildi. Ommaviy axborot vositalarida o'zbek tilidagi kontent hajmi keskin oshdi. Ilmiy-texnik terminlar va atamalar qabul qilindi, o'zbek tilining imlo qoidolari takomillashtirildi.

"O'ZBEK TILI" FANINING MAQSADI VA VAZIFASI

O'zbek tilining ilmiy-nazariy asoslarini, uning leksik, fonetik, grammatik qurilishini chuqur o'rgatish, tilning jamiyatdagi o'rni va ahamiyatini anglatish, shuningdek, og'zaki va yozma nutq malakalarini shakllantirish va rivojlantirish.

Asosiy maqsad – tilning boy imkoniyatlaridan to'g'ri va samarali foydalanishga o'rgatish, ularda muloqot madaniyatini shakllantirish.

"O'zbek tili" fanining vazifalari:

- o'zbek tilining fonetik, leksik, morfologik va sintaktik qonuniyatlarini o'rgatish;
- adabiy til normalarini (talaffuz, yozuv, orfografiya, punktuatsiya) o'rgatish;
- tilning uslubiy imkoniyatlari, nutq uslublari haqida ma'lumot berish;
- so'z boyligini oshirish, tushunchalarni kengaytirish;
- fikrlarni og'zaki va yozma shaklda aniq, ravon va to'g'ri ifodalash ko'nikmalarini rivojlantirish;
- turli matnlarni tahlil qilish, tushunish va qayta ishlash malakalarini shakllantirish;
- til madaniyati va nutq etikasini singdirish;
- o'zbek tilining davlat tili sifatidagi ahamiyatini anglatish.

Ushbu fan talabalarning umumiy savodxonligini oshirishga va ularning kasbiy faoliyatida tilning to'g'ri qo'llanishini ta'minlashga xizmat qiladi.

LEKSIK VA GRAMMATIK TOPSHIRIQLAR

3- topshiriq. Savollarga javob bering.

1. O'zbek tili fanining maqsad va vazifalari nimalardan iborat?
2. "Davlat tili haqida"gi Qonun qachon qabul qilingan?
3. "Davlat tili haqida"gi Qonun ijrosini ta'minlash borasida qanday ishlar amalga oshirilmoqda?

4- mashq. Til haqidagi maqollarni davom ettiring

1. Har kim o'z tili bilan... .
2. Til bor, bol keltirar, til bor,
3. Suydirgan ham til, ... ham til.
4. Til aql bezagi, til aql
5. Til - dil
6. Til yaxshisi boyitar, til yomoni
7. Tilga ixtiyorsiz, elga
8. Til - ... tarjimoni.
9. Ona tilim - ... dilim.
10. Suyaksiz til, ... sindirar.

(Foydalanish uchun so'zlar: suyak, e'tiborsiz, dil, kuydirgan, tirik, jon-u, balo, zor etar, tarozusi, jarchisi).

5-topshiriq. She'rlarni yod oling.

Til – shuncha sharafi bilan nutqning
qurolidir. Agar nutq noma'qul bo'lib chiqsa –
tilning ofatidir. *Alisher Navoiy.*

ONA TILIMDA

Dunyo ishi sho'x mavjlanadi ona tilimda,
Har bir so'z yuz ma'noli durdona tilimda.
Izhori ko'ngil chog'i ipak tovlanadir ul,
Burro-yu go'zal, g'o'lib-u mardona tilimda.

Do'stlarning shirin davrasida shaydo shakardir,
Har jilvasi bir gulxan-u gulxona tilimda.
Bor unda Navoiy ruhi, unda Bobur bor,
Har shevasi qasr ila koshona tilimda.

Dunyoda bor ilm-u hunar unda jilobaxsh,
So'ngsiz xazina qomus-u afsona tilimda. (*J. Jabborov*)

Ey ona til, aziz qadrdonim,
Iltifoti ruhim, Rahmonim.
Tug'dig'im kundan aylading ulfat,
O'lguncha ayrilma, ey jonim.

Menga ilm-u adab san o'rgatding,
Chin adib, muallim, shonim.
Millatning ruhini ko'targuchisan,
Ey muqaddas karamli sultonim. (A.Avloniy)

6-topshiriq. "O'zligimiz timsoli - ona tilim" mavzusida matn tuzing.

2- mavzu

O'ZBEKISTON – YAGONA VATAN. O'ZBEK TILINING TOVUSHLAR TIZIMI: UNLI TOVUSHLAR VA ULARNING IMLOSI.

1-topshiriq. Yangi so'zlar bilan tanishing.

faxr – гордость, почёт
chorraha – перекрёсток
g'oya – идея
chorlamoq – вызывать, звать
yaratuvchanlik – создание
intilmoq – стремиться
cheksiz cho'llar – бескрайние пустыни
serhosil vodiylar – плодородные долины
ravnaq – развитие, процветание
jadal – стремительный, ускоренный

O'ZBEKISTON – YAGONA VATAN

O'zbekiston – bu bizning yagona va aziz Vatanimiz. Bu nom har bir yurakda faxr va mehr uyg'otadi. Bu shunchaki bir hudud emas, balki asrlar davomida shakllangan buyuk tarix, betakror madaniyat va samimiy insonlar makonidir.

Bizning zaminimiz qadim zamonlardan buyon ilm-fan, san'at va ma'rifat beshigi bo'lib kelgan. Buyuk Ipak yo'li chorrahasida joylashgan bu yurt Samarqand, Buxoro, Xiva kabi jahon shahar-muzeylarini, Imom Buxoriy, Mirzo

Ulug'bek, Alisher Navoiy, Abu Ali ibn Sino kabi buyuk allomalarni dunyoga bergan. Ularning merosi bizning buyuk tariximizni va yagona ildizlarimizni tashkil etadi.

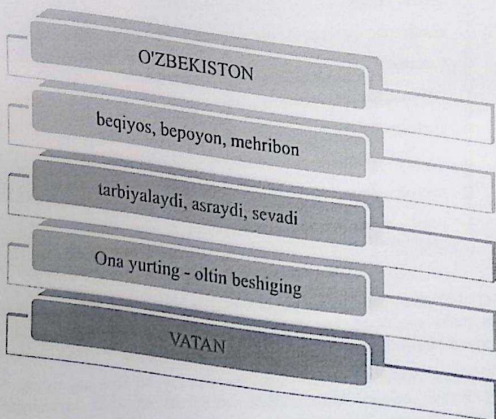
O'zbekistonning tabiati xilma-xil va go'zal. Baland tog'lar, cheksiz cho'llar, serhosil vodiylar va tiniq daryolar yurtimizga o'zgacha chiroy bag'ishlaydi. Bu yerda quyosh doimo charaqlab turadi, har bir fasl o'ziga xos go'zallikka ega. Bu tabiat mo'jizalari ham barchamiz uchun umumiy uyimizdir.

Eng muhimi, O'zbekiston – turli millat va elatlarga mansub insonlarning yagona uyidir. Bu yerda hamma bir oila bo'lib, tinchlik va totuvlikda yashaydi. O'zbek xalqining mehmondo'stligi, mehnatsevarligi va bag'rikengligi dunyoga mashhurdir. Bizni yagona maqsad – Vatan taraqqiyoti va ravnaqi birlashtiradi.

Bugungi kunda O'zbekiston jadal rivojlanmoqda. “Yangi O'zbekiston” g'oyasi ostida har bir sohada ulkan o'zgarishlar amalga oshirilmoqda. Yoshlarimiz ilm olishga intilmoqda, yaratuvchanlikka chorlanmoqda. Bizning kelajagimiz yorqin va farovon bo'lishiga ishonamiz, chunki biz birgalikda, yagona oila bo'lib, bu ulkan maqsadlarga intilmoqdamiz.

O'zbekiston – bu shunchaki yer parchasi emas, balki bizning qonimiz, ruhimiz, yashash tarzimizdir. Uni sevish, ardoqlash va uning ravnaqi uchun intilish har bir fuqaroning burchidir. O'zbekiston – bizning yagona va muqaddas Vatanimiz!

2-topshiriq. Namuna asosida “O'zbekiston” sinkveynini tuzing.

O'ZBEK TILINING TOVUSHLAR TIZIMI

Fonetika - tilshunoslikning tilning tovushlar tizimini o'rganadigan bo'limidir. Har bir tilning fonetikasi o'sha tildagi nutq tovushlarining hosil bo'lishi, akustik xususiyatlari, idrok qilinishi va tildagi vazifalarini o'rganadi.

O'zbek tilining tovushlar tizimi **unli** va **undosh tovushlardan** tashkil topgan. Bu tovushlar so'zlarni shakllantirish va ma'nolarni ajratish uchun xizmat qiladi.

Zamonaviy o'zbek lotin alifbosida bu tovushlar tegishli harflar bilan ifodalanadi. Tizimda 6 ta asosiy unli tovush va 24 ta undosh tovush mavjud. Har bir tovushning o'ziga xos talaffuzi va yozilish qoidasi bor.

LOTIN ALIFBOSI

Aa	Bb	Dd	Ee	Ff	Gg
Hh	Ii	Jj	Kk	Ll	Mm
Nn	Oo	Pp	Qq	Rr	Ss
Tt	Uu	Vv	Xx	Yy	Zz
O'o'	G' g'	Sh sh	Ch ch	ng	,

UNLI TOVUSHLAR

O'zbek tilida 6 ta asosiy unli tovush mavjud: **i, e, a, o, u, o'.**

Unli tovushlar havo oqimi og'iz bo'shlig'ida to'siqqa uchramay hosil bo'ladi. Ular asosan tilning holati va lablarning ishtirokiga ko'ra tasniflanadi:

Tilning gorizontal holatiga ko'ra		Tilning vertikal holatiga ko'ra (jag'ning ochilishi darajasi)			Lablarning ishtirokiga ko'ra	
Old qator unlilari	Orqa qator unlilari	Tor unlilar (yuqori ko'tarilish)	O'rta unlilar (o'rta ko'tarilish)	Keng unlilar (quyi ko'tarilish)	Lablangan unlilar	Lablanmagan unlilar
i, e, a	o', u, o	i, u	e, o'	a, o	o', u	i, e, a, o

Unlilarning talaffuzi

Harf	Tovush	Misollar
I i	[i] Rus tilidagi [u] tovushiga o'xshash	<i>Bil, dil, ish, ilm, inkor</i>
E e	[e] Rus tilidagi [э] tovushiga o'xshash. So'z boshida yoki unlilardan keyin [йе] kabi talaffuz qilinishi mumkin.	<i>El, men, metin, tobe, elsevar</i>
Aa	[a] Rus tilidagi [а] tovushiga o'xshash.	<i>Ana, bola, amma, Anvar, Ali.</i>
O'o'	[o'] O'ziga xos o'zbek tovushi. Rus tilidagi "o" dan farqli o'laroq, lablar biroz cho'chhaytirilib aytiladi. Ko'pincha ingliz tilidagi "more" so'zidagi "o"ga o'xshatiladi.	<i>O'zbekiston, o't (o'simlik), ko'z, ko'p, o'lan, o'tov.</i>
U u	[u] Rus tilidagi "y" tovushiga o'xshash.	<i>Uy, uch, uzr, Urganch, udum</i>
O o	[o] Rus tilidagi "палка" so'zidagi "а" ga yoki ingliz tilidagi "father" so'zidagi "а" ga o'xshash. o' tovushidan farqlanadi.	<i>Non, ola, olma, tillo, ovqat, kon.</i>

Yozilishidagi muhim jihatlar: o [o] va o' [o'] harflarini farqlash juda muhim. Bular ikki xil fonema bo'lib, ularni noto'g'ri qo'llash so'z ma'nosini o'zgartirib yuborishi mumkin (masalan, ot - лошадь, o't - трава).

UNLILAR IMLOSI

A a harfi

taka, tana, pana, alanga, aloqa, ota; oktabr, dekabr kabi so'zlarda old qator keng unlini ifodalash uchun yoziladi;

bahor, zamon; savol, gavda; vasvasa kabi so'zlarning oldingi bo'g'inida, vaqt, vahm kabi so'zlarda [a] aytiladi va yoziladi.

O o harfi

ona, omon, quyosh, fido, baho, xola, lotin; mukofot, mahorat kabi so'zlarda orqa qator keng unlini ifodalash uchun yoziladi.

boks, poyezd, tonna, talon; agronom, mikrofon; direktor, termos kabi o'zlashma so'zlardagi unlini ifodalash uchun yoziladi.

I i harfi

ish, iz, qil; xirmon, ilhom, ikki, ixtisos, shoyi, tulki; volida, piramida; bilan, biroq, sira, qishloq, chiroq kabi so'zlarda old qator tor unlini ifodalash uchun yoziladi;

o'tin, o'rik, bo'lim kabi oldingi bo'g'inida **o'** unlisi keladigan so'zlarning keyingi bo'g'inida **i** aytiladi va yoziladi.

U u harfi

uy, kun; buzoq, buloq, Buxoro; butun, uchuq, usul, yulduz; mafkura; ko'zgu, uyqu; aluminiy, yubiley kabi so'zlarda orqa qator tor unlini ifodalash uchun yoziladi;

govun, sovun, tovush, yovuz, qirg'ovul, chirmovuq kabi so'zlarning oldingi bo'g'inida **o** unlisi kelsa, keyingi yopiq bo'g'in boshidagi **v** undoshidan keyin **u** aytiladi va yoziladi.

O' o' harfi

o't, o'q, o'zbek, o'simlik, do'ppi, bo'tako'z, semizo't, gulko'rpa, noo'rin kabi so'zlarda orqa qator o'rta-keng unlini ifodalash uchun yoziladi.

E e harfi

ekin, esla, evara, ekran, eksport; kel, zehn; kecha, behi; telefon, teatr; poyezd, atelye; e'lon, ne'mat, she'r kabi so'zlarda old qator, o'rta-keng, lablanmagan unlini ifodalash uchun yoziladi.

Yonma-yon keladigan unililar imlosi

unlilar orasiga ba'zan y undoshi qo'shib aytilsa ham, yozilmaydi.

a) ia: material, milliard, radiator; tabiat, shariat kabi;

b) io: biologiya, million, stadion, radio kabi;

d) ai: mozaika, ukrain, said, maishat kabi;

e) oi: alkaloid, ellipsoid, doim, shoir, oila kabi;

f) ea: teatr, okean, laureat kabi;

ae, oe unilari so'z ichida kelganda ikkinchi unli [y] aytilsa ham, asliga muvofiq *e* yoziladi: aerostat, poema kabi.

Boshqa hollarda yonma-yon kelgan unililar odatda aynan aytiladi va yoziladi: manfaat, kauchuk, aorta, saodat, burjua, shuaro, inshoot, sanoat, vakuum, muammo, matbuot, tabiiy, rioya va boshqalar.

LEKSIK VA GRAMMATIK TOPSHIRIQLAR

3-topshiriq. "O'zbekiston – yagona Vatan" matnini o'qing va savollarga javob bering.

1. Nima uchun O'zbekiston ilm-fan, san'at va ma'rifat beshigi deb ataladi?

2. O'zbekiston zaminidan chiqqan qaysi buyuk allomalarni bilasiz?

3. Bugungi kunda O'zbekiston qaysi g'oya ostida jadal rivojlanmoqda?

4. Har bir fuqaroning Vatanga nisbatan burchi nimadan iborat?

4-topshiriq. "O'zbekiston – yagona Vatan" matnidagi birinchi va oxirgi abzasdagi unililarni tasniflang va imlosini tushuntiring.

5-mashq. Quyidagi so'zlarni o'qing va har bir so'zdagi unli tovushlarni tasniflang.

Iqtisodiyot, biznes, tadbirkor, kredit, bank, moliya, bozor, inqiroz, do'stlik, raqobat, so'm, korxona, menejer.

6-mashq. Quyidagi so'zlardagi nuqtalar o'rniga mos keladigan unli tovushni qo'ying.

Iqt...sodchi, t...jash, men...j...r, ra...obat...i, f...yda, moli..., ...matmo..., fo...z, soli..., b...zor i...tisodi...ti, boshq...r...vch..., taf...v...t, m...kr... qarz.

3- mavzu

MENING UNIVERSITETIM.

O'ZBEK TILINING TOVUSHLAR TIZIMI: UNDOSH TOVUSHLAR VA ULARNING IMLOSI.

1-topshiriq. Yangi so'zlar bilan tanishish.

Veterinariya meditsinasi – ветеринарная медицина

veterinariya-sanitariya ekspertizasi – ветеринарно-санитарная экспертиза

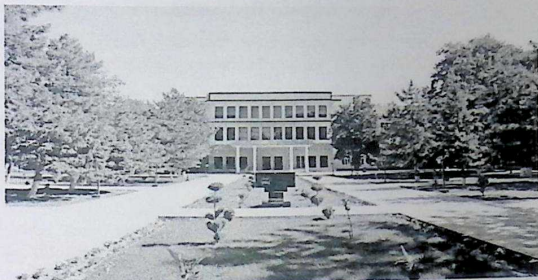
veterinariya diagnostikasi va laboratoriya ishi – ветеринарная диагностика и лабораторное дело

veterinariya farmatsevtikasi – ветеринарная фармацевтика

veterinariya biotexnologiyasi – ветеринарная биотехнология

chorvachilik mahsulotlarini qayta ishlash texnologiyalari – технология переработки животноводческой продукции

MENING UNIVERSITETIM

2018-yilda O'zbekiston Respublikasi Prezidentining Qarori asosida Samarqand qishloq xo'jaligi instituti negizida Samarqand veterinariya meditsina instituti tashkil etildi.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 31-martdagi Qaroriga ko'ra, Samarqand veterinariya meditsina instituti Samarqand davlat veterinariya meditsinasi, chorvachilik va biotexnologiyalar universitetiga o'zgartirilib, qayta tashkil etildi.

Universitet veterinariya meditsinasi, veterinariya-sanitariya ekspertizasi, veterinariya diagnostikasi va laboratoriya ishlari, veterinariya farmatsevtikasi, zootexnologiya, veterinariya biotexnologiyasi, chorvachilik mahsulotlarini qayta ishlash texnologiyalari yo'nalishlari bo'yicha kadrlar tayyorlaydigan asosiy davlat oliy o'quv yurti hisoblanadi.

Universitetda quyidagi fakultetlar mavjud: veterinariya profilaktikasi va davolash, veterinariya diagnostikasi va oziq-ovqat mahsulotlari xavfsizligi, biotexnologiya, agrotexnologiya, iqtisodiyot, zootexnologiya va mahsulotlarni qayta ishlash, standartlashtirish texnologiyalari.

Samarqand davlat veterinariya meditsinasi, chorvachilik va biotexnologiyalar universiteti M.Ulug'bek ko'chasi, 77-uyda joylashgan. Universitet tarkibida tarix muzeyi, zoologiya muzeyi, qorako'l muzeyi, o'quv-tajriba dalasi, issiqxona, sport-sog'lomlashtirish lageri, o'quv xo'jaligi, o'quv poligoni, biolaboratoriyalar mavjud.

Universitetda bir necha o'quv binolari, katta kutubxona, ikkita o'quv zali bor. O'quv binolarida ma'ruza zallari, auditoriyalar, lingafon va o'quv xonalari mavjud bo'lib, ular mutaxassisliklar bo'yicha zarur adabiyotlar bilan ta'minlangan.

UNDOSH TOVUSHLAR

Undosh tovushlar havo oqimi og'iz bo'shlig'ida to'siqqa uchrab yoki toraygan joydan sirg'alib o'tib hosil bo'ladi. Ular asosan hosil bo'lish usuli, hosil bo'lish o'rni va jarangli/jarangsizligiga ko'ra tasniflanadi:

1. Hosil bo'lish usuliga ko'ra:

- Portlovchilar: *b, p, d, t, g, k, q*
- Sirg'aluvchilar: *f, v, s, z, sh, g', x, h*
- Qorishqlar (affrikatlar): *ch, j*
- Burun tovushlar: *m, n, ng*
- Yon tovush: *l*
- Titroq tovush: *r*
- Sirg'aluvchi: *y*

2. Hosil bo'lish o'rniga ko'ra:

- Lab-lab undoshlar: *b, p, m*
- Lab-tish undoshlar: *f, v*
- Til oldi undoshlar: *d, t, s, z, n, l, r, sh, ch, j*
- Til o'rta undoshi: *y*
- Til orqa undoshlar: *g, k, ng*
- Chuqur til orqa undoshlar: *q, g', x*
- Bo'g'iz undoshi: *h*

3. Jarangli va jarangsizligiga ko'ra:

- Jarangli undoshlar (ovoz paychalari titraydi): *b, d, g, g', j, z, v, m, n, ng, l, r, y*
- Jarangsiz undoshlar (ovoz paychalari titramaydi): *p, t, k, q, ch, sh, s, x, f, h.*

UNDOSH TOVUSHLAR IMLOSI

1. «B» tovushi *borib, javob, hisob, bob, xitob* kabi so'zlarda «p», qibla, tobla so'zlarida «v» tarzida aytilsa ham «b» yoziladi.

2. *Avtomat, avtobus, avtomobil* kabi soʻzlarda «v» tovushi «f» tarzida talaffuz qilinsa-da, doimo «v» yoziladi.
3. *Fursat, fizika, fabrika, fahm-farosat, fasl* singari soʻzlarda «f» tovushi «p» kabi aytiladi, lekin asliga muvofiq ravishda har doim «f» yoziladi.
4. *Obod, ozod, faryod, tadbir, tadqiqot* kabi soʻzlarda «d» tovushi «t» tarzida aytilsa-da, har vaqt «d» yoziladi.
5. *Iztirob, tuzsiz, boʻzchi* soʻzlarida «z» tovushi «s» kabi aytiladi, biroq hamisha asliga mos ravishda «z» yoziladi.
6. J j harfi *jon, jahon, juma, gʻijjak, vaj* soʻzlarida til oldi, jarangli, portlovchi «j», jurnal, ajdar, garaj, tiraj soʻzlarida esa til oldi, jarangli, sirgʻaluvchi «dj» undosh tovushini ifodalash uchun yoziladi.
7. Sh sh harfi *shahar, shimol, shoshmoq, osh*, bosh kabi soʻzlarda til oldi, jarangsiz, sirgʻaluvchi tovushni ifodalash uchun yoziladi. Sh harfi ikki tovushni ifodalasa, oraga tutuq belgisi qoʻyiladi: *Isʻhoq, asʻhob* kabi.
8. Ch ch harfi *chumoli, choy, achchiq, soch* kabi soʻzlarda til oldi, jarangsiz, qorishiq undosh tovushni ifodalash uchun yoziladi.
9. R r harfi *rahmat, rahm, diyor*;
- L l harfi *lola, bol, olmoq*;
- N n harfi *non, ona, osmon*;
- G g harfi *gul, ega, eg*;
- Kk harfi *kam, ikki, tok*;
- Y y harfi *yetti, yuz, dunyo, toy*;
- Ng ng harfi *koʻngil, tong, ong*;
- Q q harfi *qizil, oq, aql*;
- Gʻ gʻ harfi *gʻoz, ogʻa, togʻ*;
- X x harfi *xalq, axborot, baxt*;
- H h harfi *hamma, hosil, ehson, isloh* kabi soʻzlardagi muayyan tovushlarni ifodalash uchun yoziladi.
10. *Farzand, band, poyezd* soʻzlaridagi «d» undoshi, *goʻsht, past, artist* soʻzlaridagi, «t» undoshi tallafuzda tushib qolsa ham yozuvda doimo ifodalanadi.
11. Xuddi shuningdek, *metall, kilovatt, kongress* kabi soʻzlar oxiridagi qoʻsh undoshlardan biri tallafuzda tushirilib qoldirilsa ham yozuvda hamisha ifodalanadi.
12. Tutuq belgisi *aʻlo, taʻlim, eʻlon, sheʻr, feʻl* kabi soʻzlarda unidan keyin kelib, uning choʻziqroq aytilishini taʼminlaydi.

13. *Mo'jiza, mo'tadil, mo'tabar* kabi so'zlarda o' unlisi cho'ziqroq aytiladi, lekin tutuq belgisi qo'yilmaydi.

14. *San'at, in'om, mas'ul* kabi so'zlarda unidan oldin qo'yilib, uning undosh tovushdan ajratib aytilishini ta'minlaydi.

ЛЕКСИК ВА ГРАММАТИК TOPSHIRIQLAR

2-topshiriq. "Mening universitetim" matnini o'qing va savollarga javob bering.

1. Universitetingiz qachon tashkil etilgan?
2. Universitetingizda qanday fakultetlar mavjud?
3. Universitetingiz qanday mutaxassislarni tayyorlaydi?

3-mashq. Undoshlar imlosini tushintiring. Birinchi va ikkinchi gaplardagi undoshlarni tasniflang.

Buxgalter kasbi juda mas'uliyatli va muhim hisoblanadi. U korxonaning moliyaviy salomatligini ta'minlashda muhim rol o'ynaydi. Buxgalterning vazifalariga hisob-kitoblarni yuritish, moliyaviy hisobotlarni tayyorlash, soliqlarni to'lash, aktivlar va majburiyatlarni nazorat qilish kabilar kiradi. Buxgalter kasbiga ega bo'lgan kishi analitik fikrlashga, diqqatga, aniqlikka va yuqori mas'uliyatga ega bo'lishi kerak. Shuningdek, buxgalter zamonaviy buxgalteriya dasturlari va qonunchilik talablaridan xabardor bo'lishi lozim. Buxgalterning ishi korxonaning barcha bo'limlari bilan bog'liq bo'lib, ular bilan hamkorlikda ishlash malakasini talab etadi. Yaxshi buxgalter korxonaning moliyaviy muvaffaqiyatiga katta hissa qo'shadi. Bu kasbning dolzarbligi har qanday korxona uchun muhimdir.

4-mashq. Matnni tarjima qiling. 3-abzasdagi undoshlar imlosini tushintiring.

Мой экономический факультет – это не просто учебное заведение, это целая экосистема, где студенты, преподаватели и сотрудники работают вместе, чтобы сформировать будущих лидеров в мире экономики. Он наполнен энергией амбициозных молодых людей, стремящихся освоить сложные экономические модели и научиться решать реальные проблемы.

Наши лекционные залы – это площадки для оживленных дискуссий и обмена идеями. Преподаватели, опытные профессионалы и ведущие эксперты в своих областях, делятся не только теоретическими знаниями, но и практическим опытом, помогая нам понять, как экономические теории работают на практике. Мы изучаем макро- и микроэкономику, финансы, менеджмент, статистику и многое другое, используя современные методики обучения и передовые технологии.

Экономический факультет – это место, где закладывается фундамент будущей карьеры, формируется критическое мышление и развиваются лидерские качества. Это сообщество единомышленников, объединенных

общей целью – стать профессионалами высокого уровня и внести свой вклад в развитие экономики. И я горжусь тем, что являюсь частью этой динамичной и вдохновляющей среды.

5-mashq. Gaplardagi undohlar imlosini tushuntiring.

Iqtisodchilarning faoliyati juda keng va xilma-xildir. Ular davlat organlarida, xo'jalik yurituvchi subyektlarda, xalqaro tashkilotlarda va tadqiqot institutlarida ishlashlari mumkin. Ishiga ko'ra, iqtisodchilar makroiqtisodiy tahlil, mikroiqtisodiy tahlil, moliyaviy tahlil, bozor tadqiqotlari, iqtisodiy prognozlash, investitsiya loyihalarini baholash va boshqa ko'plab sohalarda ishlashlari mumkin.

6-mashq. Gaplardagi undoshlarning imlosini tushuntiring. Birinchi va ikkinchi gaplardagi undoshlarni tasniflang.

Menejerning roli kompaniyaning muvaffaqiyatida muhim ahamiyatga ega. U kompaniyaning yurishini belgilab, uning rivojlanishini ta'minlaydi. Zamonaviy menejer nafaqat tashkiliy va rahbarlik qobiliyatiga, balki iqtisodiy bilimlarga ham ega bo'lishi kerak.

 4- mavzu

O'ZBEKISTONDA ISHLAB CHIQARISHNING RIVOJLANISHI.

O'ZBEK TILIDA BO'G'IN VA UNING TURLARI. BO'G'INGA AJRATISH VA KO'CHIRISH QOIDALARI.

1-topshiriq. Yangi so'zlar bilan tanishing.

Ishlab chiqarish – производство

hal qiluvchi – решающий

islohot – реформа

salohiyat – способность

barqaror – устойчивый

mintaqa – регион

sanoat – промышленность

O'ZBEKISTONDA ISHLAB CHIQARISHNING RIVOJLANISHI

O'zbekistonda ishlab chiqarishning rivojlanishi mamlakat iqtisodiyoti uchun hal qiluvchi ahamiyatga ega. Mustaqillik yillarida amalga oshirilgan islohotlar va investitsiyalar natijasida sanoatning turli sohaları sezilarli darajada o'sdi. Texnologiyalarni modernizatsiya qilish, yangi korxonalarni qurish va mavjudlarini rekonstruksiya qilish ishlab chiqarish hajmini oshirishga va mahsulotlar sifatini yaxshilashga yordam berdi.

Ayniqsa, avtomobilsozlik, kimyo sanoati, to'qimachilik, qishloq xo'jaligi va qayta ishlash sanoatlari kabi sohalarda sezilarli yutuqlar kuzatildi. Xorijiy investorlarning jalb etilishi va qo'shma korxonalarning tashkil etilishi ishlab chiqarishning diversifikatsiyasi va eksport salohiyatining oshishiga olib keldi.

Lekin, rivojlanish jarayonida qator muammolar ham mavjud. Masalan, energiya resurslariga bo'lgan talabning o'sishi, malakali mutaxassislar yetishmasligi, infratuzilmaning yetarli darajada rivojlanmaganligi va byurokratik to'siqlar ishlab chiqarishning yanada tez sur'atlarda rivojlanishiga to'sqinlik qilmoqda.

Kelajakda O'zbekiston iqtisodiyotining barqaror rivojlanishi uchun innovatsiyalarni qo'llab-quvvatlash, raqobatbardoshlikni oshirish, xususi sektorning rolini kuchaytirish, kadrlar tayyorlash tizimini takomillashtirish va infratuzilmani rivojlantirish kabi chora-tadbirlarni amalga oshirish zarur. Bu esa O'zbekistonni mintaqada kuchli iqtisodiy qudratga aylantirishga yordam beradi.

2-topshiriq. Mavzu doirasidagi ushbu keysni yeching.

Keys: Qishloq xo'jaligini modernizatsiya qilish orqali iqtisodiy o'sishni ta'minlash.

Muammo. Farg'ona vodiysining bir tumanida aholining asosiy daromad manbayi qishloq xo'jaligi hisoblanadi. Biroq, eski texnologiyalardan foydalanish, suv resurslarining yetishmovchiligi va bozor talablariga mos kelmaydigan mahsulotlar yetishtirilishi tuman iqtisodiyotining sust rivojlanishiga olib kelmoqda. Aholining daromad darajasi past, yoshlar shaharlarga ko'chib ketishmoqda.

Vaziyat. Tuman hokimiyati iqtisodiy o'sishni ta'minlash va aholining turmush darajasini oshirish uchun yangi strategiya ishlab chiqishni vazifa qilib qo'ydi. Ularning oldida quyidagi masalalar turibdi:

- Qishloq xo'jaligini modernizatsiya qilish uchun qanday choralar ko'rish kerak?
- Zamonaviy texnologiyalarni joriy etish uchun qanday moliyalashtirish mexanizmlarini ishlab chiqish mumkin?
- Yetishtirilayotgan mahsulotlarning sifatini oshirish va bozor talablariga moslashtirish uchun nimalar qilish kerak?

-Yirik fermer xo'jaliklarini yaratish va kichik fermerlarni qo'llab-quvvatlash uchun qanday mexanizmlarni joriy etish maqsadga muvofiq?

- Aholining bandligini ta'minlash va yoshlarni qishloq xo'jaligida ishlashga jalb etish uchun nimalar qilish kerak?

- Daromadlarni oshirish uchun qo'shimcha daromad manbalarini yaratish mumkinmi? (masalan, agroturizm, qo'shimcha qishloq xo'jaligi mahsulotlarini qayta ishlash)

Savollar

1. Tuman hokimiyati uchun qaysi strategiya eng samarali bo'lishi mumkin? Ushbu strategiya uchun asosiy yo'nalishlarini aniqlang.

2. Moliyalashtirish manbalarini (davlat grantlari, investitsiyalar, kreditlar) aniqlang va ulardan samarali foydalanish uchun takliflar bering.

3. Zamonaviy texnologiyalarni joriy etish jarayonini bosqichma-bosqich tasvirlang.

4. Qishloq xo'jaligi mahsulotlarining marketingi va sotilishini yaxshilash bo'yicha takliflar bering.

5. Tuman aholisining bandligini ta'minlash va yoshlarni qishloq xo'jaligiga jalb etish uchun amaliy takliflar bering.

6. Daromadlarni oshirish uchun qo'shimcha daromad manbalarini aniqlang va ularni rivojlantirish bo'yicha takliflar bering.

Kutilgan natija. Tahliliy hisobot, unda muammolar va ularning yechimining asosiy yo'nalishlari, takliflar va tavsiyalar batafsil yoritilishi kerak. Ushbu hisobot tuman hokimiyatiga iqtisodiy o'sishni ta'minlash va aholining turmush darajasini oshirish uchun asos bo'lib xizmat qiladi.

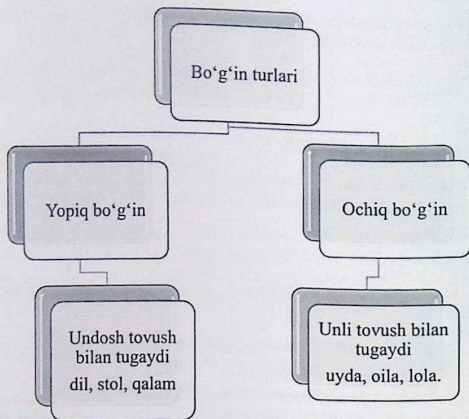
NAZARIY MA'LUMOT

O'ZBEK TILIDA BO'G'IN VA UNING TURLARI

So'zning bir nafas zarbi bilan aytiladigan tovush yoki tovush birikmasidan iborat qismi **bo'g'in** deyiladi. Masalan, *adolat* so'zida uch bo'g'in bor: *a-do-lat*. Birinchi bo'g'in tovushdan, qolgan ikkitasi tovush birikmasidan iborat. O'zbek tilida bo'g'in unlisiz tuzilmaydi. So'zda qancha unli bo'lsa, shuncha bo'g'in bo'ladi.

Bo'g'in unli yoki undosh bilan tugashiga qarab ikkiga bo'linadi: a) ochiq bo'g'in; b) yopiq bo'g'in. Unli bilan tugagan bo'g'in ochiq bo'g'in deyiladi: *o-na, o-ta, o-pa*. Undosh bilan tugagan bo'g'in yopiq bo'g'in deyiladi: *mak-tab,*

rah-bar, shax-mat. Bir bo'g'in bittadan to'rttagacha, o'zlashma so'zda beshtagacha tovushdan iborat bo'ladi: o-na, bosh, sport.

Ko'chirish qoidalarini

75. Ko'p bo'g'inli so'zning oldingi satrga sig'may qolgan qismi keyingi satrga bo'g'inlab ko'chiriladi: *to'q-son, si-fatli, sifat-li, pax-ta-kor, paxta-kor* kabi. Tutuq belgisi oldingi bo'g'inida qoldiriladi: *va'-da, ma'-rifat, mash'-al, in'-om* kabi.

76. So'zning bosh yoki oxirgi bo'g'inini bir harfdan iborat bo'lsa, ular quyidagicha ko'chiriladi:

1) so'z boshidagi bir harfdan iborat bo'g'in yolg'iz o'zi oldingi satrda qoldirilmaydi: *a-badiy* emas, *aba-diy, e-shikdan* emas, *eshik-dan* kabi;

2) so'z oxiridagi bir harfdan iborat bo'g'in yolg'iz o'zi keyingi satrga ko'chirilmaydi: *mudofa-a* emas, *mudo-faa, matba-a* emas, *mat-baa* kabi.

77. O'zlashma so'zlarning bo'g'inlari chegarasida kelgan ikki yoki undan ortiq undosh quyidagicha ko'chiriladi:

1) ikki undosh yonma-yon kelsa, ular keyingi satrga birgalikda ko'chiriladi: *dia-gramma, mono-grafiya* kabi.

1) uch undosh yonma-yon kelsa, birinchi undosh oldingi satrda qoldirilib, qolgan ikki undosh keyingi satrga ko'chiriladi: *silin-drik* kabi.

78. Bir tovushni ko'rsatuvchi harflar birikmasi (sh, ch, ng) birgalikda ko'chiriladi: *pe-shayvon, pe-shona, mai-shat, pi-choq, bi-chiq-chi, si-ngil, de-ngiz* kabi.

79. Bosh harflardan yoki bo'g'inga teng qism va bosh harflardan iborat qisqartmalar, shuningdek, ko'p xonali raqamlar satrdan satrga bo'lib ko'chirilmaydi: *AQSH, BMT, ToshDU, 16, 245, 1994, XIX* kabi.

80. Harfdan iborat shartli belgi o'zi tegishli raqamdan ajratib ko'chirilmaydi: *5-, 4- sinf, V "F" guruhi, 110 gr, 15 ga, 105 m, 25 sm, 90 mm* kabi.

81. Atoqli ot tarkibiga kiradigan raqam nomdan ajratilgan holda keyingi satrga ko'chirilmaydi: *"Navro'z - 92"* (festival), *"O'qituvchi - 91"* (ko'rik-tanlov), *"Andijon - 9"*, *"Termiz - 16"* (g'o'za navlari), *"Boing - 767"* (samolyot), *"Foton - 774"* (televizor) kabi.

82. *A.J.Jabborov, A.D.Abduvaliyev* kabilarda ismning va ota ismining birinchi harfiga teng qisqartmalar familiyadan ajratib ko'chirilmaydi. Shuningdek, *v.b.* (va boshqalar), *sh.k.* (shu kabilar) singari harfiy qisqartmalar ham oldingi so'zdan ajratib ko'chirilmaydi.

LEKSIK VA GRAMMATIK TOPSHIRIQLAR

3-topshiriq. "O'zbekistonda ishlab chiqarishning rivojlanishi" matnini o'qing va savollarga javob bering.

- 1) O'zbekistonda ishlab chiqarishning rivojlanishi mamlakat iqtisodiyoti uchun qanday ahamiyatga ega?
- 2) Ishlab chiqarishning yanada tez sur'atlarda rivojlanishiga nimalar to'sqinlik qilmoqda, nima deb o'ylaysiz?
- 3) Kelajakda O'zbekiston iqtisodiyotining barqaror rivojlanishi uchun qanday chora-tadbirlarni amalga oshirish zarur deb o'ylaysiz?

4-mashq. Quydagi so'zlarni bo'g'inlarga ajrating va har bir bo'g'in turini aniqlang (yopiq yoki ochiq).

Namuna: debitor – de-bi- tor (ochiq- ochiq - yopiq), garov – ga-rov (ochiq-yopiq)

Debet, debitor, foyda, depozit, garov, grant, ijara, islohot, inqiroz, ipoteka.

5-mashq. Quydagi so'zlarni bo'g'in chegaralarida bo'lib, ko'chirish qoidalariga rioya qiling.

Namuna: o'qituvchi – o'-qi-tuv-chi.

Buxgalter, iqtisodchi, kredit, firma, limit, dasturchi, broker, boj, bojxona, o'qituvchi, hisob- kitob, hisobot.

6-mashq. Quydagi murakkab so'zlarni bo'g'inlarga ajrating va ko'chirish qoidalariga muvofiq ko'chiring.

Asosiy fondler, aylanma kapital, asosiy kapital, bank ko'chirmasi, biznes reja, bozor iqtisodiyoti, buxgalteriya hisobi.

7-mashq. Quyidagi matnda uchraydigan barcha so'zlarni bo'g'inlarga ajrating. So'zlarni ko'chirish qoidalariga rioya qilgan holda, har bir so'zni alohida qatorga yozing.

Bank – bu moliyaviy institut bo'lib, u pul mablag'larini qabul qilish, saqlash, berish va boshqa moliyaviy operatsiyalarni amalga oshirish bilan shug'ullanadi. Uning asosiy vazifasi iqtisodiyotga pul mablag'larini taqsimlash va moliyaviy barqarorlikni ta'minlashdan iborat.

5- mavzu

BOZOR IQTISODIYOTI HAQIDA TUSHUNCHA.

O'ZBEK TILINING ASOSIY IMLO QOIDALARI: ASOS VA QO'SHIMCHALAR IMLOSI.

1-topshiriq. Yangi so'zlar bilan tanishing.

Bozor iqtisodiyoti – рыночная экономика
bozor muvozanati – рыночное равновесие
raqobat – конкуренция
ijtimoiy adolatsizlik – социальная несправедливость
iqtisodiy inqiroz – экономический кризис
ishlab chiqaruvchi – производитель
talab va taklif – спрос и предложение
talablarini qondirish – удовлетворять требования

BOZOR IQTISODIYOTI HAQIDA TUSHUNCHA

Bozor iqtisodiyoti – bu iqtisodiy resurslarning taqsimlanishi asosan bozor mexanizmlari orqali amalga oshiriladigan iqtisodiy tizimdir. Bu mexanizm talab va taklif kuchlarining o'zaro ta'siri orqali narxlarni shakllantirishga asoslanadi. Bozor iqtisodiyotida ishlab chiqarish vositalariga xususiy mulkchilik hukm surishi, raqobat mavjudligi va davlatning iqtisodiyotga aralashuvi minimal darajada bo'lishi odatiy holdir.

Bozor iqtisodiyotida iqtisodiy faoliyatning asosiy subyektlari – bu ishlab chiqaruvchilar (firmalar, korxonalar) va iste'molchilardir. Ishlab chiqaruvchilar iste'molchilarning talablarini qondirishga intilib, tovarlar va xizmatlar ishlab chiqaradilar. Ularning faoliyati foyda olishga qaratilgan. Iste'molchilar esa o'z

ehtiyotlarini qondirish uchun tovar va xizmatlarni sotib oladilar. Talab va taklifning o'zaro ta'siri narxlarni aniqlaydi. Narxlar yuqori bo'lsa, taklif ortadi, talab esa pasayadi. Aksincha, narxlar past bo'lsa, talab ortadi, taklif esa pasayadi. Shu tarzda bozor muvozanati o'rnatiladi.

Bozor iqtisodiyotida raqobat muhim rol o'ynaydi. Ko'plab ishlab chiqaruvchilarning mavjudligi ularni mahsulot sifati va narxlarini pasaytirishga majbur qiladi, bu esa iste'molchilar uchun foydalidir. Biroq, bozor iqtisodiyoti ham o'z kamchiliklariga ega. Masalan, bozor mexanizmlari ijtimoiy adolatsizlikka, atrof-muhit muhofazasining e'tiborsiz qolishiga va iqtisodiy inqirozlarga olib kelishi mumkin. Shuning uchun davlatning iqtisodiyotga minimal darajada aralashuvi zarur bo'ladi – ijtimoiy himoya tizimini yaratish, infratuzilmani rivojlantirish, raqobatni himoya qilish va monopoliyning oldini olish orqali.

Umuman olganda, bozor iqtisodiyoti samarali va dinamik iqtisodiy o'sishni ta'minlay oladi, lekin uning afzalliklaridan to'la foydalanish uchun davlatning muvozanatli siyosati muhim ahamiyatga ega.

2-topshiriq. "Bozor iqtisodiyotida raqobatning roli" mavzusida kross-diskussiya o'tkazing.

KROSS-DISKUSSIYA SXEMASI

Savol. Bozor iqtisodiyoti sharoitida raqobat muhimmi?

Muammo. Bozor iqtisodiyoti sharoitida raqobat unchalik ham ahamiyatli emas. Bozor iqtisodiyotini raqobatsiz ham barpo etish mumkin.

Ha (tarafdori)	Yo'q (qarshi)
-----------------------	----------------------

Dalillar

1.	1.
2.	2.
3.	3.

Xulosa. (yakka tartibda).

O'ZBEK TILINING ASOSIY IMLO QOIDALARI

O'zbek tilining asosiy imlo qoidalari, ayniqsa, asos va qo'shimchalarning imlosi, yozuv madaniyatini shakllantirishda muhim rol o'ynaydi. Quyida asosiy qoidalar qisqacha to'xtalib o'tamiz.

Asos va qo'shimchalar imlosi

33. Qo'shimcha qo'shilishi bilan so'z oxiridagi unli o'zgaradi:

1) *a* unlisi bilan tugagan fe'llarga -v, -q, -qi qo'shimchasi qo'shilganda *a* unlisi *o* aytiladi va shunday yoziladi: *sayla – saylov, sina – sinov, aya – ayovsiz; so'ra – so'roq, bo'ya – bo'yoq; o'na – o'ynoqi, sayra – sayroqi* kabi;

2) *i* unlisi bilan tugagan ko'pchilik fe'llarga -v, -q qo'shimchasi qo'shilganda bu unli *u* aytiladi va shunday yoziladi: *o'qi – o'quvchi, qazi – qazuvchi, sovi – sovuq* kabi. Lekin *i* unlisi bilan tugagan ayrim fe'llarga -q qo'shimchasi qo'shilganda bu unli *i* aytiladi va shunday yoziladi: *og'ri – og'riq, qavi – qaviq* kabi.

Eslatma:

1) undosh bilan tugagan barcha fe'llarga -uv qo'shiladi: *ol – oluv, yoz – yozuv* kabi;

2) undosh bilan tugab, tarkibida *u* unlisi bor fe'lga -uq qo'shiladi: *uz – uzuv, yut – yutuv* kabi.

Lekin *uyushiq, burushiq, uchuriq* (shuningdek, *bulduriq*) kabi so'zlarning uchinchi bo'g'inida *i* aytiladi va shunday yoziladi.

34. *k, q* undoshi bilan tugagan ko'p bo'g'inli so'zlarga, shuningdek, *bek, yo'q* kabi ayrim bir bo'g'inli so'zlarga egalik qo'shimchasi qo'shilganda *k* undoshi *g* undoshiga, *q* undoshi *g'* undoshiga aylanadi va shunday yoziladi: *tilak – tilaging, yurak – yuragim, kubok – kubogi, bek – begi; tayog – tayog'i, qo'shiq – qo'shig'i, yaxshiroq – yaxshirog'i, yo'q – yo'g'i* kabi. Lekin ko'p bo'g'inli o'zlashma so'zlarga, bir bo'g'inli ko'pchilik so'zlarga egalik qo'shimchasi qo'shilganda *k, q* tovushi aslicha aytiladi va yoziladi: *ishtirok – ishtiroki, ocherk – ocherki, erk – erki, huquq – huquqim, ravnaq – ravnaqi, yuq – yuqi* kabi.

35. Quyidagi qo'shimchalar qo'shilishi bilan so'zning tarkibida tovush tushadi yoki ortadi:

1) *o'rin, qorin, burun, o'g'il, bo'yin, ko'ngil* kabi ba'zi so'zlarga egalik qo'shimchasi qo'shilganda, *qayir, ayir* kabi fe'llarga nisbat shaklini yasovchi -il qo'shimchasi qo'shilganda, *ikki, olti, yetti* so'zlariga -ov, -ala qo'shimchalari qo'shilganda ikkinchi bo'g'indagi unli aytilmaydi va yozilmaydi: *o'rin – o'rnim, qorin – qorni, burun – burning, o'g'il – o'g'ling, ko'ngil – ko'ngli, yarim – yarmi; qayir – qayril, ulug' – ulg'ay, sariq – sarg'ay, ikki – ikkov, ikki – ikkala, yetti – yettov* kabi;

2) *u, bu, shu, o'sha* olmoshlariga -da, -dan, -day, -dagi, -da, -gach, -cha qo'shimchalari qo'shilganda *n* tovushi qo'shib aytiladi va shunday yoziladi: *unda, bunday, shunda, o'shancha* kabi; bu olmoshlarga egalik qo'shimchalari quyidagicha qo'shiladi: *buningiz, o'shanisi* kabi;

3) *o, o, u, e* unilari bilan tugaydigan so'zlarga egalik qo'shimchalari quyidagicha qo'shiladi:

a) ko'pchilik so'zlarga egalik qo'shimchalari -m, -ng, -si, -miz, -ngiz, -si (yoki -lari) shaklida tovush ortirmay qo'shiladi: *bobom, bobong, bobosi; bobomiz, bobongiz, bobosi* (yoki *bobolari*); *orzum, orzung, orzusi; orzumiz, orzungiz, orzusi* kabi;

b) *parvo, obro'*, *mavqe, mavzu, avzo* so'zlariga I, II shaxs egalik qo'shimchalari qo'shilganda bir y tovushi qo'shib aytiladi va shunday yoziladi: *parvoyim, parvoying; parvoyimiz, parvoyingiz; obroyim, obro'ying; obro'yimiz, obro'yingiz* kabi; III shaxs egalik qo'shimchasi *parvo, avzo, obro'*, *mavqe* so'zlariga *-yi* shaklida, *xudo, mavzu* so'zlariga esa *-si* shaklida qo'shiladi: *avzoyi, mavzusi* kabi (*dohiy* kabi y undoshi bilan tugagan so'zga ham III shaxsda *-si* qo'shiladi: *dohiyisi* kabi);

4) *men, sen* olmoshlariga *-ni, -ning, -niki* qo'shimchalari qo'shilganda qo'shimchadagi *n* tovushi aytilmaydi va yozilmaydi: *meni, mening, meniki; seni, sening, seniki* kabi.

36. Quyidagi qo'shimchalarning birinchi tovushi ikki xil aytilsa ham, bir xil yoziladi:

1) *-bon, -boz* qo'shimchalari ba'zan *-von, -voz* aytilsa ham, hamma vaqt *-bon, -boz* yoziladi: *darvozabon, masxaraboz* kabi.

Lekin *-vachcha* qo'shimchasi hamma vaqt shunday aytiladi va yoziladi: *amakivachcha, xolavachcha* kabi;

2) o'rin kelishigi va chiqish kelishigi qo'shimchasining, o'tgan zamon yasovchisi va III shaxs ko'rsatkichi *-di* qo'shimchasining boshidagi undosh ba'zan *t* aytilsa ham, hamma vaqt *d* yoziladi: *ishda, misdan, ketdi, kelmabdi* kabi.

37. Quyidagi qo'shimchalarning bosh tovushi ikki yoki uch xil aytiladi va shunday yoziladi:

1) taqlid so'zlardan fe'l yasovchi *-illa (chirilla, taqilla)* qo'shimchasi so'z tarkibida *v* yoki *u* tovushi bo'lganda *-ulla* aytiladi va shunday yoziladi: *shovulla, lovulla, gurulla* kabi;

2) nisbat shaklini yasovchi *-dir* qo'shimchasi jarangli undosh bilan tugagan bir bo'g'inli so'zlarga (*kel* so'zidan boshqa), shuningdek, *z* undoshi bilan tugagan ortirma nisbat yasovchisidan keyin qo'shiladi: *quvdir, egdir, kuldir, yondir; o'tkazdir, tomizdir* kabi. Qolgan barcha hollarda bu qo'shimcha *-tir* aytiladi va shunday yoziladi: *tiktir, kestir, uyaltir, chaqirtir* kabi;

3) jo'nalish kelishigi qo'shimchasi *-ga, chegara* bildiruvchi *-gacha, ravishdosh* shaklini yasovchi *-gach, -guncha, -gani, -gudek, sifatdosh* shaklini yasovchi *-gan, buyruq* maylining II shaxs ko'rsatkichi *-gin, shuningdek, -gina* qo'shimchasi uch xil aytiladi va shunday yoziladi:

a) *k* undoshi bilan tugagan so'zlarga qo'shilganda bu qo'shimchalarning bosh tovushi *k* aytiladi va shunday yoziladi: *tokka, yo'lakkacha, ko'nikkach, zerikkuncha, to'kkani, kechikkudek, bukkani, ekin, kichikkina* kabi;

b) *q* undoshi bilan tugagan so'zlarga qo'shilganda bu qo'shimchalarning bosh tovushi *q* aytiladi va shunday yoziladi: *chopiqqa, qishloqqacha, yoqqach, chiqquncha, chiniqqani, qo'rqqudek, achchiqqina* kabi;

d) qolgan barcha hollarda, so'z qanday tovush bilan tugashidan va bu qo'shimchalarning bosh tovushi *k* yoki *q* aytilishidan qat'i nazar, *g* yoziladi: *bargga, pedagogga, bug'ga, sog'ga, og'gan, sig'guncha* kabi.

LEKSIK VA GRAMMATIK TOPSHIRIQLAR

3-topshiriq. "Bozor iqtisodiyoti haqida tushuncha" matnini o'qing va savollarga javob bering.

- 1) Bozor iqtisodiyoti nima?
- 2) Bozor iqtisodiyotida iqtisodiy faoliyatning asosiy sub'yektlari kimlar?
- 3) Bozor iqtisodiyotida raqobat qanchalik rol o'ynaydi?

4-mashq. Quyidagi so'zlarga tegishli qo'shimchalarni qo'shing va hosil bo'lgan yangi so'zlarni yozing:

Hisobchi (ko'plik shakli, -ga qo'shimchasi), narx (ko'plik shakli, -dan qo'shimchasi), kamomad (ko'plik shakli, -da qo'shimchasi), oklad (ko'plik shakli, -ni qo'shimchasi), nomoddiy aktivlar (ko'plik shakli, -ga qo'shimchasi), o'qish (o'tgan zamon, -di qo'shimchasi), yo'l (ko'plik shakli, -ga qo'shimchasi), to'lash (o'tgan zamon, -di qo'shimchasi, kelish (kelasi zamon, - di qo'shimchasi), chiqim (o'tgan zamon, -dan qo'shimchasi).

5-mashq. Quyidagi so'zlarning to'g'ri yozing.

Narxka, to'lashti, chekka (pul hujjati), kitoplar, uyler, o'qiddi, yo'ller, yozti, borg'an.

6-mashq. Quyidagi so'zlarga turli qo'shimchalarni qo'shing va hosil bo'lgan so'zlarning imlosini tahlil qiling.

Iste'mol xarajati, klaster, daromad, buxgalter, yaxshi, katta, jamg'arma, eksport cheklovi.

7-mashq. Quyidagi matnda uchraydigan imlo xatolarini toping va to'g'ri yozing.

Banklarning faoliyati turli xil xizmatlarni o'z ichiga oladi. Masalan, jismoniy va yuredik shakslarga dipozit hisobvaraqalari ochish, kreditlar berish, to'laavlarni amalga oshirish, valuta almashinuvi, investitsiya va boshqa moliyaviy maslahatlar berish. Baniklar, shuningdek, davlat siyosatiga muvofiq ravishda iqtisodiyotning turli sohalarini rivojlantirish uchun kreditlar ajratadi. Masalan, kichik va o'rta biznesni qo'llab-quvatlash, innovatsion loyihalarni moliyalashtirish, qishloq xo'jaligini rivojlantirish va boshqalar.

6 - mavzu

KASBIM - FAXRIM.

O'ZBEK TILINING ASOSIY IMLO QOIDALARI: QO'SHIB,
AJRATIB, CHIZIQCHA BILAN YOZISH IMLOSI.

1-topshiriq. Yangi soʻzlar bilan tanishing.

Kasbim – faxrim – моя профессия – моя гордость

asosiy tamoyil – основные тенденции

moddiy – материальный

moliyaviy – финансовый

majburiyatlar – обязанности

dolzarb – актуальный,

salohiyat – способность

kommunikativ koʻnikma – коммуникативные навыки

moliyaviy muvaffaqiyat – материальный успех

makroiqtisodiy tahlil – макроэкономический анализ

muhim fazilatlar – важные качества

talab - tamoillari – спрос-тенденции

sanoat tarmoqlari – промышленная отрасль

jamoada ishlash malakasi – навыки работы в коллективе

samarali boshqarish – эффективное управление

rejalashtirish – планирование

KASBIM – FAXRIM

IQTISODCHI

Iqtisodchi – bu jamiyatning iqtisodiy hayotining turli jihatlarini oʻrganuvchi, tahlil qiluvchi va baholovchi mutaxassisdir. Uning vazifasi jamiyatning iqtisodiy rivojlanishiga hissa qoʻshish, iqtisodiy siyosatni yaxshilash va iqtisodiy muammolarni hal etishdan iborat.

Iqtisodchilarning faoliyati juda keng va xilma-xildir. Ular davlat organlarida, xoʻjalik yurituvchi subyektlarda, xalqaro tashkilotlarda va tadqiqot institutlarida ishlashlari mumkin. Ishiga koʻra, iqtisodchilar makroiqtisodiy tahlil, mikroiqtisodiy tahlil, moliyaviy tahlil, bozor tadqiqotlari, iqtisodiy prognozlash, investitsiya loyihalarini baholash va boshqa koʻplab sohalarda ishlashlari mumkin.

Makroiqtisodiy tahlil bilan shugʻullanuvchi iqtisodchilar milliy iqtisodiyotning umumiy koʻrsatkichlarini – YaIM, inflyatsiya, ishsizlik, tashqi savdo balansi va boshqalarni oʻrganadilar. Mikroiqtisodiy tahlilchilar esa alohida

kompaniyalar yoki sanoat tarmoqlarining iqtisodiy faoliyatini o'rganishadi. Moliyaviy tahlilchilar kompaniyalarning moliyaviy hisobotlarini tahlil qilib, ularning moliyaviy holatini baholaydilar. Bozor tadqiqotchilari esa iste'molchilarning talab-tamoyillarini o'rganib, yangi mahsulotlarni ishlab chiqarish va sotish strategiyasini ishlab chiqishda ishtirok etadilar.

Iqtisodchi bo'lish uchun yuqori matematika, statistika, iqtisodiy nazariyalar va iqtisodiy-matematik modellarni yaxshi bilish lozim. Shuningdek, iqtisodchilar tahliliy fikrlash qobiliyatiga, ma'lumotlarni tahlil qilish va xulosa chiqarish ko'nikmasiga, kommunikativ ko'nikmalarga va jamoada ishlash malakasiga ega bo'lishlari kerak. Iqtisodchilarning ishi nafaqat jamiyatning iqtisodiy rivojlanishiga, balki alohida kompaniyalarning muvaffaqiyatiga ham katta ta'sir ko'rsatadi.

BUXGALTER

Kasbim – faxrim. Bu so'zlar mening hayotimning asosiy tamoyillaridan birini ifodalaydi. Men buxgalter bo'lishni har doim orzu qilganman va bugun bu orzu ro'yobga chiqqani uchun o'zimni baxtli his qilaman. Bu kasb meni nafaqat moddiy jihatdan ta'minlabgina qolmay, balki ma'naviy jihatdan ham boyitadi.

Buxgalter kasbi juda mas'uliyatli va muhim hisoblanadi. U korxonaning moliyaviy salomatligini ta'minlashda muhim rol o'ynaydi. Buxgalterning vazifalariga hisob-kitoblarni yuritish, moliyaviy hisobotlarni tayyorlash, soliqlarni to'lash, aktivlar va majburiyatlarni nazorat qilish kabilar kiradi. Buxgalter kasbiga ega bo'lgan kishi analitik fikrlashga, diqqatga, aniqlikka va yuqori mas'uliyatga ega bo'lishi kerak. Shuningdek, buxgalter zamonaviy buxgalteriya dasturlari va qonunchilik talablaridan xabardor bo'lishi lozim. Buxgalterning ishi korxonaning barcha bo'limlari bilan bog'liq bo'lib, ular bilan hamkorlikda ishlash malakasini talab etadi. Yaxshi buxgalter korxonaning moliyaviy muvaffaqiyatiga katta hissa qo'shadi. Bu kasbning dolzarbligi har qanday korxona uchun muhimdir.

Men o'z kasbim bilan faxrlanaman, chunki u menga mas'uliyatlilik, intizomlilik, muloqotlilik, sabr-toqat kabi muhim fazilatlarini rivojlantirish imkoniyatini beradi.

Albatta, har qanday kasb o'ziga xos qiyinchiliklarga ega. Ammo, men barcha qiyinchiliklarni yengib o'tishga tayyorman, chunki mening kasbim – mening faxrim va men uni chin dildan yaxshi ko'raman. Kelajakda o'z kasbimda yanada yuqori cho'qqilarni zabt etishga va o'z salohiyatimni to'liq ro'yobga chiqarishga intilaman.

MENEJER

Menejer – bu tashkilot yoki kompaniyaning maqsadlariga erishish uchun resurslarni (moddiy, mehnat, moliyaviy va boshqalar) samarali boshqarishga mas'ul bo'lgan shaxsdir. Uning vazifalari keng qamrovli bo'lib, rejalashtirishdan tortib nazorat qilishgacha bo'lgan barcha jarayonlarni o'z ichiga oladi.

Menejerning asosiy vazifalari quyidagilardan iborat:

Rejalashtirish. Kompaniyaning uzoq muddatli va qisqa muddatli maqsadlarini belgilash, ularga erishish uchun strategiya va taktikalarni ishlab chiqish. Bu jarayon bozor tahlili, raqobatchilarni o'rganish va ichki resurslarni baholashni o'z ichiga oladi.

Tashkil etish. Maqsadlarga erishish uchun zarur bo'lgan resurslarni (xodimlar, moddiy vositalar, moliyaviy resurslar) taqsimlash va jalb etish. Bu jarayonda ish jadvalini tuzish, vazifalarni taqsimlash va jamoaviy ishni muvofiqlashtirish muhim ahamiyatga ega.

Rahbarlik. Xodimlarni ishga undash, ularga yo'l-yo'riq ko'rsatish va motivatsiyani oshirish. Yaxshi menejer jamoada ishlash muhitini yaratadi, xodimlarning salohiyatini rivojlantiradi va ularning ishlarini nazorat qiladi.

Nazorat. Belgilangan rejalarning bajarilishini kuzatish, olingan natijalarni baholash va zarur bo'lsa, tuzatishlar kiritish. Bu jarayonda samaradorlikni oshirish va xatolarning oldini olish muhimdir.

Muvaffaqiyatli menejer quyidagi xususiyatlarga ega bo'lishi kerak:

Tashabbuskorlik va rahbarlik qobiliyati. Yangi g'oyalarni ilgari surish va jamoani boshqarish qobiliyati.

Tahliliy fikrlash. Ma'lumotlarni tahlil qilish va to'g'ri qarorlar qabul qilish qobiliyati.

Muloqot malakalari. Jamoa a'zolari va boshqa mansabdor shaxslar bilan samarali muloqot qilish qobiliyati.

Muammolarni hal etish qobiliyati. Noxush vaziyatlarda tezkor va samarali yechim topish qobiliyati.

Motivatsiya va jamoani boshqarish. Jamoani bir maqsad sari yo'naltirish va ularning motivatsiyasini oshirish qobiliyati.

Menejerning roli kompaniyaning muvaffaqiyatida muhim ahamiyatga ega. U kompaniyaning yurishini belgilab, uning rivojlanishini ta'minlaydi. Zamonaviy menejer nafaqat tashkiliy va rahbarlik qobiliyatiga, balki iqtisodiy bilimlarga ham ega bo'lishi kerak.

O'ZBEK TILINING ASOSIY IMLO QOIDALARI: QO'SHIB, AJRATIB, CHIZIQCHA BILAN YOZISH IMLOSI

O'zbek tilida qo'shib, ajratib va chiziqcha bilan yozish imlosi o'ziga xos qoidalariga ega. Ularni tushunish matnni to'g'ri va aniq yozish uchun juda muhim.

Qo'shib yozish

38. *Xona, noma, poya, bop, xush, ham, baxsh, kam, umum, rang, mijoz, sifat, talab* kabi so'zlar yordamida yasalgan qo'shma ot va qo'shma sifatlar qo'shib yoziladi: *qabulxona, tabriknoma, taklifnoma, bedapoya, ommabop, xushxabar, hamsuhbat, orombaxsh, kamquvvat, bug'doyrang, umumxalq, sovuqmijoz, devsisfat, suvtalab* kabi.

39. *-(a)r (inkori -mas)* qo'shimchasi bilan tugaydigan qo'shma ot va qo'shma sifatlar qo'shib yoziladi: *o'rinbosar, otboqar, cho'lquvar, ishyoqmas, qushqo'nmas* kabi.

40. Takror taqlid so'zlarga qo'shimcha qo'shish bilan yasalgan ot va fe'llar qo'shib yoziladi: *pirpirak* (pir-pir+ak), *hayhayla* (hay-hay+la), *gijgijla* (gij-gij+la) kabi.

41. Narsani (predmetni) boshqa biror narsaga nisbatlash (qiyoslash), o'xshatish yo'li bilan bildiruvchi qo'shma ot va qo'shma sifatlar qo'shib yoziladi: *karnaygul, qo'ziqorin, otquloq, oybolta, devqomat, sheryurak, bodomqovoq, girg'iyko'z* kabi.

42. Narsani uning rangi, mazasi, o'zidagi biror narsasi va shu kabi belgilari asosida bildiruvchi qo'shma otlar qo'shib yoziladi: *olaqarg'a, qizilishton, achchiqtosh, mingoyoq* kabi.

43. Narsaning biror maqsad, ish uchun mo'ljallanganligini bildiruvchi qo'shma otlar qo'shib yoziladi: *kirsovun, qiymataxta, tokqaychi, oshrayhon, molqo'ra, nosqovoq, ko'zoynak* kabi.

44. Narsani joyga nisbat berish asosida bildiruvchi qo'shma otlar qo'shib yoziladi: *tog'olcha, cho'lyalpiz, suvilon, qashqargul* kabi.

45. Marosim, afsona kabilarni bildiruvchi qo'shma otlar qo'shib yoziladi: *kiryuvdi, kelintushdi, qoryog'di, Urto'qmoq, Ochildasturxon* kabi.

46. Qaratuvchili birikmaning bir so'zga aylanishi bilan yuzaga kelgan qo'shma otlar qo'shib yoziladi: *mingboshi, so'zboshi, olmaqoqi* kabi.

47. Ikkinchi qismi turdosh ot bilan yoki *obod* so'zi bilan ifodalangan joy nomlari qo'shib yoziladi: *Yangiyo'l, To'rtko'l, Mirzaobod, Xalqobod* kabi. Lekin ikkinchi qismi atoqli ot bo'lgan joy nomlari ajratib yoziladi: *O'rta Osiyo, Ko'hna Urganch, O'rta Chirchiq* kabi.

48. Rus tilidan aynan o'zlashtirilgan yoki so'ma-so'z tarjima qilish yo'li bilan hosil qilingan qo'shma so'zlar qo'shib yoziladi: *kinoteatr, radiostansiya, fotoapparat, elektrotexnika, teleko'rsatuv, yarimavtomat, bayramoldi, suvosti* kabi.

49. Qisqartmalarning barcha turlari va ularga qo'shiladigan qo'shimchalar qo'shib yoziladi: *SamDU, ToshDUNing* kabi. Lekin yonma-yon kelgan ikki qisqartma ajratib yoziladi: *O'zXDP MK* (O'zbekiston Xalq demokratik partiyasi markaziy kengashi) kabi.

50. Bir tovush ikki yoki undan ortiq tovush tarzida aytilsa, bunday holat harfni takror yozish bilan ko'rsatiladi: *yo'o'q, nima, himm, uff* kabi.

Chiziqcha bilan yozish

51. Juft so'z va takror so'z qismlari chiziqcha bilan yoziladi: *el-yurt, mehr-*

shafqat, qovun-tarvuz, omon-eson, kecha-kunduz, yozin-qishin, asta-sekin, uch-to'rt, o'n-o'n beshta (10-15ta), bilinar-bilinmas, bordi-keldi, kuydi-pishdi, don-dun, oz-moz, mayda-chuyda, aldab-suldab, o'ylab-netib, so'ramay-netmay, kiyim-kechak, adi-badi, ikir-chikir, duk-duk, taq-tuq, qop-qop, ming-ming (ming-minglab), bitta-bitta (bitta-bittalab), baland-baland, chopachop, ishlay-ishlay, yaqin-yaqinlargacha, hamma-hammasi, uy-uyiga, ich-ichidan kabi.

Eslatma:

1) juft so'zdan qo'shimchali yordamida yasalgan so'zlar ham chiziqli bilan yoziladi: *baxt-saodatli, xayr-xo'shlashmoq* kabi;

2) juft so'z qismlari orasida -u (-yu) bog'lovchisi kelsa, undan oldin chiziqli qo'yiladi va juft so'z qismlari ajratib yoziladi: *do'st-u dushman (do'st-dushman), kecha-yu kunduz (kecha-kunduz)* kabi;

3) yetakchi va ko'makchi fe'l bir xil shaklda bo'lsa, chiziqli bilan yoziladi: *yozdi-oldi, borasan-qo'lasan, uxlabman-qolibman* kabi.

52. Belgini kuchaytiruvchi *qip-qizil, yam-yashil, dum-dumaloq, kuppa-kunduzi, to'ppa-to'g'ri, bab-barobar* kabi so'z shakllari chiziqli bilan yoziladi (lekin *oppoq* so'zi qo'shib yoziladi).

53. So'zning -ma, ba- qo'shimchalari yordamida birlashgan qismlari chiziqli bilan yoziladi: *ko'chama-ko'cha, uyma-uy, rang-barang, dam-badam* kabi. Lekin mustaqil ishlatilmaydigan qism qatnashsa, bunday so'zlar qo'shib yoziladi: *ro'baro', darbadar* kabi.

54. Rus tilidan aynan yoki so'zma-so'z tarjima qilish yo'li bilan olingan so'zlar asliga muvofiq chiziqli bilan yoziladi: *unter-ofitser, kilovatt-soat* kabi.

55. -chi, -a (-ya), -ku, -u (-yu), -da, -e, -ey (-yey) yuklamalari chiziqli bilan yoziladi: *sen-chi, boraylik-chi, sen-a, kutaman-a, bola-ya, mingta-ya, keldiku, kelgan-u, yaxshi-yu, yaxshi-da, qo'y-e, yashang-e, og'lim-ey, keldi-yey* kabi. Ammo -mi, -oq (-yoq), -ov (-yov), -gina (-kina, -qina) yuklamalari o'zidan oldin kelgan so'zga qo'shib yoziladi: *keliboq, o'ziyoq, ko'rganov, ko'rdiyov, mengina, qo'shiqqina* kabi.

56. Tartib son arab raqamlari bilan yozilsa, -nchi qo'shimchasi o'rniaga chiziqli (-) qo'yiladi: *7-sinf, 5-, „A“ sinfi, 3-, 7-, 8-sinf o'quvchilari, 20-yillar, 1991-yilning 1-sentabri* kabi. Tartib sonni ko'rsatuvchi rim raqamlaridan keyin chiziqli yozilmaydi: *XX asr, X sinf* kabi.

Ajratib yozish

57. Qo'shma fe'lning qismlari ajratib yoziladi: *sarf qil, ta'sir et, tamom bo'l, sotib ol, olib kel, olib chiq, miq etma* kabi.

58. Ko'makchi fe'l va to'liqsiz fe'l mustaqil fe'ldan ajratib yoziladi: *aytib ber, olib ko'r, so'rab qo'y, ko'ra qol, bera boshla, yiqila yozdi; ketgan edi, ketgan ekan, ketgan emish* kabi. Lekin mustaqil fe'l bilan yordamchi fe'l orasida tovush o'zgarishi bo'lsa, bunday qismlar qo'shib yoziladi: *aytaver (ayta ber), boroladi (bora oladi), bilarkan (bilar ekan)* kabi.

59. Ko'makchilar ajratib yoziladi: *shu bilan, soat sayin, borgan sari, bu qadar, kun bo'yi* kabi. Lekin *bilan* ko'makchisining -la shakli, *uchun*

ko'makchisining -chun shakli chiziqcha bilan yoziladi: *sen-la, sen-chun* kabi.

60. *Hamma, har, hech, bir, qay, u, bu, shu, o'sha* so'zlari o'zidan keyingi yoki oldingi so'zdan ajratib yoziladi: *hamma vaqt, har kim, hech qaysi, qay kuni, u yerda, shu yoqdan, o'sha yoqqa* kabi. Lekin *birpas, biroz, birato'la, birvarakayiga, birmuncha, buyon* so'zlari qo'shib yoziladi:

Shuningdek, *qay* so'zi *yoq, yer* so'zlari bilan ishlatilganda bir y tovushi tushsa, bu so'zlar qo'shib yoziladi: *qayoqqa, qayerda* kabi.

61. Sifat oldidan kelib, belgining ortiq yoki kamligini bildiradigan *to'q, jiqqa, tim, liq, lang, och* kabi so'zlar ajratib yoziladi: *to'q qizil, jiqqa ho'l, tim qora, liq to'la, lang ochiq, och sariq* kabi.

62. Murakkab son qismlari ajratib yoziladi: *o'n bir, besh yuz, qirq ming olti yuz bir, bir ming yetti yuz sakson beshinchi* kabi.

63. *Yildan yilga, tomdan tomga* kabi birinchi qismi chiqish kelishigida, ikkinchi qismi jo'nalish kelishigida bo'lgan birikmalar ajratib yoziladi.

64. Belgining ortiqlik darajasini bildiruvchi *ko'pdan ko'p, tekandan tekin, yangidan yangi, ochiqdan ochiq, qizigandan qizidi* kabilar ajratib yoziladi.

65. Izofali birikmalar airatib yoziladi. Bunda izofa undosh bilan tugagan so'zlarga *i* shaklida, unli bilan tugagan so'zlarga *yi* shaklida qo'shiladi: *dardi bedavo, nuqtayi nazar, tarjimayi hol* kabi. Lekin izofa yozilmaydigan so'zlar, shuningdek, qismlaridan biri yoki har ikkisi o'zbek tilida mustaqil ishlatilmaydigan so'zlar qo'shib yoziladi: *gulbeor (guli beor), dardisar* kabi.

LEKSIK VA GRAMMATIK TOPSHIRIQLAR

2-topshiriq. "Iqtisodchi" matnini o'qing va savollarga javob bering.

- 1) Nima uchun iqtisodchi kasbi juda mas'uliyatli va muhim hisoblanadi?
- 2) Iqtisodchining vazifasi nimalardan iborat?
- 3) Iqtisodchi qanday ko'nikmalarga ega bo'lishi kerak?

3-topshiriq. "Kasbim - faxrim". "Buxgalter" matnini o'qing va savollarga javob bering.

- 1) Nima uchun buxgalter kasbi juda mas'uliyatli va muhim hisoblanadi?
- 2) Buxgalterning ishi korxonaning qaysi bo'limlari bilan bog'liq bo'ladi?
- 3) Buxgalter qaysi xislatlarga ega bo'lishi kerak?

4-topshiriq. "Menejer" matnini o'qing va savollarga javob bering.

- 1) Menejer kim? Zamonaviy menejer qanday bo'lishi kerak?
- 2) Menejerning asosiy vazifalari nimalardan iborat?
- 3) Muvaffaqiyatli menejer qaysi xususiyatlarga ega bo'lishi kerak?

5-mashq. Quyidagi murakkab so'zlarni to'g'ri yozing.

Suv...chi, kitob...xon, yashil...ko'z, ko'k...nor, qora...soch, oq...ko'ngil, uzun...bo'yli, qisqa...ko'ylak, oltin...rang, qizil...miya

6-mashq. Quyidagi so'zlarga tegishli qo'shimchalarni qo'shib, yangi so'zlar hosil qiling.

Kitob (+lar), yashil (+roq), bor (+adi), o'qish (+moqchi), yoz (+ish), yaxshi (+lik), katta (+gina), chiroyli (+gi)

7-mashq. Quyidagi gaplarda chiziqli bilan yoziladigan so'zlarni aniqlab yozing.

1) Uning bo'yi bir yetmish besh...sakson santimetr. 2) Biz ikki...uchta olma yedik. 3) U juda yarim...yalang'och kiyingan edi. 4) Men o'n besh...yigirma so'm pul topdim. 5) U o'z...o'zidan keldi.

8-mashq. Quyidagi gaplarni o'qing va ulardagi so'zlarning yozilishini tahlil qiling. Qanday qoidalar qo'llanilganligini tushuntiring.

1) Yangi yil bayrami yaqinlashmoqda. 2) U bir necha kun dam oldi. 3) O'zbekiston Respublikasi mustaqillikka erishdi. 4) 1-sinf o'quvchilari darsga tayyorlanishmoqda. 5) Uning ko'zlari ko'k-ko'k edi.

9-mashq. Quyidagi so'z birikmalarini to'g'ri yozing. Qavs ichidagi so'zni tegishli joyiga qo'ying: (bir) necha kun, (bir)o'nta odam, (ikki) uchta olma, (o'n) besh yil, (o'z) o'zidan.

7- mavzu

O'ZBEKISTONDA TURIZM SOHASI.

O'ZBEK TILINING ASOSIY IMLO QOIDALARI: BOSH HARFLAR IMI OSI

1-topshiriq. Yangi so'zlar bilan tanishing.

Vizani soddalashtirish – упрощение визы

tashabbus – инициатива

tarixiy va madaniy turizm – историко - культурный туризм

tabiiy turizm – природный туризм

ekologik turizm – экологический туризм

tibbiy turizm – медицинский туризм

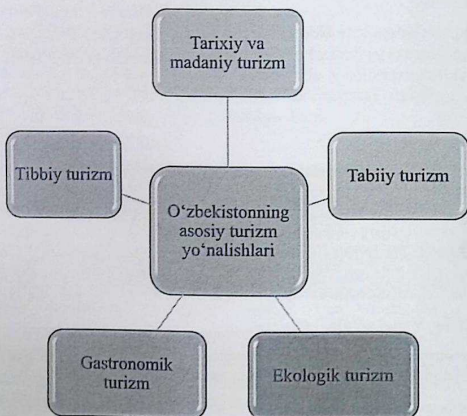
me'moriy yodgorliklar – архитектурные памятники

madaniy meros obidaları – культурно – наследственные памятники

O'ZBEKISTONDA TURIZM SOHASI

O'zbekistonda turizm sohasi so'nggi yillarda jadal rivojlanmoqda. Mamlakatning boy tarixiy va madaniy merosi, go'zal tabiiy manzaralari, mehmondo'st xalqi turizmni rivojlantirish uchun qulay sharoit yaratadi. Prezident Shavkat Mirziyoyevning tashabbusi bilan turizm sohasini rivojlantirishga qaratilgan keng ko'lamlı islohotlar amalga oshirilmoqda. Bu islohotlarga vizalarni soddalashtirish, infratuzilmani rivojlantirish, xususiyl sektorni qo'llab-quvvatlash va marketing kampaniyalarini o'tkazish kiradi.

Tarixiy va madaniy turizm. Samarqand, Buxoro, Xiva kabi qadimgi shaharlarning me'moriy yodgorliklari, madaniy meros obidaları dunyo bo'ylab sayyohlarni o'ziga jalb qilmoqda. Registon maydoni, Poi Kalon majmuasi, Chor Minor kabi obidalar O'zbekistonning turizm vizit kartasiga aylandi.

Tabiiy turizm. Farg'ona vodiysining go'zal tabiat manzaralari, Chotqol va Qurama tog'laridagi sayohatlar, Orol dengizi atrofidagi ekologik turizm yo'nalishlari rivojlanmoqda.

Ekologik turizm. O'zbekistonning tabiiy boyliklarini saqlash va ekologik muhitni muhofaza qilishga qaratilgan turizm shakli tobora ommalashib bormoqda.

Gastronomik turizm. O'zbek milliy taomlari, sharqona shirinliklari, mahalliy ichimliklar sayyohlar orasida katta qiziqish uyg'otmoqda.

Tibbiy turizm. O'zbekistonda davolash-sog'lomlashtirish kurortlari va mineral suv manbalari mavjud bo'lib, tibbiy turizmni rivojlantirish uchun katta salohiyat mavjud.

Turizm sohasining rivojlanishi mamlakat iqtisodiyotiga ijobiy ta'sir ko'rsatmoqda, yangi ish o'rinlari yaratilmoqda, mahalliy aholi daromadlari oshib bormoqda.

O'ZBEK TILINING ASOSIY IMLO QOIDALARI: BOSH HARFLAR IMLOSI

O'zbek tilida bosh harflarning qo'llanishi bir necha asosiy qoidalariga bo'ysunadi. Ushbu qoidalarni yaxshi bilish to'g'ri va aniq yozish uchun juda muhimdir.

Bosh harflar imlosi

66. Kishining ismi, ota ismi, familiyasi, taxallusi, ramziy atoqli oti bosh harf bilan boshlanadi:

Dilbar, O'rinova Muhabbat Majidovna, Azamat Shuhrat o'g'li, Hamza Hakimzoda, Muhammadsharif So'fizoda, Mannon Otaboy, Navoiy, Furqat; Yelpig'ichxon, Salomjon Alikov kabi.

67. Joy nomlari bosh harf bilan boshlanadi: *Andijon, Yangiyo'l* (shaharlar), *Naymancha, Buloqboshi* (qishloqlar), *Bodomzor, Chig'atoy* (mahallalar), *Zavraq* (dara), *Yorqoq* (yaylov), *Qoratog', Pomir* (tog'lar), *Oqtepa, Uchtepa* (tepalar), *Zarafshon, Sirdaryo* (daryolar), *Yoyilma* (kanal); *Turkiya, Hindiston* (mamlakatlar) kabi. Bunday atoqli ot tarkibidagi sifatlovchi ham bosh harf bilan yoziladi: *Shimoliy Kavkaz, Markaziy Qizilqum* kabi.

68. Yulduz va sayyoralar, boshqa xil osmon jismlarining atoqli oti bosh harf bilan boshlanadi: *Hulkar, Qavs, Mirrix* (yulduz va sayyoralar nomi), *Tinchlik dengizi* (Oydagi relyef nomi) kabi. *Yer, quyosh, oy* turdosh otlari sayyora nomi bo'lib kelgandagina bosh harf bilan yoziladi: *Yer Quyosh atrofida, Oy Yer atrofida* ayplanadi.

69. Madaniy-maishiy va savdo korxonalariga, adabiyot va san'at asarlariga, sanoat va oziq-ovqat mahsulotlariga, shuningdek, transport vositalari, sport inshootlariga qo'yilgan nomlar bosh harf bilan boshlanadi: *"Tong"* (mehmonxona), *"Saodat"* (firma), *"Navro'z"* (xayriya jamg'armasi), *"Jamalak"* (matbaa birlashmasi), *"G'uncha"* (bog'cha), *"Botanika"* (sanatoriya), *"Paxtakor"* (stadion), *"Qutlug' qon"* (roman), *"Dilorom"* (opera), *"Tanovar"* (kuy), *"Ozodlik"* (haykal), *"Jasorat"* (yodgorlik), *"Sino"* (sovutgich) kabi.

70. Muhim tarixiy sana va bayramlarning nomlari tarkibidagi birinchi so'z bosh harf bilan boshlanadi: *Mustaqillik kuni, Xotira kuni, Ramazon hayiti, Navro'z bayrami* kabi.

71. Davlatlarning, davlat oliy tashkilotlari va mansablarining, xalqaro tashkilotlarning nomidagi har bir soʻz bosh harf bilan boshlanadi: *Oʻzbekiston Respublikasi, Rossiya Federatsiyasi, Misr Arab Respublikasi, Oʻzbekiston Respublikasi Prezidenti, Oʻzbekiston Respublikasi Oliy Majlisining Raisi, Oʻzbekiston Respublikasi Oliy Sudining Raisi, Birlashgan Millatlar Tashkiloti, Jahon Tinchlik Kengashi* kabi.

Boshqa tarkibli nomlarda oliy mansabni bildiruvchi birinchi soʻzgina bosh harf bilan boshlanadi: *Bosh vazirning oʻrinbosari, Mudofaa vaziri, Yozuvchilar uyushmasi, Oʻzbekiston Milliy tiklanish demokratik partiyasi* kabi.

Vazirliklar va idoralar, korxonalar va tashkilotlar nomi tarkibidagi birinchi soʻz bosh harf bilan boshlanadi: *Sogʻliqni saqlash vazirligi, Fan va texnika davlat qoʻmitasi, Fanlar akademiyasi, Tilshunoslik instituti* kabi.

72. Davlatning oliy darajali mukofoti nomi tarkibidagi har bir soʻz bosh "harf bilan boshlanadi: *"Oʻzbekiston Qahramoni"* (unvon), *"Oltin Yulduz"* (medal). Boshqa mukofotlar, faxriy unvonlar, nishonlar nomidagi birinchi soʻzgina bosh harf bilan boshlanadi: *"Sogʻlom avlod uchun"* (orden), *"Oʻzbekistonda xizmat koʻrsatgan fan arbobi"* (faxriy unvon), *"Matbaa aʼlochisi"* (nishon) kabi.

73. Gapning birinchi soʻzi bosh harf bilan boshlanadi: *Yer tagidan Muqaddasga bir qarab oldim.* (O.Yoqubov).

Eslatma:

1) koʻchirma gapdan keyin kelgan muallif gapining birinchi soʻzi (agar u atoqli ot boʻlmasa) kichik harf bilan yoziladi: *"Bu men", — qoʻrqibgina javob berdi koʻlaga* (O. Yoqubov);

2) xatboshiga gapning sanaluvchi qismlari chiqarilganda bunday qismlar oldidan chiziq qoʻyiladi va ular kichik harf bilan yoziladi:

Maʼmuriy huquqbuzarlik toʻgʻrisidagi ishni koʻrishga tayyorlash vaqtida tegishli organ (mansabdor shaxs) quyidagi masalalarni:

— *mazkur ishni koʻrib chiqish uning huquq doirasiga kirish-kirmasligini;*

— *maʼmuriy huquqbuzarlik toʻgʻrisidagi protokol va ishga oid boshqa materiallar toʻgʻri tuzilgan-tuzilmaganligini ... hal qiladi;*

3) gapning qismlari qavsli raqam yoki qavsli harf qoʻyib sanalsa, bunday qismlar ham kichik harf bilan yoziladi:

Hozirgi oʻzbek adabiy tilining lugʻat boyligi asosan besh manba negizida tarkib topgan: 1) umumturkiy soʻzlar, 2) oʻzbekcha soʻzlar, 3) tojik tilidan kirgan soʻzlar, 4) arab tilidan kirgan soʻzlar, 5) rus tilidan kirgan soʻzlar („Oʻzbek tili" darsligidan).

74. Tarkibli nomlarning bosh harfidan iborat qisqartmalar, atoqli boʻlmagan baʼzi birikmalarning qisqartmalari bosh harf bilan yoziladi: *AQSH* (Amerika Qoʻshma Shtatlari), *BMT* (Birlashgan Millatlar Tashkiloti), *AES* (atom elektr stansiyasi) kabi. Qisqartma tarkibida boʻgʻinga teng qism boʻlsa, uning birinchi harfigina bosh harf bilan yoziladi: *ToshDTU* (Toshkent davlat texnika universiteti) kabi.

LEKSIK VA GRAMMATIK TOPSHIRIQLAR

2-topshiriq. "O'zbekistonda turizm sohasi" matnini o'qing va savollarga javob bering.

- 1) Yurtimizda turizm sohasini rivojlantirishga qaratilgan qanday islohotlar amalga oshirilmoqda?
- 2) O'zbekistonning asosiy turizm yo'nalishlari qaysilar?
- 3) Turizm sohasining rivojlanishi mamlakat iqtisodiyotiga qanday ta'sir ko'rsatmoqda?

3- mashq. Quyidagi matnda bosh harflarni to'g'ri qo'llang.

O'zbekiston Respublikasi mustaqillikka erishganidan keyin ko'plab islohotlar amalga oshirildi. Prezident shavkat mirziyoyevning tashabbusi bilan mamlakatimiz taraqqiyot yo'liga qadam qo'ydi. Bu yutuqlarning asosida xalqimizning tinchligi va birdamligi yotadi. Bizning vatanimiz go'zal va boy tarixga ega, kelajak avlodlar uchun ham mustaqil va obod o'zbekistonni qurish bizning muqaddas burchimizdir.

4-mashq. Quyidagi iboralarda bosh harflarni to'g'ri qo'llang va imlo xatolarini tuzating.

1. birinchi jahon urushi davrida...
2. buxoro amirligi davrida yashagan buyuk mutafakkir...
3. o'zbekiston respublikasi konstitutsiyasi...
4. birinchi prezident islom karimovning...
5. "Alpomish" dostonining bosh qahramoni...
6. hozirgi zamon o'zbek adabiyoti...
7. "mustaqillik bayrami" she'rini yozgan shoir...
8. dunyoning eng yirik davlatlari...

5-mashq. Quyidagi mavzularda 5-7 jumladan iborat kichik matn yozing va unda bosh harflarni to'g'ri qo'llang:

- 1) Mening sevimli bayramim.
- 2) Mening Vatanim.
- 3) O'zbekistonning tabiiy boyliklari.

6-mashq. Quyidagi gaplarda qaysi so'zlar bosh harf bilan yozilishi kerak?

1. (m)en (o)'zbek (t)ilida gapirayapman.
2. (b)iz (s)amarqandga (b)ordik.
3. (n)avro'z (b)ayrami (k)eldi.

4. (o)‘zbekiston (r)espublikasining (p)rezidenti...

5. (a)bdulla (q)ahhorning (a)sarlari...

8 - mavzu

IQTIDOR VA MEHNAT.

LEKSIKOLOGIYA. SO‘ZNING BIR VA KO‘P MA‘NOLILIGI

1-topshiriq. Yangi so‘zlar bilan tanishing.

Iqtidor – талант

o‘zlashtirmoq – осваивать, овладеть

uyg‘unlik – соответствие, гармоничность

mukammallik – совершенный

boshlang‘ich nuqta – начальная точка

IQTIDOR VA MEHNAT

Iqtidor va mehnat – ikki qanotli qush. Faqat iqtidorga ega bo‘lish yetarli emas, uni amalga oshirish uchun mehnat talab etiladi. Mehnatsiz iqtidor yashirin qoladi, chang bosgan xazinadek foydasiz bo‘lib qolaveradi. Buyuk ijodkorlar, olimlar, sportchilarning muvaffaqiyatlari ortida yillar davom etgan mashaqqatli mehnat yotadi. Ular o‘z iqtidorlarini rivojlantirish uchun doimiy ravishda izlanishgan, yangi bilimlarni o‘zlashtirishgan va o‘z ustida ishlashgan. Shunday qilib, iqtidor – bu boshlang‘ich nuqta, mehnat esa – muvaffaqiyatga olib boradigan yo‘l. Har bir inson o‘z iqtidorini aniqlab, uni rivojlantirish yo‘lida mehnat qilishga majbur. Faqat shunda u o‘z maqsadiga erishadi va hayotda o‘z o‘rnini topadi. Iqtidor va mehnatning uyg‘unligi – mukammallikning kalitidir.

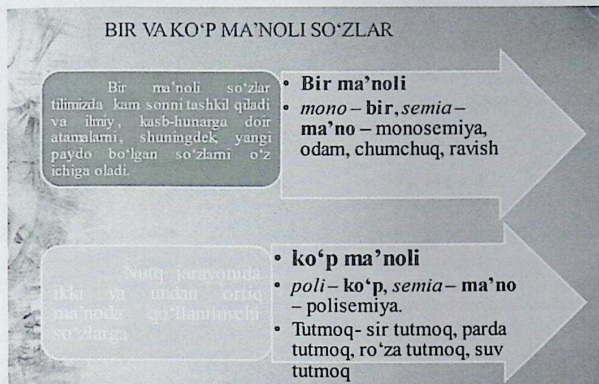
NAZARIY MA'LUMOT

LEKSIKOLOGIYA. SO‘ZNING BIR VA KO‘P MA‘NOLILIGI.

Leksikologiya – bu tilning lug‘aviy tarkibini, ya‘ni so‘zlarni va ularning ma‘nolarini o‘rganadigan tilshunoslikning bir bo‘limi. U so‘zlarning kelib chiqishi,

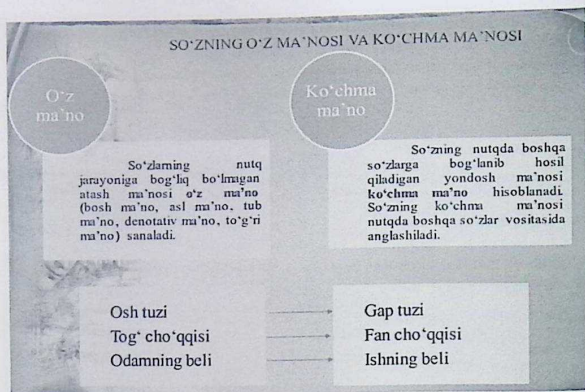
ma'nosi, qo'llanilishi, bir-biriga bo'lgan munosabatlari (sinonimiya, antonimiya, paronimiya) kabi jihatlarini o'rganadi. Qisqacha aytganda, leksikologiya so'zlar dunyosini, ularning tuzilishi va funksiyasini chuqur o'rganadi.

Leksikologiya sohasida so'zning bir va ko'p ma'noliligi muhim tushunchalar hisoblanadi. So'zning bir ma'noliligi (monosemiya). So'zning ko'p ma'noliligi (polisemiya).

Bir ma'noli so'zlar faqat bitta ma'noga ega bo'ladi. Bunday so'zlarning ma'nosi aniq, noaniqlik va ko'p qirralilikdan holi. Masalan, stol, stul, devor, deraza kabi so'zlar bir ma'noli so'zlarga misol bo'la oladi. Ularning ma'nosi til sohiblari uchun aniq va bir xil tushuniladi. Ilmiy va texnik terminlar ham ko'pincha bir ma'noli bo'ladi.

Ko'p ma'noli so'zlar bir nechta ma'noga ega bo'ladi. Bunday ma'nolar orasida semantik aloqa bo'ladi, ya'ni ular bir-biriga qandaydir jihatdan bog'liq. Ko'p ma'noli so'zlarning asosiy ma'nosi (asosiy leksik ma'nosi) va uning asosida hosil bo'lgan qo'shimcha ma'nolari (ko'chma ma'nolari) mavjud bo'ladi. Masalan, *quyosh* so'zi. Bu so'zning asosiy ma'nosi: Yulduz, Yer sayyorasini yoritadigan samoviy jism. Ko'chma ma'nolari: yorug'lik manbayi, issiqlik manbayi, ishonchli himoya (quyosh ostida), muayyan davr (quyoshli kunlar).

Ko'p ma'noli so'zlarning turli ma'nolari kontekstga qarab aniqlanadi. Ya'ni, gapdagi so'zlarning o'zaro bog'liqligi va so'zning gapdagi o'rni uning ma'nosini aniqlashda muhim rol o'ynaydi.

So'zning bir va ko'p ma'noliligi leksikologiya fanining muhim qismini tashkil etadi. So'zlarning ma'nosini aniqlash, uning bir yoki ko'p ma'noli ekanligini bilish va kontekstni hisobga olish muhimdir. Bu tilni to'g'ri va aniq ishlatishga yordam beradi.

LEKSIK VA GRAMMATIK TOPSHIRIQLAR

2-topshiriq. "Iqtidor va mehnat" matnini o'qing va savollarga javob bering.

- 1) Nima deb o'ylaysiz inson uchun faqat iqtidorning o'zi yetarliimi?
- 2) Sizning iqtidoringiz nimada?
- 3) Iqtidorni qanday rivojlantirish kerak?

3- mashq. Bir ma'noli va ko'p ma'noli so'zlarni ajrating. Ko'p ma'noli so'zlarni kamida ikkita ma'nosini yozing.

Kredit, inqiroz, biznes, yulduz, oyoq, tender, inflyatsiya, deposit, birja, bank, yugurish, ko'z, yer, audit.

4-mashq. Ko'p ma'noli so'zlarning kontekstdagi ma'nosini aniqlang.

- 1) Uning foydasi yo'q.
- 2) Uning qo'li sovuq edi.
- 3) U o'z qalamini yo'qotdi.
- 4) Uning yozgan qalam asarlari mashhur.
- 5) U yerga yiqildi.
- 6) U qishloq yerlarida yashadi.

5-mashq. Berilgan so'zlarga 3,4 tadan turli ma'nolarda gap tuzing.

Bosh, yuz, til, oyoq, do'ppi, quloq, gul, ot.

6-mashq. Ko'p ma'noli so'zni ikki xil ma'nosini rasmlar orqali ifodalang.

Yulduz, serqirra, qattiq, bet, sichqoncha, joy, ko'z.

7- topshiriq. Mehnat haqidagi maqollarni yod oling.

Bemehnat hikmat yo'q.

Betashvish bosh qayda, mehnatsiz osh qayda.

Birni birov beradi, ko'pni – mehnat.

Mehnat baxt keltirar.

Mehnat va o'qish – og'a-ini.

Mashaqqatsiz baxt kelmas, mehnatsiz – taxt.

Kishi bersa ko'rimli, mehnat bersa – to'yimli.

9 - mavzu

O'ZBEKISTON IQTISODIYOTI TARIXI.

TILNING LEKSIK BOYLIGINING RIVOJLANISHI: ICHKI MANRA VA TASHOI MANRA.

1-topshiriq. Yangi so'zlar bilan tanishish.

Murakkab – сложный, sabab – причина

tavsiflanadi – характеризуется

oqibatlar – последствия

muayyan – определённый

jamlash – собирать

ziddiyatlar – противоречия

tarqiyotning bosqichlari – этапы развития

O'ZBEKISTON IQTISODIYOTI TARIXI

O'zbekiston iqtisodiyoti tarixi murakkab va qiziqarli yo'lni bosib o'tgan. Uni shartli ravishda bir necha davrlarga bo'lish mumkin:

Sovet davri (1924-1991). O'zbekiston 1924-yilda SSSR tarkibiga kirgandan keyin rejalashtirilgan iqtisodiyotga o'tdi. Bu davr paxta yetishtirishga qaratilgan qishloq xo'jaligi va og'ir sanoatning rivojlanishi bilan tavsiflanadi. Paxta O'zbekiston iqtisodiyotida hukmron rol o'ynadi, ammo bu mono-iqtisodiyotga olib keldi va boshqa tarmoqlarning rivojlanishiga to'sqinlik qildi.

Mustaqillikdan keyingi davr (1991-hozirgi kungacha). O'zbekiston mustaqillikka erishgandan so'ng, o'zining boy tarixini, yutuq va muammolarga to'la ibratli o'tmishini obyektiv asosda o'rganishga qiziqish kuchaydi. Ayniqsa, inson hayoti va turmushining eng muhim jabhasi – iqtisodiyotning o'tmishi, boy tarixi, mamlakat bosib o'tgan iqtisodiy taraqqiyotning bosqichlari, xususiyatlari, ziddiyatlari, diqqatga loyiq jihatlari, yutuq va kamchiliklarini chuqur tadqiq etish o'ta dolzarb ahamiyat kasb etadi. Iqtisodiyotning turli sabab-oqibatlariga to'la taraqqiyot yo'lini o'rganish, shunchaki, shu sohaga oid muayyan bilimlar jamlash yoki mamlakat o'tmishi haqida faktlar bilan dalillangan tasavvur hosil qilish uchungina emas, balki o'tmishdan saboq olish va undan bugungi kunda iqtisodiy taraqqiyot chorahalarida adashmaslik, har qanday murakkab vaziyatda ham bexato va to'g'ri yo'lni tanlashda o'rinli foydalanish uchun juda zarur¹.

TILNING LEKSIK BOYLIGINING RIVOJLANISHI: ICHKI MANBA VA TASHQI MANBA.

Tilning leksik boyligining rivojlanishi murakkab va doimiy jarayon bo'lib, ichki va tashqi omillar ta'sirida yuz beradi.

Ichki manbalar. Tilning o'z ichidagi imkoniyatlardan foydalanish orqali leksik boyligini kengaytirishga yo'naltirilgan jarayonlar. Bunga quyidagilar kiradi:

So'z yasash. Bu yangi so'zlarni mavjud so'zlar asosida hosil qilish jarayonidir. Ushbu jarayon affiksatsiya (qo'shimchalar yordamida), kompozitsiya (ikki yoki undan ortiq so'zlarni birlashtirish), qisqartirish (so'zlarning qisqartirilgan shakllarini yaratish) va boshqa usullar orqali amalga oshiriladi. Masalan: *kitobxon, uy-joy, metro, kompyuter* kabi so'zlar.

So'z ma'nolarining o'zgarishi. Mavjud so'zlarning ma'nosi vaqt o'tishi bilan kengayishi, torayishi yoki ma'nosi butunlay o'zgarishi mumkin. Bu jarayon

¹ (<https://review.uz/uz/post/ozbekiston-iqtisodiyotining-otmishi-va-kelajagi-haqida-qiziqarli-kitob>).

metafora, metonimiya va boshqa leksik-semantik o'zgarishlar orqali amalga oshiriladi.

Tilning stilistik boyligini yanada oshirish maqsadida so'zlarning turli uslublarda qo'llanishi. Masalan, bir xil so'z rasmiy va norasmiy muhitlarda turli ma'noda ishlatilishi mumkin.

Frazeologizmlar. Barqaror so'z birikmalarining paydo bo'lishi va rivojlanishi tilning leksik boyligini yanada kengaytiradi. Masalan: *qo'l silash, tishini qisish, ko'zga ko'rinmas* kabi iboralar.

Tashqi manbalar. Tilning tashqi omillar ta'sirida leksik boyligini kengaytirishga yo'naltirilgan jarayonlar. Bunga quyidagilar kiradi:

Til aloqalari. Boshqa tillardan so'zlarning qabul qilinishi (o'zlashtirish). Bu jarayon yangi tushunchalarni ifodalash, eski so'zlarning sinonimlarini yaratish va tilning leksik boyligini oshirishga xizmat qiladi. Masalan, arab, fors, rus va boshqa tillardan olingan so'zlar o'zbek tiliga kirib, uning leksikasini boyitgan.

Neologizmlar. Ilmiy-texnik taraqqiyot bilan bog'liq yangi tushunchalar va buyumlarni ifodalovchi yangi so'zlarning paydo bo'lishi. Masalan: *planshet, gadget, robototexnika, internet, nanotexnologiya, android* kabi so'zlar.

Tilning leksik boyligining rivojlanishi murakkab va ko'p qirrali jarayon bo'lib, ichki va tashqi omillar ta'siri bilan uzviy bog'liqdir. Bu jarayon doimiy ravishda davom etadi va tilning dinamik va rivojlanuvchan xususiyatini namoyon etadi.

LEKSIK VA GRAMMATIK TOPSHIRIQLAR

2-topshiriq. "O'zbekiston iqtisodiyoti tarixi" matnini o'qing va savollarga javob bering.

- 1) O'zbekiston iqtisodiyoti tarixi qaysi davrlarni o'z ichida oladi?
- 2) O'zbekiston iqtisodiyoti tarixi qanday yo'lni bosib o'tgan?
- 3) Kasbingizdan kelib chiqib javob bering. Kelajakda iqtisodiyotni rivojlantirishga qanday hissa qo'shmoqchisiz?

3-mashq. O'zlashtirma so'z yordamida 5 ta gap tuzing.

4-mashq. Internet, texnologiya va ijtimoiy tarmoqlar bilan bog'liq bo'lgan 5 ta neologizمنى toping va ularning qanday paydo bo'lganligini tushuntiring.

5-mashq. Kreativ mashq. Quyidagi tushunchalarni ifodalovchi yangi so'zlar yarating (so'z yasash usullaridan foydalaning).

Onlayn ta'lim, uzoqdan ishlaydigan odam, sun'iy intellekt bilan boshqariladigan avtomobil, virtual haqiqat ko'zoynagi, energiya tejoychi texnologiya.

MUNOZARA

Tilning leksik boyligining rivojlanishida ichki manbalarmi yoki tashqi manbalarmi muhimroq? O'z fikringizni dalillar bilan asoslang.

10 - mavzu

O'ZBEKISTONDA ISHLAB CHIQARISH SOHALARI.

SINONIMLAR VA ULARNING TURLARI: LEKSIK, FRAZEOLOGIK VA MORFOLOGIK SINONIMLAR.

1-topshiriq. Yangi so'zlar bilan tanishing.

Qishloq xo'jaligi – сельское хозяйство

to'qimachilik sanoati – текстильная промышленность

metallurgiya sanoati – металлургическая
промышленность

kimyo sanoati – химическая промышленность

qurilish materiallari sanoati – промышленность
строительных материалов

resurslarining cheklanganligi – ограничение ресурсов

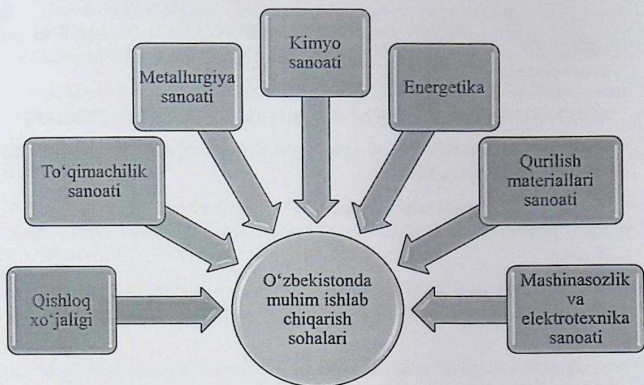
jadal – ускоренно

O'ZBEKISTONDA ISHLAB CHIQARISH SOHALARI

O'zbekiston iqtisodiyoti ko'p sohalardan iborat bo'lib, ularning rivojlanish darajasi va ahamiyati har xil. Mamlakat iqtisodiyoti tarixan qishloq xo'jaligiga tayangan bo'lsa-da, mustaqillik yillarida sanoatning turli sohalari jadal rivojlanmoqda.

Qishloq xo'jaligi. Uzoq yillar davomida O'zbekiston iqtisodiyotida muhim o'rin tutgan soha. Paxtachilik, bug'doy, sholi, meva-sabzavotchilik va uzumchilik asosiy yo'nalishlar hisoblanadi. Soha zamonaviy texnologiyalarni joriy etish, sug'orish tizimlarini yaxshilash va hosildorlikni oshirish yo'lida islohotlar olib bormoqda. Lekin, suv resurslarining cheklanganligi va iqlim o'zgarishi kabi muammolar ham mavjud.

To'qimachilik sanoati. Paxta yetishtirishning rivojlanganligi tufayli to'qimachilik sanoati O'zbekiston iqtisodiyotining muhim tarkibiy qismidir. Paxta

tolasi asosida ip-gazlama, tayyor kiyim-kechak va boshqa to'qimachilik mahsulotlari ishlab chiqariladi. Soha zamonaviy texnologiyalarni joriy etish va eksport hajmini oshirishga qaratilgan.

Metallurgiya sanoati. Rangli metallar, ayniqsa, mis va oltin qazib olish va qayta ishlash O'zbekiston iqtisodiyotining muhim qismidir. Mamlakatda yirik kon-metallurgiya korxonalari mavjud bo'lib, ular mamlakat iqtisodiyotining eksport potentsialini oshirishga hissa qo'shadi.

Kimyo sanoati. O'zbekiston mineral o'g'itlar, plastik va kimyoviy tolalar ishlab chiqarishda ancha tajribaga ega. Bu soha qishloq xo'jaligini va boshqa sanoat tarmoqlarini xomashyo bilan ta'minlashda muhim rol o'ynaydi.

Mashinasozlik va elektrotexnika sanoati. Bu soha nisbatan yangi bo'lsa-da, jadal rivojlanmoqda. Avtomobilsozlik, qishloq xo'jaligi texnikalari, elektr jihozlari va boshqa mashina va jihozlari ishlab chiqarilmoqda. Xorijiy investitsiyalar va texnologiyalarni jalb qilish bu sohani yanada rivojlantirishga yordam bermoqda.

Qurilish materiallari sanoati. Mamlakatning jadal rivojlanishi tufayli qurilish materiallari sanoati ham katta ahamiyatga ega. Tsement, g'isht, beton va boshqa qurilish materiallari ishlab chiqariladi.

Energetika. O'zbekistonning energiya resurslari – gaz, neft va ko'mir. Elektr energiyasi ishlab chiqarishda ishlatiladigan asosiy yoqilg'i gazdir. Mamlakatda gidroenergetika va quyosh energiyasi manbalaridan ham foydalanish bo'yicha loyihalar amalga oshirilmoqda.

Yuqorida keltirilgan sohalarda O'zbekiston iqtisodiyotining asosiy qismini tashkil qiladi. Lekin, turizm, axborot texnologiyalari va xizmat ko'rsatish sohalari ham iqtisodiyotda tobora ortib borayotgani rol o'ynamoqda. Mamlakat iqtisodiyotining rivojlanishi uchun ushbu sohalarning diversifikatsiyasi va zamonaviy texnologiyalarni joriy etish muhim ahamiyatga ega.

SINONIMLAR VA ULARNING TURLARI: LEKSIK, FRAZEOLGIK VA MORFOLOGIK SINONIMLAR.

SO'ZNING SHAKL VA MA'NO MUNOSABATIGA KO'RA TURLARI

So'z shakl va ma'no munosabatiga ko'ra ma'nodosh, zid ma'noli, shakldosh va talaffuzdosh so'zlarga bo'linadi.

Qarama-qarshi ma'noli so'zlarga zid ma'noli so'z (antonim)lar dyiladi: yaxshi – yomon, baland – past, katta – kichik, bormoq – kelmoq, oldin – keyin, ko'p – kam.

Aytilishi va yozilishi bir xil bo'lib, turli atash ma'nolarini bildirgan so'zlarga shakldosh so'z (omonim)lar deyiladi: yoz, o't, ol, yon, bor, til, soch, tut, tik, yosh, qo'y, ko'k va b.

Faqat bir tovushi bilan farqlanuvchi, lekin bir xil talaffuz qilinadigan so'zlarga talaffuzdosh so'z (paronim)lar deyiladi: xush – xo'sh, yod – yot, xiyla – hiyla, ahil – ahl, ijobiy – ijodiy, asr – asir va boshqalar.

Bir umumiy ma'noni ifodalovchi ikki va undan ortiq so'zlarga ma'nodosh so'z (sinonim)lar deyiladi. Masalan, odam, inson, kishi, bashar; yel, bo'ron, sabo, nasim; katta, buyuk, ulug'; gapirdi, aytdi, so'zladi, dedi, uqtirdi, bayon etdi va b.

Ma'nodosh so'zlar bir ma'noni xilma-xil so'zlar orqali turli nozik ma'no qirralari bilan ifodalashda, so'z sehrini namoyish etishda, nutqni bezashda, ta'sirchanligini ta'minlashda katta ahamiyatga ega.

Ma'nodosh
so'zlar

Ma'no jihatdan
bir-biriga yaqin
so'zlar

Osmon, ko'k,
samo

Ma'nodosh so'zlar nozik qirralari bilan farqlanadi: nam, ho'l, shalabbo
Ma'nodosh qo'shimchalar ham mavjud: o'rinsiz –noo'rin, beruxsat-
ruxsatsiz

Sinonimlar til boyligi bo'lib, avvalo, shaxs va predmetlarning eng nozik ma'no bo'yoqlarini ifodalash uchun xizmat qiladi. Masalan: *Men buyuk yurt o'g'lidirman, Men bashar farzandiman.* (E.V.)

Ikkinchidan, sinonimlar gapdagi takrorga yo'l qo'ymaydi. O'rinsiz takror nutqqa putur yetkazadi.

Sinonimlar badiiy uslub vositasi bo'lib, adabiy tilni boyitish manbalaridandir.

Sinonimlar nutqni ravon va ta'sirli qiladi: *Shu qadar chiroyli, shu qadar go'zal! Minglab gulistondan afzaldur bu joy. Minglab gulistonga, minglab chamanga Bahuzur ko'rk bo'lur undagi chiroy.* (U.)

Ma'noni kuchaytirish va ta'kidlash uchun sinonimlar birin-ketin qo'llanadi: *Ajoyib husndor, go'zal fasl bu! Sadoqatli, qadrdon, oshno-yu, do'st-u yorim bor.* (Habibiy)

Sinonimiya quyidagiga bo'linadi: a) lug'aviy (leksik) sinonimiya, ya'ni so'z ma'nodoshligi: *ish, yumush; gapirmoq, so'zlamoq; b) ibora (frazologik) ma'nodoshligi: boshi osmonga yetdi, terisiga sig'madi; d) qo'shimcha (affiks) ma'nodoshligi.* Bu o'z o'rinda ikkiga bo'linadi: 1) so'z yasovchi qo'shimcha ma'nodoshligi: *-ser, -don, -siz, -be;* 2) grammatik shakl ma'nodoshligi: *-yap, -yotir, -moqda* kabi; 3) sintaktik ma'nodoshlik: *Usta dedi: - O'qimishli odamning aqli to'liq bo'ladi, dunyoning bordi-keldisidan xabardor bo'lib turasan. - Usta o'qimishli odamning aqli to'liq bo'lishi, dunyoning bordi-keldisidan xabardor bo'lib turishini aytdi. Har kim ekanini o'radi. - Kim nima eksa, shuni o'radi. Qayerga suv kelsa, shu yerda hayot bo'ladi. - Suv kelgan yerda hayot bo'ladi.*

LEKSIK VA GRAMMATIK TOPSHIRIQLAR

2-topshiriq. "O'zbekistonda ishlab chiqarish sohalari" matnini o'qing va savollarga javob bering.

- 1) O'zbekistonda muhim ishlab chiqarish sohalari qaysilar?
- 2) Qaysi sanoat O'zbekiston iqtisodiyotining muhim tarkibiy qismi sanaladi?
- 3) Qaysi soha uzoq yillar davomida O'zbekiston iqtisodiyotida muhim o'rin tutgan?
- 4) Qaysi soha qishloq xo'jaligini va boshqa sanoat tarmoqlarini xomashyo bilan ta'minlashda muhim rol o'ynaydi?
- 5) Turizm, axborot texnologiyalari va xizmat ko'rsatish sohalari haqida nimalarni bilasiz?

3-mashq. Quyidagi so'zlarga 3 tadan sinonim toping va har bir sinonimning turini (leksik, frazeologik yoki morfologik) aniqlang.

Namuna: katta - ulkan - leksik, bo'yi baland - frazeologik).

Yaxshi, tez, go'zal, gapirish, yashil, tilla, aks, bir chimdim, boshi osmonda, ramz, osmon.

4-mashq. Quyidagi frazeologik birliklarga ma'nosi jihatidan yaqin keladigan frazeologik sinonimlarni toping va qo'shing.

Yurakdan gapirish - ...

Ko'zga ko'rinmas - ...

Jonini berish - ...

Boshini qotirib qo'yish - ...

Og'zi qulog'ida - ...

Yer bilan yakson qilmoq - ...

Ko'ngli bo'sh - ...

Ta'bi xira - ...

Joni chiqmoq - ...

Sabr kosasi to'lmoq - ...

5-mashq. Quyidagi so'zlarga morfologik sinonimlar hosil qiling (agar mumkin bo'lsa).

Yugur, o'qish, yo'l, yomg'ir, quvnoq, sir, til, mard, sen, nomus, sariq.

6-mashq. Quyidagi gaplardagi ajratib yozilgan so'zlarga sinonimlarni toping va ularning kontekstdagi ma'nosini tushuntiring. Qaysi turdagi sinonimlar qo'llanishi mumkinligini aniqlang.

1) Uning ko'zlari juda chiroyli edi. 2) U tez yugurib ketdi. 3) U yaxshi inson edi.

4) Uning so'zlari menga ta'sir qildi. 5) Bu katta muammo.

7-mashq. Quyidagi gaplardagi sinonimlarning noto'g'ri qo'llanishini toping va to'g'ri variantini yozing.

1) Uning niyati juda qora edi. 2) U qattiq uxladi. 3) Bu juda yomon yangilik edi.

4) Unga ko'nglini berdi. 5) Kulini ko'kka sovuraman. 6) Uni ko'rib ta'bi tirriq bo'ldi. 7) Quling o'rgilsin osh tayyorladim.

Munozara

O'zbek tilida sinonimlarning qanday funksiyalarini bajaradi va nima uchun ular muhimdir? Misollar keltiring.

11 - mavzu

KITOB MUTOLAASI – MA'NAVIY KAMOLOTGA ERISHISH YO'LI

TILNING PAREMIOLOGIK FONDI.

1-topshiriq. Yangi soʻzlar bilan tanishing.

Kitob mutolaasi – чтение книг

kamol topmoq – усовершенствоваться

axloqiy tamoyillar – нравственные (моральные) принципы

oʻzlashtirmoq – осваивать, овладевать

mantiqiy fikrlash – логическое мышление

maʼnaviy dunyo – духовный мир

maʼnaviy kamolot – духовное совершенствование

KITOB MUTOLAASI – MAʼNAVİY KAMOLOTGA ERISHISH YOʻLI

Kitob oʻqimagan odamning
murdadan farqi yoʻq.

Tomas Jefferson

Kitob mutolaasi – insoniyat tarixining eng qadimgi va eng samarali maʼnaviy boyish vositalaridan biridir. U qalblarni boyitadi, tafakkur ufqini kengaytiradi va shaxsning kamol topishiga bevosita taʼsir koʻrsatadi. Kitoblar orqali biz oʻtmishga sayohat qilamiz, kelajakka nazar tashlashimiz mumkin, boshqa madaniyatlar bilan tanishamiz, turli xil hayot kechinmalarini boshdan kechiramiz. Bu jarayon insonni nafaqat bilim jihatidan, balki maʼnaviy jihatidan ham boyitadi.

Maʼnaviy kamol topish – murakkab va uzoq davom etadigan jarayon boʻlib, u insonning oʻziga boʻlgan ishonchini mustahkamlash, oʻz qadr-qimmatini anglash, dunyoga boʻlgan munosabatini shakllantirish, axloqiy tamoyillarni oʻzlashtirish va boshqa koʻplab jihatlarni oʻz ichiga oladi. Kitob mutolaasi esa bu jarayonning muhim tarkibiy qismidir.

Kitoblar orqali biz buyuk allomalar, faylasuflar, shoirlar va yozuvchilarning fikrlarini oʻrganamiz, ularning hayot tajribalaridan saboq olamiz. Ularning asarlaridagi hikmatlar, axloqiy tamoyillar va hayot haqidagi chuqur fikrlar bizning dunyoqarashimizni boyitadi, maʼnaviy dunyoymizni shakllantiradi. Asarlaridagi qahramonlarning muvaffaqiyatlari va muvaffaqiyatsizliklari, ularning qilgan xatolari va toʻgʻri yoʻllarini kuzatish orqali biz oʻz hayotimizga munosabatni oʻrganamiz, qiyin vaziyatlarda toʻgʻri qarorlar qabul qilishga oʻrganamiz.

Bundan tashqari, kitoblar orqali biz o'zimizni boshqa odamlarning o'rni qo'yishni, ularning his-tuyg'ularini tushunishni o'rganamiz. Empatiya – ma'naviy kamol topishning muhim jihati bo'lib, kitob mutolaasi bu fazilatni rivojlantirishga yordam beradi. Tarixiy asarlar o'tmishdagi voqealar haqida bilimlar beradi, turli xalqlar va madaniyatlar bilan tanishtiradi, bag'rikenglik va hurmatni o'rgatadi. Ilmiy asarlar dunyo haqidagi bilimlarimizni kengaytiradi, mantiqiy fikrlash qobiliyatimizni rivojlantiradi.

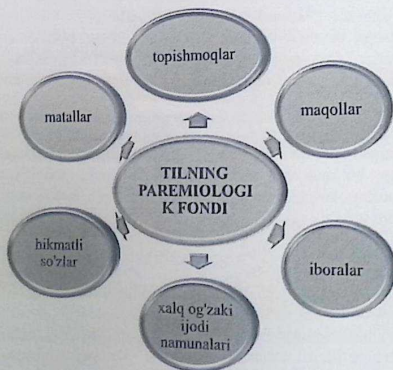
Kitob mutolaasi – ma'naviy kamol topishga olib boradigan yo'llardan biridir. U insonni nafaqat bilim bilan boyitadi, balki uning dunyoqarashini kengaytiradi, axloqiy tamoyillarini mustahkamlaydi, empatiya qobiliyatini rivojlantiradi va umuman olganda, shaxsning to'la-to'kis rivojlanishiga hissa qo'shadi. Shuning uchun, kitob mutolaasini hayotning ajralmas qismi sifatida qabul qilish va unga doimiy e'tibor berish juda muhimdir.

NAZARIY MA'LUMOT

TILNING PAREMIOLOGIK FONDI

Tilning paremiologik fondi – bu ma'lum bir tilga xos bo'lgan maqollar, matallar, topishmoqlar va boshqa paremiologik birliklarning yig'indisidir. U tilning boyligi va ifodaviy imkoniyatlarini ko'rsatuvchi muhim omil hisoblanadi. Paremiologik fond tilning tarixi, madaniyati, urf-odatlar va dunyoqarashi haqida qimmatli ma'lumotlarni o'zida mujassamlashtiradi.

Paremiologik fondning tarkibi va hajmi turli tillarda har xil bo'ladi. Ba'zi tillarda paremiologik birliklar soni juda ko'p, boshqalarida esa nisbatan kamroq bo'lishi mumkin. Bu tillarning rivojlanish tarixi, madaniy an'analari va boshqa omillarga bog'liq.

Paremiologik fondning ahamiyati quyidagilardir:

Tilning boyligini ko'rsatadi. Paremiologik birliklar tilning ifodaviy imkoniyatlarini kengaytiradi va nutqni rang-barang qiladi.

Madaniy merosimizni saqlaydi. Paremiologik birliklar xalqning tarixi, urf-odatlar va dunyoqarashi haqida qimmatli ma'lumotlarni o'zida mujassamlashtiradi.

Nutq madaniyatini rivojlantiradi. Paremiologik birliklardan to'g'ri va o'rinli foydalanish nutq madaniyatini oshiradi.

Ta'lim va tarbiyaviy ahamiyati. Paremiologik birliklar axloqiy va ma'naviy qadriyatlarni o'zida mujassamlashtiradi va o'quvchilarni tarbiyalashda muhim rol o'ynaydi.

Ilmiy tadqiqotlar uchun manba. Paremiologik fond tilshunoslik, etnologiya, folklor va boshqa fanlar uchun qimmatli manba hisoblanadi.

Paremiologik fondni o'rganish va uni saqlash tilning boyligini asrash va kelajak avlodlarga yetkazish uchun juda muhimdir. Ushbu fondning o'rganilishi tilning tarixi, madaniyati va dunyoqarashi haqida chuqurroq tushunish imkonini beradi.

LESIK VA GRAMMATIK TOPSHIRIQLAR

2-topshiriq. "Kitob mutolaasi – ma'naviy kamolotga erishish yo'li" matnini o'qing va savollarga javob bering.

- 1) Ma'naviy kamolotga erishish yo'li nimada deb o'ylaysiz?
- 2) Kitob mutolaasi insonni qaysi jihatidan boyitadi?
- 3) Asarlardagi qahramonlarning qilgan xatolari va to'g'ri yo'llarini kuzatish orqali o'z hayotimizda bo'ladigan qiyin vaziyatlarda to'g'ri qarorlar qabul qila olamizmi?
- 4) Empatiya nima?

3-mashq. Maqollarni tahlil qiling.

1. Oltin qafasda qush qanotini yoymaydi.
2. Oltin yerdan – bilim esa kitobdan qazib olinadi.
3. Do'stni qanday tanlash kerak bo'lsa, kitobni ham shunday tanlang.
4. Kitob ko'rmagan kalla, giyoh unmaganda dala.
5. Kitobsiz uy – ruhsiz tanaga o'xshaydi.
6. Yaxshi kitob – eng yaxshi o'qituvchi.
7. O'qish – yuksalish sari yo'l.
8. O'qimagan – o'rmondagi daraxt kabi.

9. Kitob – buyuklik sari ko'prik.
10. Kitob – eng yaxshi o'qituvchi.
11. Aqli qo'shning yo'q bo'lsa, kitob bilan suhbat qur (Ozarbayjon xalq maqoli).
12. Kitob ruhiyat davolovchisidir (Yapon xalq maqoli).
13. Har davrning o'z kitobi bor (Arab xalq maqoli).
14. Hayoti davomida birgina kitob o'qigan odamlardan qo'rqing (Lotin xalq maqoli).
15. Yaxshi kitob yashash manbayidir (Olmon xalq maqoli).

4-mashq. O'zbek va rus tillarining paremiologik fondini taqqoslang va o'xshashlik va farqlarni aniqlang.

Temirni qizig'ida bos. - Куй железо, пока горячо.

Sabrning tagi — shirin. - Терпение и труд всё перетрут.

Do'stning ko'ngli — ko'zgu. - Друг познаётся в беде.

Taqdirmi o'zing yozasan. - Человек кузнец своего счастья.

Asranganni Xudo asraydi. - Бережёного Бог бережёт.

Arpa ekkan arpa o'rar, bug'doy ekkan bug'doy. - Что посеял, то и пожнёшь. (*O'zbek va rus xalq maqollari*)

5-mashq. Kitob mutolaasi bo'yicha maqollar toping va uning ma'nosini tushuntiring.

6-mashq. Ushbu jumalarga sinonim bo'lgan maqollar toping.

1. Qaytar eshigingni qattiq yopma. 2. Sabrda gap ko'p. 3. Salomingga qarab alik olishadi. 4. Dilda pishir, tilda gapir.

KITOB VA MUTOLAA HAQIDA BUYUKLAR NIMA DEYDI...

Kitob zamonlar dengizida sayohat qilayotgan va o'zining qimmatbaho yukini avlodlardan-avlodlarga tashiyotgan hikmat kemasidir. **Frensis Bekon**

Shunday odamlarni axtaringki, ular bilan suhbat qilmoq yaxshi kitob o'qimoqqa barobar bo'lsin. Shunday kitoblarni axtaringki, mutolaasi faylasuflar suhbatiga teng bo'lsin. **A. H. Baxmanyor**

Inson — qancha o'qisang ham bitmaydigan kitobdir. **Hoji Baktosh Vali**

Kitoblar ovozsiz muallimlardir. **Peter Gille**

Bir insonning qiymati o'qigan kitoblari bilan o'lchanadi. **Herbert Spenser**

Men kitoblarni emas, kitoblar meni yaratdi. **Mishel de Monten**

Nodonlar-la o'tirib-turmoqdan kitob bilan yolg'iz qolmoq yaxshiroqdir.

Qosimbek Zokir

Kitob o'qigan insonning qanoti bor

- ✚ “Kitob o'qigan insonning qanoti bor”. Nima deb o'ylaysiz, qanot deganda nima nazarda tutilgan?
- ✚ Kitob mutolaasini hayotning ajralmas qismi sifatida qabul qilishga qanday qaraysiz?
- ✚ Kitob mutolaasi shaxsning to'la-to'kis rivojlanishiga hissa qo'shishiga ishonasizmi?

12 - mavzu

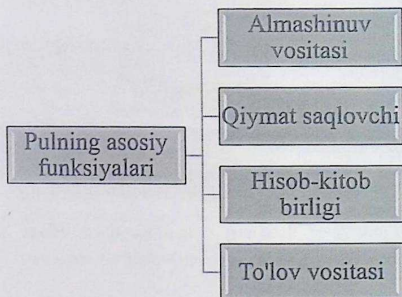
**BOZORDA PULNING O'RNI.
SO'Z YASALISHI.**

1-topshiriq. Yangi so'zlar bilan tanishing.

Bozor iqtisodiyoti – рыночная экономика
almashinuv vositasi – средство обмена
kapital aylanishi – вращение капитала
sarmoyalarni jalb qilish – привлечение капитала
hisob-kitob birligi – единица счёта
qiymat saqllovchi – средство сохранения стоимости
to'lov vositasi – средство платежа
samarali boshqarish – эффективное управление
iqtisodiyotning barqarorligini ta'minlash – обеспечение стабильности экономики
taqsimlash mexanizmi – механизм распределения

BOZORDA PULNING O'RNI

Bozor iqtisodiyoti sharoitida pulning o'rni beqiyosdir. U shunchaki almashinuv vositasi bo'lib qolmay, balki murakkab iqtisodiy munosabatlarning markaziy elementi, barcha iqtisodiy jarayonlarning hayot kuchidir. Pulsiz bozor tasavvur qilib bo'lmaydi, chunki u iqtisodiyotning barcha sohalarini bir-biri bilan bog'laydigan, tovarlar va xizmatlar almashinuvi, kapital aylanishi, sarmoyalarni jalb qilish va taqsimlash mexanizmini ta'minlaydigan muhim vositadir.

Pulning asosiy funksiyalari quyidagilardan iborat:

Almashinuv vositasi. Pul tovarlar va xizmatlarni sotib olish va sotish jarayonini soddalashtiradi. Barter tizimi bilan solishtirganda, pul yordamida almashinuv ancha tez va samarali amalga oshiriladi.

Hisob-kitob birligi. Pul barcha tovarlar va xizmatlarning qiymati o'lchanadigan umumiy o'lchovdir. Uning yordamida turli tovarlarning narxlarini solishtirish va ularning qiymati haqida aniq tasavvur hosil qilish mumkin.

Qiymat saqlovchi. Pul tovarlar va xizmatlarni sotib olish uchun keyinchalik ishlatilishi mumkin bo'lgan qiymatni saqlash vositasidir. Ammo, inflyatsiya sharoitida pulning qiymat saqlovchi funksiyasi zaiflashadi.

To'lov vositasi. Pul qarzlarni to'lash, soliqlarni to'lash va boshqa majburiyatlarni bajarish uchun ishlatiladi.

Bozorda pulning roli nafaqat tovarlar va xizmatlar almashinuvi bilan chegaralanmaydi. U, shuningdek, kapitalning harakatini boshqaradi, investitsiyalarni jalb qiladi, iqtisodiy o'sishni rag'batlantiradi va iqtisodiyotning barqarorligini ta'minlashga yordam beradi. Pul siyosati davlatning iqtisodiyotga ta'sir ko'rsatishning muhim vositalaridan biri hisoblanadi. Markaziy banklar pul massasini boshqarish orqali inflyatsiyani nazorat qiladi, iqtisodiy o'sishni rag'batlantiradi va ishsizlikni kamaytirishga harakat qiladi.

Lekin pulning bozordagi roli faqat ijobiy jihatlar bilan chegaralanmaydi. Pulning noto'g'ri boshqarilishi inflyatsiya, deflyatsiya, iqtisodiy inqirozlarga olib kelishi mumkin. Shuning uchun pulning bozordagi o'rnini to'g'ri tushunish va uni samarali boshqarish juda muhimdir. Bozorda pulning o'rnini va uning funksiyalarini chuqur o'rganish nafaqat iqtisodchilar, balki har bir fuqaro uchun zarurdir.

Монополия – ситуация на рынке, когда одна компания или группа компаний контролирует производство, продажу или предоставление определенной услуги, исключая или значительно ограничивая конкуренцию

Олигополия – рыночная структура, характеризующаяся небольшим количеством крупных фирм, которые доминируют на рынке и контролируют значительную долю производства и продаж определенного товара или услуги.

SO'Z YASALISHI

So'z yasalishi – bu til birligiga yangi ma'no va shakl berish jarayonidir. Uning yordamida yangi so'zlar yaratish, mavjud so'zlarning ma'nosini aniqlashtirish yoki o'zgartirish mumkin. O'zbek tilida so'z yasalishi turli usullar orqali amalga oshiriladi:

- Semantik usul
- Fonetik usul
- Abbreviatsiya usuli
- Affrikatsiya usuli
- Kompozitsiya usuli

Semantik usul. So'zning bir turkumdan boshqa turkumga ko'chi-shi asosida yangi so'z yasalishidir. Masalan, sifatning otga ko'chishi asosida: *ko'k* (osmon ma'nosida), *erkak*, *chol*, *kampir*; sodda va juft fe'lining otga ko'chishi asosida: *kurash*, *kengash*, *urush*, *keldi-ketdi*, *bordi-keldi*, *qo'ydichiqli*, *yurish-turish*, *yozuv-chizuv*; sonning ravish-ga ko'chishi asosida: *birga(ketmoq)*, *birdan (kirmoq)*; otning ravishga ko'chishi asosida: *kunduzi*, *kechasi (qaytmoq)*, *boshda (sezmoq)* kabilar shular jumlasidandir. Semantik usul asosida yasalgan so'zning lug'aviy ma'nosi yangilanishi bilan bir qatorda uning grammatik

ma'no va vazifasi ham o'zgaradi. Qiyoslang: *Mushuk tavadagi go'shtni oldi-qochdi (fe'l)*. *Oldi-qochdi gaplar hammaning joniga tekkan (sifat)*.

Fonetik usul. So'z tarkibida yuzaga keladigan fonetik o'zgarishlar asosida yangi ma'noli so'z yasashidir. Bu usul orqali so'z yasashida ikki xil fonetik o'zgarish natijasida yangi so'z hosil bo'ladi: 1) tilning tarixiy taraqqiyoti davomida so'z tarkibida tovush o'zgarishi natijasida yangi so'z hosil bo'ladi: ko'r-ko'z, bo'y(dog)-bo'z, bo'r-bo'z; 2) so'z urg'usining o'rni o'zgartirilishi bilan : yangi'-ya'ngi (hozir), endi'-e'ndi (hozirgina), ho'zir-hozi'r.

Abbreviatsiya usuli. Murakkab so'z birikmalarini turli usullar yordamida qisqartirish orqali yangi so'z yasashidir. Masalan, *elektron hisoblash mashinasi-EHM, Birlashgan Millatlar Tashkiloti-BMT*.

Qisqartma so'zlarning ba'zilarini tilimizda aynan o'zlashtirilgan holda ishlatiladi: *YUNESKO, NATO* kabilar shular jumlasidandir. So'z yasashining bu usuli o'zbek tilida rus va boshqa xorijiy tillar ta'sirida o'tgan asrning boshlarida shakllangan bo'lib, faqat qisqartma otlar yasashida ishlatiladi.

Affiksatsiya usuli. Bu usul bilan o'zakka so'z yasovchi qo'shimchalar qo'shish orqali yangi so'z yasaladi. Masalan: *o'r+oq, dars+lik, sez+gir, o'zbek+cha, tor+ay(moq), mard+ona*.

So'z yasovchi qo'shimchalar o'zakka qo'shilib kelish o'rniga ko'ra ikki turli bo'ladi: a) **so'z yasovchi ort qo'shimchalar.** O'zbek tilida so'z yasashning asosini tashkil qiluvchi bunday qo'shimchalar o'zak-dan keyin qo'shilib, yangi ma'noli so'z hosil qiladi. Masalan: *o't+loq, chiri+k, tosh+qin, ish+chan, arra+la* kabilar; b) **so'z yasovchi old qo'shimchalar** o'zak oldidan qo'shilib yangi so'z yasaydi. Masalan: *be+tinim, no+to'g'ri, ba+ma'ni, ser+harakat, anti+demokratiya*. old yasovchi qo'shimchalar asosan sifat yasovchilar bo'lib, ularning ko'pchiligi fors-tojik tilidan kirib kelgan.

Kompozitsiya usuli. Birdan ortiq mustaqil ma'noli o'zak morfemalarning tobelashgan holda qo'shiluvi, birikuvi orqali yangi so'z hosil qilinishidir. Masalan: *Mirzachul, gulqand, guldasta, temir yo'l, qaror qilmoq, ahd etmoq*. Bunday yasama so'zlar ikki yoki undan ortiq mustaqil ma'onli o'zak morfemalar ishtirokida hosil bo'lsa ham, yaxlitligicha bitta lug'aviy ma'no ifodalashga xizmat qiladi. Ular tuzilishiga ko'ra qo'shma so'zlar deyiladi. Kompozitsiya usuli bilan yasalgan qo'shma so'zlar ot, sifat, ravish va qisman fe'llarda keng tarqalgan. Ularning qismlari har xil va bir xil so'z turkumlaridan tuzilishi mumkin. Masalan: *Bel+bog', asal+ari, olib+chiqmoq* kabilar bir xil so'z turkumlarning qo'shilishidan, *qaror+qilmoq, osma+ko'prik, tez+oqar* kabilar esa har xil so'z turkumlarning qo'shilishidan tuzilgan.

Qo'shma so'zlar ham tarixiy va zamonaviyligi bilan farqlanadi. Agar qo'shma so'z qismlari hozirgi tilga nisbatan eskirgan yoki boshqa tillardan

o'zlashtirilgan bo'lsa, ular qo'shma so'z hisoblanmaydi. Masa-lan: *kechqurun, qayrag'och, biror, odamshavanda, santimetr* kabilar hozirgi tilda ma'noli qismlarga ajralmaydigan sodda so'zlardir. Ba'zi o'zlashgan qo'shma so'zlar ma'noli qismlarga ajralishi ham mumkin: *fotokavera, kinoteatr, kinolenta, fotomodel* kabilar shular jumlasidandir.

LEKSIK VA GRAMMATIK TOPSHIRIQLAR

2-topshiriq. "Bozorda pulning o'rni" matnini o'qing va savollarga javob bering.

- 1) Pul qanday funksiyalarni bajaradi?
- 2) Pulning noto'g'ri boshqarilishi nimalarga olib kelishi mumkin?
- 3) Bozorda pul faqat tovarlar va xizmatlar almashinuvi uchun zarurmi?

3- mashq. Berilgan so'zlarni asos va qo'shimchalarga ajrating. Har bir so'zda qaysi qo'shimcha qaysi ma'noni ifodalayotganini tushuntiring.

Uychalar, bog'bon, o'qituvchi, yozuvchi, kitobxon.

4- mashq. Berilgan asoslarga mos qo'shimchalar qo'shib, yangi so'zlar yasang. Qo'shimchalar yordamida so'zlarning ma'nosini qanday o'zgarganini tushuntiring.

Iqtisod..., hisob..., boshqaruv..., kitob (...), uy (...), gul (...), o'qituvchi (...).

5- mashq. Quyidagi so'zlar qanday usulda yasalganganligini aniqlang va tushuntiring.

Ishsizlik, monopolistik raqobat, oligopoliya, monopoliya, makroiqtisodiyot, mikroiqtisodiyot, televidenie, avtomobil, kinoteatr, mexanizatsiya, kompyuterlashtirish.

6- mashq. Berilgan matndan turli usullarda yasalgangan so'zlarni toping va ularning yasalishi usulini aniqlang.

Mikroiqtisodiyot alohida iqtisodiy birliklarning – xususiy firmalar, uy xo'jaliklari va bozorlarning – xulq-atvorini o'rganadi. Uning asosiy maqsadi taklif va talabning o'zaro ta'sirini, narxlarning shakllanishini, resurslarning taqsimlanishini va firmalarning ishlab chiqarish qarorlarini tahlil qilishdan iborat. Mikroiqtisodiyotda individual firmalarning narxlash strategiyasi, raqobat turlari, ishchi kuchining bozori, kapital bozori kabi masalalar o'rganiladi.

Makroiqtisodiyot butun milliy iqtisodiyotni, uning umumiy ko'rsatkichlarini o'rganadi. U milliy daromad, inflyatsiya, ishsizlik, davlat byudjeti, valyuta kursi kabi umumiy iqtisodiy ko'rsatkichlarning o'zaro bog'liqligi va dinamikasini tahlil qiladi.

Mikroiqtisodiyot va makroiqtisodiyot bir-biriga bog'liqdir. Mikroiqtisodiyotdagi alohida firmalar va uy xo'jaliklarining qarorlari yig'indisi milliy iqtisodiyotning umumiy ko'rsatkichlariga ta'sir qiladi. Shu bilan birga,

makroiqtisodiyotdagi o'zgarishlar – masalan, inflyatsiya yoki ishsizlik darajasi o'zgarishi – alohida firmalar va uy xo'jaliklarining qarorlariga ta'sir qiladi.

Oligopoliya - bu bir nechta yirik firmalar tomonidan bozor nazorati qilinadigan bozor tuzilmasi. Bu firmalar bir-birining harakatlariga juda bog'liq va ularning qarorlari bozor narxlari va hajmlariga sezilarli ta'sir qiladi.

Monopoliya - bu bozorning faqat bitta sotuvchisi bo'lgan bozor tuzilmasi. Monopolist bozorda tovarning yagona ta'minotchisi bo'lib, narxlarni o'zi belgilash imkoniyatiga ega.

MUNOZARA

So'z yasalishi jarayonining o'zbek tilining rivojlanishiga ta'sirini tahlil qiling va o'z fikringizni bayon qiling.

13 - mavzu

XUSUSIY MULK.

MUSTAQIL SO'Z TURKUMLARI.

1-topshiriq. Yangi so'zlar bilan tanishing .

Xususiy mulk – частное имущество
egalik huquqi – право собственности
sarmoyador – капиталист
mulk egalari – обладатели имущества
tengsizlik – равенство
muhim omil – важные факторы
salbiy tomonlar – отрицательные стороны
yumshatish – смягчить

XUSUSIY MULK

Xususiy mulk – bu insonlarning o‘z mol-mulklariga, shu jumladan, yer, binolar, mashinalar, bizneslar va boshqa aktivlarga egalik qilish va ularni boshqarish huquqini bildiruvchi muhim iqtisodiy va huquqiy tushuncha. Uning asosini shaxsning o‘z mehnati natijalari va boshqa qonuniy yo‘llar bilan orttirilgan boyliklarga egalik qilish huquqi tashkil etadi.

Xususiy mulk institutining mavjudligi iqtisodiyotning rivojlanishiga ijobiy ta’sir ko‘rsatadi. Egalik huquqining aniq belgilanganligi sarmoyadorlarni investitsiyalarni jalb qilishga va o‘z bizneslarini rivojlantirishga rag‘batlantiradi. Xususiy mulk egalari o‘z aktivlarini samarali boshqarishga, yangi texnologiyalarni qo‘llashga va ishlab chiqarishni takomillashtirishga qiziqishadi, chunki bu ularning daromadlarini oshirishga olib keladi. Bu o‘z navbatida iqtisodiy o‘sishni, yangi ish o‘rinlarini yaratilishini va hayot darajasining yuksalishini ta’minlaydi.

Shu bilan birga, xususiy mulk ba’zi salbiy tomonlarga ham ega bo‘lishi mumkin. Masalan, agar egalik huquqi yaxshi himoya qilinmasa, unda mulkni o‘g‘irlash, talon-taroj qilish yoki boshqa noqonuniy harakatlar yuz berishi mumkin. Bundan tashqari, xususiy mulk tengsizlikka olib kelishi, boy va kambag‘al o‘rtasidagi farqni chuqurlashtirishi mumkin. Ba’zi hollarda davlatning aralashuvi xususiy mulk egalariining huquqlarini himoya qilish va tengsizlikni kamaytirish maqsadida amalga oshiriladi.

Xususiy mulk tizimi turli mamlakatlarda turlicha tarzda amalga oshiriladi. Ba’zi mamlakatlarda xususiy mulk huquqi kuchli himoya qilinadi, boshqalarida esa davlatning aralashuvi ko‘proq bo‘ladi. Lekin umuman olganda, xususiy mulk iqtisodiyotning muhim omili bo‘lib qoladi va uning samarali ishlashi uchun muhim shart hisoblanadi. Xususiy mulk huquqini himoya qilish, uning samarali boshqarilishini ta’minlash va uning salbiy tomonlarini yumshatish – zamonaviy jamiyatning muhim vazifalaridan biridir.

NAZARIY MA'LUMOT

MUSTAQIL SO‘Z TURKUMLARI

O‘zbek tilidagi so‘zlar leksik-grammatik xususiyatlariga ko‘ra turkumlarga bo‘linadi. So‘z turkumlari ikkita asosiy guruhga bo‘linadi: Mustaqil so‘z turkumlari va yordamchi so‘z turkumlari.

Mustaqil so‘z turkumlari o‘ziga xos lug‘aviy ma’noga ega bo‘lib, gapda mustaqil sintaktik vazifa bajaradi. Ular buyum, belgi, miqdor, harakat, holat kabi tushunchalarni ifodalaydi va gapning asosiy bo‘laklari (ega, kesim, to‘ldiruvchi, aniqllovchi, hol) vazifasida kela oladi.

O‘zbek tilida quyidagi mustaqil so‘z turkumlari mavjud:

1. Ot (Имя существительное).

- Buyum, shaxs, joy, narsa-hodisa nomini bildiradi.
- Kim? nima? qayer? savollariga javob beradi. Masalan: odam, kitob, Xorazm, daraxt, havo, baxt.
- Grammatik xususiyatlari. Kelishik, egalik, ko'plik, shaxs-son qo'shimchalari bilan tuslanadi. Gapda ega, kesim, to'ldiruvchi, aniqlovchi, hol vazifasida keladi.

2. Sifat (Имя прилагательное).

- Narsa, buyumning belgisini, xususiyatini bildiradi.
- Qanday? qanaqa? savollariga javob beradi. Masalan: yaxshi, qizil, baland, katta, chiroyli, yangi.
- Grammatik xususiyatlari. Daraja shakllari (oddiy, qiyosiy, ortirma) bilan o'zgaradi. Gapda aniqlovchi yoki kesim vazifasida keladi.

3. Son (Имя числительное).

- Buyumning sonini (nechtaligini) yoki tartibini (nechanchiligini) bildiradi.
- Necha? nechta? nechanchi? qancha? savollariga javob beradi. Masalan: bir, besh, yuz, ikkinchi, o'ttizta, minglab.
- Grammatik xususiyatlari. Kelishik qo'shimchalarni oladi. Gapda aniqlovchi, ba'zan ega yoki kesim vazifasida keladi.

4. Olmosh (Местоимение).

- Ot, sifat, son yoki ravish o'rnida qo'llanib, ularning nomini emas, balki ularga ishora qiladi.
- Kim? nima? qanday? qachon? kabi almashib kelgan so'z turkumining savoliga javob beradi. Masalan: men, sen, u, bu, shu, o'sha, kimdir, hamma, o'zim, hech kim, qandaydir, qayerda.
- Grammatik xususiyatlar. O'zi o'rnida kelgan so'z turkumining xususiyatlarini saqlab qoladi (masalan, shaxs olmoshlari tuslanadi). Gapda turli bo'laklar vazifasida kelishi mumkin.

5. Fe'l (Глагол).

- Shaxs va narsaning harakatini, holatini yoki jarayonini bildiradi.
- Nima qildi? nima qilyapti? nima qiladi? savollariga javob beradi. Masalan: o'qimoq, yozmoq, yugurmoq, uxlamoq, kulmoq, yurmoq.
- Grammatik xususiyatlari. Zamon, mayl, shaxs-son, nisbat shakllari bilan tuslanadi. Gapda asosan kesim vazifasida keladi.

6. Ravish (Наречие).

- Harakat va holatning belgisini, bajarilish tarzi, o'rni, payti, darajamiqdori, sababi yoki maqsadini bildiradi.
- Qanday? qayerda? qachon? qancha? nega? nima maqsadda? Masalan: tez, sekin, kecha, bugun, shu yerda, ko'p, kam, ataylab, bilmay.

- Grammatik xususiyatlari. Odatda o'zgarmaydi, ba'zi ravishlarda daraja shakllari bo'lishi mumkin. Gapda asosan hol vazifasida keladi.

7. Taqlid so'zlar (Звукоподражательные слова).

- Tabiatdagi tovushlarga (hayvon ovozlari, tabiiy hodisalar) yoki harakat-holatga taqlidni ifodalaydi. Masalan: g'ichir-g'ichir (eshik ovozi), lipir-lipir (shamol esishi), milt-milt (chiroq yonishi), miyov-miyov (mushuk ovozi), duv-duv (yomg'ir yog'ishi).
- Grammatik xususiyatlari. Ko'pincha fe'llar bilan birga kelib, harakatning tarzini kuchaytiradi.

8. Undov so'zlar (Междометия).

- Kishining his-hayajonini, tuyg'ularini ifodalaydi (hayratlanish, xursand bo'lish, ranjish, chaqirish, salomlashish va boshqalar). Masalan: Oh!, Voy!, Eh!, Barakalla!, Salom!, Hoi!, Xayr!
- Grammatik xususiyatlari. Gapning boshqa bo'laklari bilan sintaktik aloqaga kirmaydi va alohida ajratib yoziladi (vergul yoki undov belgisi bilan).

Mustaqil so'z turkumlarini bilish o'zbek tilini to'g'ri va ravon qo'llash, jumla qurilishini tushunish va nutqni boyitish uchun fundamental ahamiyatga ega.

LEKSIK VA GRAMMATIK TOPSHIRIQLAR

2-topshiriq. "Xususiy mulk" matnini o'qing va savollarga javob bering.

- 1) Xususiy mulk nima?
- 2) Xususiy mulkning salbiy tomonlari haqida nimalar bilasiz?
- 3) Xususiy mulk tizimi turli mamlakatlarda qanday tarzda amalga oshiriladi?

3- mashq. Quyidagi gaplardagi bo'sh o'rinlarga qavsda ko'rsatilgan so'z turkumiga mos keladigan so'zni qo'yib, gaplarni to'ldiring.

1. Bankda ko'p ____ bor edi. (Ot)
2. Bu ____ kreditdan foydalanishingiz mumkin. (Sifat)
3. Biz ____ kursda o'qiymiz. (Son)
4. ____ ertaga keladi. (Olmosh)
5. U har kuni ____ piyoda yuradi. (Ravish)
6. Kechqurun u ____ uxladi. (Fe'l)
7. Kuchuk ____ hurdi. (Taqlid so'z)
8. ____ qanday go'zal kun! (Undov so'z)

4- mashq. Quyidagi matnni o'qing. Matndagi barcha mustaqil so'z turkumlarini toping va ularni alohida ro'yxat qilib, har birining so'z turkumini yozing.

Pulning bozordagi roli faqat ijobiy jihatlar bilan chegaralanmaydi. Pulning noto'g'ri boshqarilishi inflyatsiya, deflyatsiya, iqtisodiy inqirozlarga olib kelishi

mumkin. Shuning uchun pulning bozordagi o'rmini to'g'ri tushunish va uni samarali boshqarish juda muhimdir. Bozorda pulning o'rni va uning funksiyalarini chuqur o'rganish nafaqat iqtisodchilar, balki har bir fuqaro uchun zarurdir.

5- mashq. Berilgan so'zlardan foydalanib, har bir so'z turkumini aks ettiruvchi bittadan to'liq gap tuzing.

1. Pul (Ot): ____
2. Qimmat (Sifat): ____
3. Uch (Son): ____
4. Biz (Olmosh): ____
5. Ko'rmoq (Fe'l): ____
6. Uzoqdan (Ravish): ____
7. Shiqir-shiqir (Taqlid so'z): ____
8. Voh! (Undov so'z): ____

6- mashq. Quyida berilgan so'zlarning qaysi mustaqil so'z turkumiga mansub ekanligini aniqlang va yoniga yozing.

1. Moliya - ____
2. Kamxarj - ____
3. Besh - ____
4. Men - ____
5. O'qimoq - ____
6. Tez - ____
7. Miyov-miyov - ____
8. Oh! - ____
9. Investitsiya - ____
10. Yaxshi - ____
11. Birinchi - ____
12. Ular - ____
13. Yugurdi - ____
14. Kecha (payt) - ____
15. G'uvulladi - ____
16. Voy! - ____

7- mashq. Berilgan so'zlarni qavsda ko'rsatilgan so'z turkumiga o'tkazing va yangi hosil bo'lgan so'z bilan gap tuzing.

- Do'st (ot) → sifat (do'stona)
Yangi so'z: ____ Gap: ____
- Kulmoq (fe'l) → ot (kulgi)
Yangi so'z: ____ Gap: ____
- Toza (sifat) → ravish (toza/tozalik bilan)
Yangi so'z: ____ Gap: ____

Nur (ot) → sifat (nurli)

Yangi so'z: _____ Gap: _____

Yurmoq (fe'l) → ot (yurish)

Yangi so'z: _____ Gap: _____

14 - mavzu

INFLYATSIYA VA UNING KELIB CHIQISH SABABLARI.

KELISHIK QO'SHIMCHALARI.

1-topshiriq. Yangi so'zlar bilan tanishing .

Xarid qobiliyatning pasayishi – снижение покупательной способности

o'sishni sekinlashtiradi – снижает развитие

talab inflyatsiyasi – инфляция спроса и предложения

iste'molchi – потребитель

xarajat inflyatsiyasi – инфляция расходов (инфляция издержек)

inflyatsion kutilmalar – инфляционные прогнозы

tashqi omillar – внешние факторы

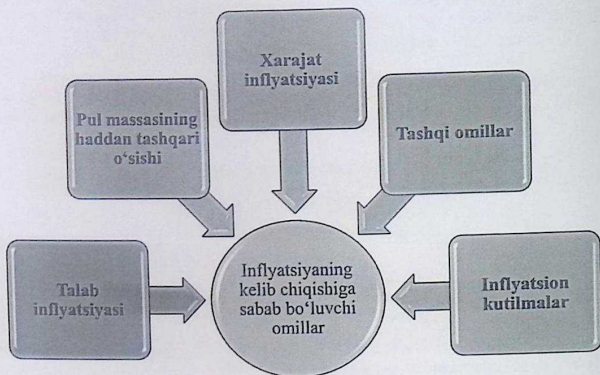
iqtisodiy barqarorlikni ta'minlash –

ishlab chiqarish tannarxi – себестоимость производства

2-topshiriq. Matnni o'qing. Kelishik qo'shimchasi qabul qilgan otlarni toping, ularning tagiga chizing va qaysi kelishik ekanligini yoniga yozing.

INFLYATSIYA VA UNING KELIB CHIQISH SABABLARI

Inflyatsiya – bu iqtisodiyotda umumiy narxlar darajasining uzoq muddat davomida barqaror o'sishi, natijada pulning xarid qobiliyatining pasayishi. Boshqacha qilib aytganda, bir xil miqdordagi pulga ilgari sotib olinganidan kamroq tovar va xizmatlarni sotib olish imkonini beradigan jarayondir. Inflyatsiya iqtisodiyot uchun jiddiy muammo hisoblanib, aholining turmush darajasiga salbiy ta'sir ko'rsatadi, iqtisodiy o'sishni sekinlashtiradi va investitsiya muhitini yomonlashtiradi.

Inflyatsiyaning kelib chiqishiga sabab bo'ladigan bir qancha omillar.

I. Talab inflyatsiyasi (Demand-Pull Inflation)

Bu turdagi inflyatsiya bozorda tovar va xizmatlarga bo'lgan umumiy talab taklifdan (ishlab chiqarishdan) oshib ketganda yuzaga keladi. Ya'ni, iqtisodiyotda pul miqdori real tovarlar hajmidan ko'payib ketadi. Buni oddiy qilib "juda ko'p pul, juda oz tovarlarni quvib yurgan" holat deb ta'riflash mumkin.

Sabablari. Pul massasining ortishi. Markaziy bank tomonidan pul massasining haddan tashqari oshirilishi (masalan, pul chop etish orqali) yoki foiz stavkalarining pasayishi natijasida iste'molchilar va korxonalarining pulga bo'lgan talabi ortadi, ular ko'proq sarflashga intiladi.

- **Hukumat xarajatlarning ko'payishi.** Davlatning infratuzilma loyihalariga, ijtimoiy dasturlarga yoki boshqa sohalarga katta miqdorda pul sarflashi umumiy talabni oshiradi.
- **Aholi daromadlarining o'sishi.** Aholi ish haqi, pensiya yoki boshqa daromadlarning keskin ortishi sababli ko'proq xarid qilishga qodir bo'ladi, bu esa narxlarini oshiradi.
- **Iste'molchilar ishonchining ortishi.** Iqtisodiyotning kelajagi haqida ijobiy kutilmalar iste'mol xarajatlarning oshishiga olib keladi.

II. Xarajat inflyatsiyasi (Cost-Push Inflation)

Bu inflyatsiya ishlab chiqarish xarajatlari oshganda yuzaga keladi. Ishlab chiqaruvchilar o'z xarajatlarini qoplash va foyda olish uchun tovar va xizmatlarning narxini oshirishga majbur bo'ladilar.

Sabablari. Xomashyo narxlarining ko'tarilishi. Neft, gaz, metallar, qishloq xo'jaligi mahsulotlari kabi asosiy xomashyo resurslarining narxlari jahon bozorida oshishi ishlab chiqarish tannarxini ko'taradi.

- **Ish haqi o'sishi.** Kasaba uyushmalari bosimi yoki mehnat bozoridagi yetishmovchilik sababli ish haqi oshganda, korxonalar bu xarajatlarni mahsulot narxiga yuklaydi.
- **Soliqlar va majburiy to'lovlarining ortishi.** Davlat tomonidan soliqlar yoki boshqa majburiy to'lovlar (masalan, kommunal xizmatlar narxi) oshirilishi korxonalar uchun xarajatlarni ko'paytiradi.
- **Monopoliyalar.** Bozorlarda monopol holatga ega bo'lgan kompaniyalar raqobatning yo'qligidan foydalanib, narxlarini erkin belgilashi va oshirishi mumkin.
- **Energiya resurslari narxining ko'tarilishi.** Elektr energiyasi, yoqilg'i va boshqa energiya resurslari narxining oshishi barcha sohalardagi xarajatlarni oshiradi.

III. Pul massasining haddan tashqari o'sishi (Monetary Inflation)

Garchi bu omil ko'pincha talab inflyatsiyasi bilan bog'liq bo'lsa-da, uni alohida ajratib ko'rsatish mumkin, chunki pul nazariyasiga ko'ra, pul miqdorining tez o'sishi bevosita inflyatsiyaga olib keladi. Agar iqtisodiyotda ishlab chiqarilgan tovar va xizmatlar miqdori o'zgarmagan holda pul miqdori keskin ko'paysa, har bir pul birligining qiymati pasayadi va narxlar avtomatik ravishda oshadi.

IV. Inflyatsion kutilmalar (Inflationary Expectations)

Bu kutilmalar (prognozlar) natijasida kelib chiqadigan inflyatsiya turidir. Agar aholi va tadbirkorlar kelajakda narxlar yanada oshishini kutsalar, ular hozirgi vaqtda ko'proq tovar sotib olishga harakat qiladilar (talabni oshiradi) yoki ish haqi va narxlarini oshirishni talab qiladilar (xarajatlarni oshiradi). Bu esa, o'z navbatida, narxlarning haqiqiy o'sishiga olib keladigan o'z-o'zidan amalga oshadigan bashoratga aylanadi.

V. Tashqi omillar (External Factors)

- **Import inflyatsiyasi.** Chet eldan olib kelinadigan tovarlar narxining jahon bozorida oshishi yoki import qilinadigan tovarlarga bojxona to'lovlarining ko'tarilishi mahalliy narxlarga ta'sir qiladi.

- Valyuta kursining pasayishi (devalvatsiya). Milliy valyuta qadrsizlanganda, import qilinadigan mahsulotlar mahalliy valyutada qimmatlashadi, bu esa inflyatsiyaga olib keladi.
- Jahon iqtisodiyotidagi o'zgarishlar. Global inqirozlar, xomashyo bozorlaridagi shoklar yoki savdo urushlari kabi tashqi omillar ham mamlakat ichidagi inflyatsiyaga sabab bo'lishi mumkin.

Inflyatsiya sabablari ko'pincha bir-biri bilan chambarchas bog'liq bo'lib, bir nechta omilning birgalikdagi ta'siri natijasida yuzaga keladi. Hukumatlar va markaziy banklar inflyatsiyani nazorat qilish va iqtisodiy barqarorlikni ta'minlash uchun pul-kredit (foiz stavkalari, pul massasi) va fiskal (soliqlar, davlat xarajatlari) siyosatini amalga oshiradilar.

NAZARIY MA'LUMOT

KELISHIK QO'SHIMCHALARI

KELISHIK SHAKLLARI. Ismlarni boshqa so'zlarga tobelantirib bog'lash uchun xizmat qiluvchi qo'shimchalar **kelishik shakllari** sanaladi. Kelishik shakllari doimo tobe so'zga qo'shiladi. O'zbek tilida oltita kelishik mavjud bo'lib, ularning har qaysisining o'z nomi va shakli bor.

Kelishik nomlari	Qo'shimchalari	Misollar
Bosh kelishik	-	It hurar, karvon o'tar. (Maqol)
Qaratqich kelishigi	-ning	Kitobning varag'i.
Tushum kelishigi	-ni	Vatanningni sev, tuprog'ini o'p. (E. Vohidov)
Jo'nalish kelishigi	-ga (-ka, -qa)	Betga aylanning zahri yo'q. (Maqol)
O'rin-payt kelishigi	-da	Yosh ko'nglimda orzularim mo'l. (A. Orip.)
Chiqish kelishigi	-dan	Kutubxonadan keldim.

Ismlarning kelishik qo'shimchalari bilan o'zgarishi **turlanish** deyiladi.

BOSH KELISHIK SHAKLI. Ismlarning bosh kelishik shakli maxsus qo'shimchaga ega emas. Bu shakl kim? nima?, qayer? so'roqlarining biriga javob bo'ladi va gapda ko'pincha ega, ot kesim, undalma vazifalarida

keladi. Masalan: 1. Men 7-sinf o'quvchisiman. 2. O'zbekistorning poytaxti-Toshkent. 3. Toshkent, munchalar go'zalsan!

QARATQICH KELISHIK SHAKLI. Qaratqich kelishigi shaklidagi so'z-**qaratqich**, qaratqich bog'lanib kelgan so'z esa **qaralmish** deyiladi. Qaratqich kelishigi qaratqichni qaralmishga tobelashtirib bog'lab keladi va qaralmishda ifodalangan narsa-hodisa, belgi-xususiyat, harakat-holatlarining qaratqich shaklidagi ismlarga qarashli ekanligini bildiradi. Qaratqich va qaralmish yonma-yon kelganda ko'p hollarda qaratqich kelishigi tushib qolishi mumkin. Lekin qaratqich va qaralmish o'rtasida boshqa so'z qo'llanilsa, qaratqich qo'shimchasi tiklanadi. Masalan: *Maktabimizning chiroyli bog'i*. Shuningdek, qaratqich kelishigi atqli otlar, olmoshlar va sifatdoshlarga qo'shilganda, tushib qolmaydi.

TUSHUM KELISHIGI SHAKLI. Tushum kelishigi shaklini olgan so'z doimo o'timli fe'lga bog'lanadi. Tushum kelishigidagi so'z bilan o'timli fe'l yonma-yon turganda, ko'pincha tushum kelishigi qo'shimchasi tushib qoladi. Masalan: *Kitobni o'qidim.-Kitob o'qidim*. Tushum kelishigidagi so'z bilan o'timli fe'l o'rtasida boshqa bir so'z ishlatilsa, tushum kelishigidagi so'z atqli ot, olmosh, yoki sifat-dosh bo'lsa, tushum kelishigi qo'shimchasi tushib qolmaydi. Tushum kelishigidagi so'z gapda doimo to'ldiruvchi vazifasida keladi. Egallik qo'shimchasini olgan ismlarga bog'lanuvchi so'z qaratqich kelishigi shaklida, o'timli fe'llarga bog'lanuvchi so'z tushum kelishigi shaklida keladi.

JO'NALISH KELISHIGI SHAKLI. Jo'nalish kelishigi qo'shimchasi o'rin-joy otlariga qo'shib, **qayerga?** so'rog'iga javob bo'ladi va gapda o'rin holi vazifasida keladi. Payt otlariga qo'shib **qachon?** so'rog'iga javob bo'ladi va gapda payt holi vazifasini bajaradi. Shaxs va narsa otlariga qo'shib, **kimga?** **nimaga?** so'rog'iga javob bo'ladi va gapda to'ldiruvchi vazifasida qo'llaniladi. Jo'nalish kelishigi qo'shimchasi **k**, **q** tovushlari bilan tugagan so'zlarga qo'shilganda, **-ka**, **-qa** shaklida talaffuz qilinadi va shunday yoziladi. **G'** tovushi bilan tugagan so'zlarga qo'shilganda **-qa** shaklida talaffuz qilinsa ham, **-ga** tarzida yoziladi.

O'RIN-PAYT KELISHIGI SHAKLI. O'rin-payt kelishigi qo'shimchasi o'rin-joy otlariga qo'shib, **qayerda?** so'rog'iga javob bo'ladi va hokim qismda ifodalangan harakatning o'rini bildiradi. Bunday otlar gapda o'rin holi vazifasida keladi. Payt otlariga qo'shib, **qachon?** so'rog'iga javob bo'ladi va hokim qismda ifodalangan harakatning paytini bildiradi. Bunday so'zlar gapda payt holi vazifasida keladi. Shaxs va narsa otlariga qo'shib, **kimda?** **nimada?** so'roqlariga javob bo'ladi. Bunday otlar gapda to'ldiruvchi vazifasida keladi.

CHIQISH KELISHIGI SHAKLI. Chiqish kelishigi qo'shimchasi o'rin-joy otlariga qo'shib, **qayerdan?** so'rog'iga javob bo'ladi va o'rin holi vazifasini bajaradi. Payt otlariga qo'shib, **qachon?** so'rog'iga javob bo'ladi va payt holi

vazifasida keladi. Shaxs va narsa otlariga qo'shilib, **kimdan? nimadan?** so'roqlariga javob bo'ladi va to'ldiruvchi bo'lib keladi. Ba'zan ayrim otlar, sifatoshlar va boshqa so'zlarga qo'shilib, **nima sababdan?** so'rog'iga javob bo'ladi va sabab holi vazifasida keladi. Ba'zan tushum kelishigi o'rniida chiqish kelishigi shakli ishlatilishi mumkin. Lekin ularning ma'nosida ma'lum farq bor. Tushum kelishigidagi so'z butunni, chiqish kelishigidagi so'z qismni bildiradi.

Kelishik qo'shimchasining uslubiy xususiyati. Kelishik qo'shimchasi o'zaro almashib qo'llanishi mumkin:

1)-ni va -dan almashishi: Qani, oshdan (ni) oling, mehmon. 2)-ni va -ga almashishi: Gapingizga (gapingizni) tushunmadim. 3) -ni va -da almashishi: Dalani (da) aylandim. 4) -ning va -dan almashishi: kelganlarning biri - kelganlardan biri.

Kelishik va ko'makchi almashib qo'llanadi:

1)-ga ko'shimchasi o'rniida **uchun** ko'makchisi: Ukamga oldim-Ukam uchun oldim. 2)-da ko'shimchasi o'rniida **bilan** ko'makchisi: Xatni qalamda yozdi-Xatni qalam bilan yozdi. 3)-dan ko'shimchasi o'rniida **orqali** ko'makchisi: Xabarni radiodan eshitdik-Xabarni radio orqali eshitdik. 4)-ni ko'shimchasi o'rniida **haqida** ko'makchisi: Akasi kelganini gapirdi-Akasi kelgani haqida gapirdi.

LEKSIK VA GRAMMATIK TOPSHIRIQLAR

3-mashq. "Inflyatsiya va uning kelib chiqish sabablari" matnini o'qing va savollarga javob bering.

- 1) Inflyatsiya nima?
- 2) Inflyatsiyaning kelib chiqish sabablari nimada?
- 3) Inflyatsiya sabablari bir-biri bilan bog'liqmi nima deb o'ylaysiz?

4-mashq. Quyida berilgan so'zlarning tarkibidagi kelishik qo'shimchalarini toping va qaysi kelishik ekanligini yozing.

1. Buxgalterning - _____ (Qaratqich kelishigi)
2. Bankka - _____
3. Kreditordan - _____
4. Kreditni - _____
5. Firmada - _____
6. Korxonam - _____ (Kelishik qo'shimchasi yo'q. Bu otning shaxs-son qo'shimchasi.)
7. Qarzga - _____
8. Do'stimning - _____
9. Shahardan - _____
10. Pulni - _____

5-mashq. Qavsda berilgan so'zlarga tegishli kelishik qo'shimchalarini qo'yib, gaplarni to'ldiring.

1. Iqtisodchi (firma)_____ borayapti. (Jo'nalish kelishigi)
2. U (hisob-kitob)_____ qildi. (Tushum kelishigi)
3. (Bolalar)_____ ovozi eshitildi. (Qaratqich kelishigi)
4. Men (sen)_____ xat oldim. (Chiqish kelishigi)
5. (Stol)_____ ustida qalam bor. (O'rin-payt kelishigi)
6. Biz (park)_____ sayr qildik. (O'rin-payt kelishigi)
7. Opa (ukasi)_____ yordam berdi. (Jo'nalish kelishigi)
8. (Men)_____ daftaram yo'q. (Qaratqich kelishigi)
9. U (uy)_____ chiqdi. (Chiqish kelishigi)
10. (Daraxt)_____ mevalar osilgan. (O'rin-payt kelishigi)

6-mashq. "Qalam" so'zini barcha kelishiklarga tuslab yozing:

1. Bosh kelishik: Iqtisodchi
2. Qaratqich kelishigi: Iqtisodchi _____
3. Tushum kelishigi: Iqtisodchi _____
4. Jo'nalish kelishigi: Iqtisodchi _____
5. O'rin-payt kelishigi: Iqtisodchi _____
6. Chiqish kelishigi: Iqtisodchi _____

7-mashq. Berilgan so'zlar va kelishiklardan foydalanib, to'liq gaplar tuzing.

1. Moliya (Chiqish kelishigi): _____
2. Hisob (Jo'nalish kelishigi): _____
3. Firma (Tushum kelishigi): _____
4. Bank (O'rin-payt kelishigi): _____
5. Menejer (Qaratqich kelishigi): _____

8-mashq. Quyidagi matnni o'qing. Kelishik qo'shimchasi qabul qilgan otlarni toping, ularning tagiga chizing va qaysi kelishik ekanligini yoniga yozing.

Bugun biz amaliyotga bordik. Buxgalteriyaning eshigini ochdik. Stolda yangi kompyuterlar turardi. Ustoz bizni kutib turgan edi. U bizga ipoteka kreditini hisoblash bo'yicha ma'lumot berdi. Biz ustozni diqqat bilan tingladik. Har bir so'zini yozib oldik.

9-mashq. Quyidagi gaplarda kelishik qo'shimchalarining noto'g'ri qo'llanilgan joylarini toping va to'g'rilab yozing.

1. Men do'stnikiga bordim.
To'g'risi: _____
2. U Alisher Navoiy kitobni o'qidi.
To'g'risi: _____

3. Bolalar bog' aro o'ynashdi.

To'g'risi: _____

4. Men senga oldim sovg'a.

To'g'risi: _____

5. Opa singil yordam berdi.

To'g'risi: _____

6. Biz bo'lg'usi hisobchi, menejer, iqtisodchi.

Tog'risi: _____

10- topshiriq. "Blits so'rov"

	Savollar	Talabanning javobi		Javoblar
1	Tilda nechta shaxs bor, ular qaysilar?		2	-ning, -ni, -ga, -da, -dan qo'shimchalari
2	Otlarda nechta kelishik bor, ular qaysilar?		5	Bosh kelishikning qo'shimchasi yo'q
3	Kelishik qo'shimchalari qaysilar? sanab bering.		1	Tilimizda 3 ta shaxs bor. I shaxs- so'zlovchi II shaxs- tinglovchi III shaxs- o'zga.
4	Salima.. tug'ilgan kuni.. gullar sovg'a qilishdi. Nuqtalar o'rniga qanday kishilik qo'shimchasini qo'yish kerak?		3	Oltita kelishik qo'shimchalari bor. Ular bosh kelishigi, qaratqich kelishigi, tushum kelishigi, jo'nalish kelishigi, o'rin-payt kelishigi, chiqish kelishigi.
5	Qaysi kelishikning qo'shimchasi yo'q?		4	-ning, -ga qo'shimchalari qo'yiladi.

TABIAT, INSON, SALOMATLIK.
EGALIK SHAKLLARI VA SON KATEGORIYASI.

1-topshiriq. Yangi so'zlar bilan tanishing .

Hayot manbayi – источник жизни
sanoatlashish va urbanizatsiya jarayonlari – процесс
промышленности и урбанизации
hazm qilish tizimi –система пищеварения
toza muhit – чистая среда
sog'lom avlod garovi – залог здорового поколения
uyg'un yashash – жить в гармонии
egalik shakllari – формы личности
egalik olmoshlari – личные местоимения
son kategoriyasi – категория числа
ot o'zagi – корень существительного
birikish, mansublik – соотнесение, принадлежность

2-topshiriq. Matnni o'qing. Egalik qo'shimchalarini toping va qaysi shaxs-songa tegishli ekanligini yozing.

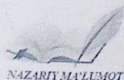
TABIAT, INSON, SALOMATLIK

Yer yuzida inson va tabiat o'rtasidagi bog'liqlik azaldan mavjud bo'lib, bu munosabat inson salomatligi uchun beqiyos ahamiyatga ega. Tabiat – bizning yashash makonimiz, hayot manbayi. U bizni nafas olish uchun toza havo, ichish uchun musaffo suv, iste'mol qilish uchun serhosil tuproqdan undirib olingan oziq-ovqatlar bilan ta'minlaydi. Quyosh nuri, o'rmonlarning tinchligi, tog'larning salobati, daryolarning shildirashi – bularning barchasi inson ruhiyatiga ijobiy ta'sir ko'rsatib, jismoniy va aqliy salomatlikni mustahkamlaydi.

Tarix davomida insoniyat tabiatdan cheksiz ne'matlar olib kelgan. Ammo zamonaviy davrda, ayniqsa sanoatlashish va urbanizatsiya jarayonlarida insonning tabiatga bo'lgan munosabati o'zgardi. Atrof-muhitning ifloslanishi, o'rmonlarning

kesilishi, suv resurslarining kamayishi, iqlim o'zgarishlari kabi global muammolar tobora keskinlashmoqda. Bu salbiy jarayonlar nafaqat tabiatga, balki bevosita inson salomatligiga ham ziyon yetkazmoqda. Ifloslangan havo nafas yo'llari kasalliklarini keltirib chiqarsa, ifloslangan suv ovqat hazm qilish tizimi buzilishlariga, turli infektsiyalarga sabab bo'ladi. Kimyoviy moddalar bilan zaharlangan tuproqda yetishtirilgan mahsulotlar inson organizmiga zaharli ta'sir ko'rsatadi.

Shu sababli, inson salomatligi haqida qayg'urish, tabiatni asrashdan boshlanadi. Toza muhit – sog'lom avlod garovidir. Tabiat bilan uyg'un yashash, uning ne'matlaridan oqilona foydalanish, uni himoya qilish har birimizning burchimiz. Tabiiy bog'larda sayr qilish, toza havodan nafas olish, yashil hududlarda jismoniy faoliyat bilan shug'ullanish stressni kamaytiradi, immunitetni oshiradi va kayfiyatni ko'taradi. Ko'pgina kasalliklarni davolashda va ularning oldini olishda tabiatdan olingan dori-darmonlar, o'simliklar katta ahamiyatga ega.

EGALIK SHAKLLARI

Egalik shakllari (yoki egalik kategoriyasi) ot bildirgan predmetning qaysi shaxsга tegishligini, ya'ni egasini ifodalaydi. O'zbek tilida egalik maxsus egalik qo'shimchalari yordamida ifodalanadi. Egalik qo'shimchalari otlarga shaxs va songa qarab qo'shiladi.

Shaxs va son	Egalik qo'shimchasi (undoshdan keyin)	Egalik qo'shimchasi (unlidan keyin)	Misollar (undoshli asos)	Misollar (unlili asos)
1-shaxs birlik	-im	-m	<i>kitobim, uyim</i>	<i>ota-m, ana-m</i>
2-shaxs birlik	-ing	-ng	<i>kitobing, uying</i>	<i>ota-ng, ana-ng</i>
3-shaxs birlik	-i	-si	<i>kitobi, uyi</i>	<i>ota-si, ana-si</i>
1-shaxs ko'plik	-imiz	-miz	<i>kitobimiz, uyimiz</i>	<i>ota-miz, ana-miz</i>
2-shaxs ko'plik	-ingiz	-ngiz	<i>kitobingiz, uyingiz</i>	<i>ota-ngiz, ana-ngiz</i>
3-shaxs ko'plik	-i	-si	<i>kitoblari, uylari</i>	<i>otalari, analari</i>

Izohlar:

3-shaxs egalik qo'shimchasi:

Undosh bilan tugagan otlarga **-i** qo'shiladi: *daftar + i = daftari, qalam + i = qalami*

Unli bilan tugagan otlarga **-si** qo'shiladi: *xona + si = xonasi, ko'cha + si = ko'chasi*

3-shaxs ko'plikda ot ko'plik qo'shimchasini olgan bo'lsa, **-i** yoki **-si** qo'shimchasi otning o'zagiga emas, balki ko'plik qo'shimchasiga qo'shiladi (bu holatda ko'plik qo'shimchasi unli bilan tugaganligi sababli odatda **-si** qo'shiladi, lekin talaffuzda ko'pincha "i" yoki shunchaki "lari" bo'lib qoladi): *bolalar + i = bolalari, kitoblar + i = kitoblari*.

Kishilik olmoshlari bilan birga qo'llanishi. Egalik qo'shimchasi olgan otning oldidan egalik olmoshi (mening, sening, uning, bizning, sizning, ularning) ham kelishi mumkin, bu egalikni ta'kidlash uchun xizmat qiladi.

Mening kitobim (yoki shunchaki kitobim)

Sening uying (yoki shunchaki uying)

Uning daftari (yoki shunchaki daftari)

Egalik shaklining boshqa ma'nolari. 3-shaxs egalik qo'shimchasi (asosan **-i/-si**) ba'zan egalikdan tashqari boshqa munosabatlarni ham ifodalashi mumkin, masalan:

Birikish, mansublik. *Toshkent shahri (shaharga mansub), maktab hovlisi* (hovli maktabga tegishli), *paxta maydoni* (maydon paxtaga mansub).

Maxsus atamalar: *soat mili, suv sathi*.

SON KATEGORIYASI

Son kategoriyasi otlar bildirgan predmet, shaxs yoki tushunchaning miqdorini, ya'ni birlikda yoki ko'plikda ekanligini ifodalaydi. O'zbek tilida otlar asosan ikki sonda bo'ladi: **birlik** va **ko'plik**.

1. Birlik son. *Predmetning bir donaligini, shaxsning bittasini ifodalaydi. Birlik sondagi otlar maxsus qo'shimcha olmaydi, ya'ni otning o'zak shakli birlik hisoblanadi.* Masalan: *kitob, daftar, bola, daraxt, uy, qalam, stol, gul*

2. Ko'plik son. *Predmetning, shaxsning yoki tushunchaning birdan ortiq ekanligini ifodalaydi. Ko'plik asosan "-lar" qo'shimchasi yordamida hosil qilinadi.*

Qo'llanishi:

Unli bilan tugagan so'zlarga: *bola + lar = bolalar, daraxti + lar = daraxtlar*

Undosh bilan tugagan so'zlarga: *kitob + lar = kitoblar, uy + lar = uylar*

Misollar: *kitoblar* (ko'p kitob), *bolalar* (ko'p bola), *daraxtlar* (ko'p daraxt), *uyalar* (ko'p uy).

Muhim eslatma. Son bilan birga kelganda, ko'plik qo'shimchasi odatda qo'shilmaydi. Bu holatda ot birlikda keladi, ammo ma'no jihatdan ko'plikni ifodalaydi.

Besh kitob (besh kitoblar emas)

Ikki qalam (ikki qalamlar emas)

O'n talaba (o'n talabalar emas)

"Ko'p", "bir necha", "oz", "ancha" kabi miqdor bildiruvchi so'zlar bilan kelganda ham ot birlikda qo'llanadi:

Ko'p odam (ko'p odamlar emas)

Bir necha kun (bir necha kunlar emas)

SON VA EGALIK SHAKLLARINING O'ZARO BOG'LIQLIGI

O'zbek tilida ot avval ko'plik qo'shimchasini, so'ngra egalik qo'shimchasini oladi. Ya'ni, qo'shimchalar quyidagi tartibda birikadi:

**OT O'ZAGI + KO'PLIK QO'SHIMCHASI (-lar) + EGALIK
QO'SHIMCHASI + KELISHIK QO'SHIMCHASI (agar bo'lsa)**

Misollar:

kitob + lar + im = kitoblarim (Mening ko'p kitoblarim)

daftar + lar + ing = daftarlaring (Sening ko'p daftarlaring)

uy + lar + i = uylari (Uning ko'p uylari / Ularning uylari)

sinf + lar + imiz = sinflarimiz (Bizning ko'p sinflarimiz)

do'st + lar + ingiz = do'stlaringiz (Sizning ko'p do'stlaringiz)

qo'l + lar + i = qo'llari (Uning ko'p qo'llari / Ularning qo'llari)

Birlikda: *kitabim* (mening bitta kitobim) *kitoblarim* (mening ko'p kitoblarim)

Ko'plikda: *bolalar* (umuman ko'p bolalar) *bolalarim* (mening bolalarim) *bolalari* (uning bolalari / ularning bolalari)

Bu ikki kategoriya o'zbek tilida so'z va gap qurilishida muhim rol o'ynab, fikrni aniq va tushunarli ifodalashga yordam beradi.

LEKSIK VA GRAMMATIK TOPSHIRIQLAR

3-mashq. Quyida berilgan so'zlarning tarkibidagi egalik qo'shimchalarini toping va qaysi shaxs-songa tegishli ekanligini yozing. (Masalan: *kitabim* - 1-shaxs birlik)

1. Daftaring - _____
2. Uyi - _____
3. Universitetimiz - _____
4. Kreditngiz - _____
5. Qarzlari - _____
6. Ko'cham - _____
7. Do'stlarimiz - _____
8. Kitoblaring - _____
9. Qishloqi (uning qishlog'i) - _____
10. Darsim - _____

4-mashq. Quyida berilgan birlikdagi otlarni avval ko'plikka aylantiring, so'ngra qavsda ko'rsatilgan egalik qo'shimchasini qo'shib yozing.

NAMUNA: Ot: Xarajat

Ko'plik: Xarajatlar

Egalik (1-shaxs birlik): Xarajatlarim

1. Ot: Baho	Ko'plik: _____	Egalik (2-shaxs birlik): _____
2. Ot: Budget	Ko'plik: _____	Egalik (3-shaxs birlik): _____
3. Ot: Subsidiya	Ko'plik: _____	Egalik (1-shaxs ko'plik): _____
4. Ot: Lizing	Ko'plik: _____	Egalik (2-shaxs ko'plik): _____
5. Ot: Depozit	Ko'plik: _____	Egalik (3-shaxs ko'plik): _____

5-mashq. Quyidagi gaplardagi bo'sh o'rinlarga qavsda berilgan so'zlardan foydalanib, egalik shakli va kerak bo'lsa, son kategoriyasini qo'shib gaplarni to'ldiring.

1. Bu (men/kitob) _____ juda qiziq.
2. (Sen/do'st) _____ keldimi?
3. (U/uy) _____ katta va chiroyli.
4. (Biz/ota) _____ ishga ketdilar.

5. (Siz/talaba) ___ a'lo baholarga o'qiydi.
6. (Ular/mashina) ___ eski, lekin yaxshi ishlaydi.
7. (Men/qalam) ___ yo'qolgan.
8. (Siz/farzand) ___ maktabga chiqadimi?
9. Bu (u/aka) ___ sovg'asi.
10. (Biz/vatan) ___ doimo yaxshi ko'ramiz.

6-mashq. Quyidagi matnni o'qing. Matndagi barcha egalik shaklini olgan otlarni toping va qaysi shaxs-songa tegishli ekanligini yozing. Shuningdek, ko'plik shaklida kelgan otlarni ham aniqlang.

Tabiat, inson va salomatligimiz bir-biriga chambarchas bog'liq zanjirning halqalaridir. Agar bu zanjirning bir halqasi shikastlansa, butun tizimga ziyon yetadi. Shunday ekan, o'z salomatligimizni asrash uchun tabiatga mehr beraylik, uni himoya qilaylik, uning har bir elementini qadrlaylik. Faqatgina tabiat bilan uyg'unlikda yashash orqaligina sog'lom, baxtli va farovon hayotga erishishimiz mumkin. Bu haqda men do'stlaringa bot – bot takrorlayman. Keling, tabiatimizni, o'z salomatligimizni o'zimiz asraylik!

16 - mavzu

BOZOR MUNOSABATLARI. FE'LLARNING TUSLANISHI.

1-topshiriq. Yangi so'zlar bilan tanishing .

Bozor munosabatlari – рыночные отношения
 erkin sharoit – свободное условие
 moliyaviy yo'qotish – финансовая потеря
 ehtiyojlarni qondirish – удовлетворять потребности
 fe'llarning tuslanishi – спряжение глаголов

2-topshiriq. Matnni o'qing. Fe'llarni toping va tuslang.

BOZOR MUNOSABATLARI

Bozor munosabatlari – bu iqtisodiy tizim bo'lib, unda tovarlar va xizmatlarning narxlari, hajmi va sifati asosan talab va taklif orqali belgilanadi. Bu

tizimda iste'molchilar va ishlab chiqaruvchilar o'rtasidagi savdo-sotiq erkin sharoitda amalga oshadi.

Bozor munosabatlariga oid asosiy terminlar va ularning qisqa izohlari:

Bozor - tovar va xizmatlar oldi-sotdi qilinadigan joy yoki mexanizm.

Xaridor - tovar yoki xizmat sotib oluvchi shaxs/tashkilot.

Sotuvchi - tovar yoki xizmat sotuvchi shaxs/tashkilot.

Tovar - sotish uchun ishlab chiqarilgan moddiy buyum (masalan, telefon, kiyim, oziq-ovqat).

Xizmat - moddiy bo'lmagan, lekin qiymatga ega bo'lgan faoliyat (masalan, sataroshlik, o'qituvchilik, bank xizmatlari).

Narx - tovar yoki xizmatning puldagi qiymati.

Talab - xaridorlarning muayyan narxda tovar yoki xizmatni sotib olishga bo'lgan istagi va qobiliyati.

Taklif - sotuvchilarning muayyan narxda tovar yoki xizmatni sotishga bo'lgan istagi va qobiliyati.

Raqobat - bozor ishtirokchilari (sotuvchilar) o'rtasidagi iste'molchi uchun kurash.

Foyda - ishlab chiqarish yoki savdodan keyin xarajatlardan ortgan mablag'.

Zarar - xarajatlar daromaddan oshib ketganda yuzaga keladigan moliyaviy yo'qotish.

Tadbirkor - o'z biznesini boshlaydigan va rivojlantiradigan shaxs.

Iste'molchi - tovar va xizmatlarni shaxsiy ehtiyoji uchun foydalanuvchi shaxs.

Ishlab chiqarish - xom-ashyoni tayyor mahsulotga aylantirish jarayoni.

Iste'mol - tovar va xizmatlardan ehtiyojlarni qondirish uchun foydalanish.

Pul - tovar va xizmatlar almashinuvida vosita bo'lib xizmat qiluvchi umumiy qabul qilingan to'lov birligi.

Inflyatsiya - umumiy narxlar darajasining oshishi.

Deflyatsiya - umumiy narxlar darajasining pasayishi.

Investitsiya - kelajakda foyda olish maqsadida pul yoki boshqa resurslarni kiritish.

FE'LLARNING TUSLANISHI

Fe'llarning tuslanishi – bu fe'lning harakatni bajaruvchi shaxs (men, sen, u, biz, siz, ular) va son (birlik, ko'plik) ga ko'ra o'zgarishi. O'zbek tilida fe'llar tuslanganda ma'lum shaxs-son qo'shimchalarini qabul qiladi. Bundan tashqari, fe'l zamon (o'tgan, hozirgi, kelasi) va mayl (xabar, buyruq-istak, shart, maqsad kabi) kategoriyalariga ko'ra ham o'zgaradi.

I. Shaxs-son qo'shimchalari

O'zbek tilida fe'llarga qo'shiladigan asosiy shaxs-son qo'shimchalari quyidagilardir:

Shaxs va son	Qo'shimcha(lar)	Izoh
1-shaxs birlik	-man	Fe'lning o'zagiga qo'shiladi (e.g., <i>bordim</i> , <i>bormoqdaman</i> , <i>boraman</i>)
2-shaxs birlik	-san	
3-shaxs birlik	-(yo'q), ba'zida zamon qo'shimchasi bilan birga (e.g., <i>-di</i> , <i>-adi</i> , <i>-yapti</i>)	3-shaxs birlik uchun maxsus shaxs-son qo'shimchasi bo'lmaydi.
1-shaxs ko'plik	-miz	
2-shaxs ko'plik	-siz	
3-shaxs ko'plik	-lar	Bu qo'shimcha ko'pincha majburiy emas, lekin qo'shilishi mumkin. Ba'zida <i>-dilar</i> , <i>-yaptilar</i> , <i>-dilar</i> kabi shakllarda keladi.

Fe'llarning zamonlarda tuslanishi

Fe'l zamon qo'shimchalarini qabul qilgandan so'ng, shaxs-son qo'shimchalarini oladi. Keling, eng ko'p qo'llanadigan zamonlarni ko'rib chiqaylik:

1. Hozirgi zamon davom fe'li (-yap- / -ayap-) Hozirgi vaqtda sodir bo'layotgan harakatni bildiradi. Fe'l o'zagiga *-yap-* (yoki unli bilan tugasa *-ayap-*) qo'shimchasi qo'shilib tuslanadi.

O'qimoq (o'qi-) fe'li

Men o'qiyapman

Sen o'qiyapsan

U o'qiyapti

Biz o'qiyamiz

Siz o'qiyapsiz

Ular o'qiyaptilar

Yozmoq (yoz-) fe'li

Men yozayapman

Sen yozayapsan

U yozayapti

Biz yozayapmiz

Siz yozayapsiz

Ular yozayaptilar

2. O'tgan zamon aniq fe'li (-di) O'tgan zamonda sodir bo'lgan, aniq tugallangan harakatni bildiradi. Fe'l o'zagiga *-di* qo'shimchasi qo'shilib tuslanadi.

Bormoq (bor-) fe'li

Men bordim

Sen bording

U bordi

Biz bordik

Siz bordingiz

Ular bordilar

Kelmoq (kel-) fe'li

Men keldim

Sen kelding

U keldi

Biz keldik

Siz keldingiz

Ular keldilar

3. Kelasi zamon gumon fe'li (-a/-y + -di) Kelajakda sodir bo'lishi mumkin bo'lgan, ammo aniq bo'lmagan harakatni bildiradi. Fe'l o'zagiga *-a* (undosh bilan tugasa) yoki *-y* (unli bilan tugasa) qo'shilib, keyin *-di* ko'rinishidagi shaxs-son qo'shimchalari qo'shiladi.

Yozmoq (yoz-) fe'li

Men yozaman

Sen yozasan

U yozadi

Biz yozamiz

Siz yozasiz

Ular yozadilar

U o'qiydi

O'qimoq (o'qi-) fe'li

Biz o'qiyimiz

Men o'qiyman

Siz o'qiysiz

Sen o'qiysan

Ular o'qiydilar

4. Buyruq-istak mayli Harakatni bajarishga undash, buyurish yoki istak bildirish uchun qo'llaniladi.

Shaxs va son	"Vozmoq" (yoz-)	"O'qimoq" (o'qi-)	Izoh
1-shaxs birlik	yozay	o'qiy	O'ziga nisbatan istak
2-shaxs birlik	yoz	o'qi	Buyruq, eng oddiy shakl
3-shaxs birlik	yozsin	o'qisin	Kimdir bajarsin
1-shaxs ko'plik	yozaylik	o'qiylik	Birgalikda istak
2-shaxs ko'plik	yozing / yozingiz	o'qing / o'qingiz	Hurmat shakli
3-shaxs ko'plik	yozsinlar	o'qisinlar	Kimlardir bajarsinlar

LEKSIK VA GRAMMATIK TOPSHIRIQLAR

3-topshiriq. "Bozor munosabatlari" matnini o'qing va savollarga javob bering.

1. Bozor nima?
2. Bozor munosabatlari qanday tizim?
3. Inflyatsiya va deflyatsiya nima?
4. Sizningcha, bozor munosabatlarining afzalliklari va kamchiliklari nimada?
5. Pulning jamiyatdagi roli qanday?
6. O'zbekistonda qaysi sohalarda raqobat kuchli, deb o'ylaysiz?
7. Nima uchun ba'zi tovarlarga talab yuqori bo'ladi?
8. Siz iste'molchi sifatida qaysi xizmatlardan tez-tez foydalanasiz?

4- mashq. Quyidagi gaplardagi bo'sh o'rinlarga pastdagi so'zlardan mosini topib qo'ying.

1. Do'konlarda sotiladigan buyumlar _____ deb ataladi.
2. Bozorda sotuvchi va _____ uchrashadi.
3. Sartaroshlik yoki bank xizmatlari _____ turlari hisoblanadi.
4. Tovarning _____ unga bo'lgan _____ va _____ ga bog'liq.

5. Agar kompaniya daromadidan ko'proq xarajat qilsa, bu _____ ga olib keladi.
6. Har bir _____ o'z ehtiyojlari uchun tovar va xizmatlarni sotib oladi.
7. Narxlar darajasining doimiy oshib borishi _____ deb ataladi.
8. Yangi biznes ochgan shaxs _____ deb nomlanadi.

Bozor, xaridor, sotuvchi, tovar, xizmat, narx, talab, raqobat, foyda, zarar, tadbirkor, iste'molchi, ishlab chiqarish, iste'mol, pul, nflyatsiya, deflyatsiya, investitsiya.

5-mashq. *Gapirmoq (gapir-)* fe'lini hozirgi zamon davom fe'lida, *kutmoq (kut-)* fe'lini o'tgan zamon aniq fe'lida va *bormoq (bor-)* fe'lini buyruq-istak maylida shaxs-sonlarga ko'ra tuslang.

A. Gapirmoq (Hozirgi zamon davom fe'li)

1. Men _____ 2. Sen _____ 3. U _____ 4. Biz _____ 5. Siz _____ 6. Ular _____

B. Kutmoq (O'tgan zamon aniq fe'li)

1. Men _____ 2. Sen _____ 3. U _____ 4. Biz _____ 5. Siz _____ 6. Ular _____

C. Bormoq (Buyruq-istak mayli)

1. Men _____ 2. Sen _____ 3. U _____ 4. Biz _____ 5. Siz _____ 6. Ular _____

6-mashq. Quyidagi gaplardagi tuslangan fe'llarni toping va ularning shaxs-sonini, zamonini/maylini aniqlang.

- Fe'l: _____
- Shaxs-son: _____
- Zamon/Mayl: _____

1. Ular xat yozsinlar.
2. Men bugun ertalab uyqudan barvaqt **turdim**.
3. Ular kecha film **ko'rishdi**.
4. Sen hozir qayerga **ketyapsan**?
5. Biz doimo vatanga xizmat **qilamiz**.
6. Siz bu masalani yaxshi **tushundingiz**.
7. U bolalarga kitob **o'qiyapti**.
8. Darslaringni yaxshi **tayyorla**!

7-mashq. Quyida berilgan fe'llar bilan sxemalar bo'yicha gap tuzing.

1. Bormoq (hozirgi zamon davom fe'li)
2. Sotib olmoq (o'tgan zamon aniq fe'li)
3. Pishirmoq (hozirgi zamon davom fe'li)

4. Tayyorlamoq (o'tgan zamon aniq fe'li)
5. O'ynamoq (hozirgi zamon davom fe'li)
6. Uxlamoq (o'tgan zamon aniq fe'li)
7. Bormoq (buyruq-istak mayli, 1-shaxs ko'plik)
8. Salom bormoq (buyruq-istak mayli, 2-shaxs ko'plik)

8- mashq. Quyidagi so'zlarni o'z ma'nolariga mos keladigan izohlar bilan bog'lang.

“MOSINI TOP” pedtexnologiyasi

1	Talab	A. Xarajatlardan ortgan mablag'
2	Taklif	B. Kelajakda foyda olish uchun mablag' kiritish
3	Raqobat	C. Narxlar pasayishi
4	Foyda	D. Sotuvchilarning sotish istagi
5	Zarar	E. Umumiy narxlar oshishi
6	Inflyatsiya	F. Xaridorlarning sotib olish istagi
7	Deflyatsiya	G. Moliyaviy yo'qotish
8	Investitsiya	H. Bozor ishtirokchilari o'rtasidagi kurash

17 - mavzu

BIZNES SOHASIDA TALAB VA TAKLIF TUSHUNCHALARI. FE'LNING VAZIFA SHAKLLARI

1-topshiriq. Yangi so'zlar bilan tanishing.

harakatlantiruvchi kuchlar – движущая сила

talab va taklif – спрос и предложение

muayyan narx – определённая цена

o'rni bosuvchi tovarlar – субститутные или взаимозаменяемые товары

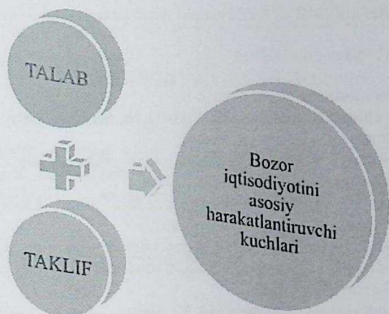
to'ldiruvchi tovarlar – комлементарные или взаимодополняющие товары

bozor muvozanati – рыночный баланс или рыночное равновесие

chiziqlari kesishadigan nuqta – точка пересечения линий

BIZNES SOHASIDA TALAB VA TAKLIF TUSHUNCHALARI

Bozor iqtisodiyoti – bu murakkab tizim bo'lib, uning asosiy harakatlantiruvchi kuchlari **talab** va **taklif**dir. Ushbu ikki tushuncha tovarlar va xizmatlarning narxlarini, ularning bozorga chiqarilish hajmini va iste'molchilarning xatti-harakatlarini belgilaydi. Ularning o'zaro aloqasi bozor muvozanatini shakllantiradi.

Talab – bu xaridorlarning muayyan narxda ma'lum bir tovar yoki xizmatni sotib olishga bo'lgan istagi va qobiliyatidir. Talab miqdori narxga teskari proportsionaldir: odatda, tovar narxi oshsa, unga bo'lgan talab kamayadi; narxi pasaysa, talab ortadi.

Talabga ta'sir qiluvchi omillar:

1. **Tovarning narxi.** Asosiy omil.
2. **Iste'molchilarning daromadi.** Daromad oshsa, aksariyat tovarlarga talab ortadi (normal tovarlar).
3. **Iste'molchilarning didi va afzalliklari.** Modaga kirgan yoki reklama qilingan tovarlarga talab ortishi mumkin.
4. **Bog'liq tovarlar narxi.**
 - **O'rnini bosuvchi (substitut) tovarlar.** Birining narxi oshsa, ikkinchisiga talab ortadi (masalan, kofe narxi oshsa, choyga talab ortishi mumkin).
 - **To'ldiruvchi (komplementar) tovarlar.** Birining narxi oshsa, ikkalasiga ham talab kamayadi (masalan, avtomobil narxi oshsa, benzinga talab kamayadi).

5. **Iste'molchilarning kutilmalari.** Kelajakda narxlar o'zgarishi yoki tovarning kamayishi haqidagi kutilmalar hozirgi talabga ta'sir qiladi (masalan, narx oshishi kutilsa, hozir ko'proq sotib olishadi).
6. **Aholi soni va tuzilishi.** Aholi soni ortsa, talab ham ortadi.

Taklif – bu sotuvchilarning muayyan narxda ma'lum bir tovar yoki xizmatni bozorga yetkazib berishga bo'lgan istagi va qobiliyatidir. Taklif miqdori narxga to'g'ri proporsionaldir: odatda, tovar narxi oshsa, sotuvchilar ko'proq tovar sotishga harakat qilishadi va taklif ortadi; narxi pasaysa, taklif kamayadi.

Taklifga ta'sir qiluvchi omillar:

1. **Tovarning narxi.** Asosiy omil.
2. **Ishlab chiqarish xarajatlari.** Xomashyo, ish haqi, energiya narxlari oshsa, taklif kamayadi.
3. **Texnologiya darajasi.** Texnologiyalar yaxshilansa, ishlab chiqarish samaradorligi ortadi va taklif ko'payadi.
4. **Soliqlar va subsidiyalar.** Soliqlar oshsa, taklif kamayadi; subsidiyalar (davlat yordami) oshsa, taklif ortadi.
5. **Boshqa tovarlarning narxi.** Agar boshqa tovarning narxi oshsa va uni ishlab chiqarish foydaliroq bo'lsa, u tovar taklifi ortishi hisobiga joriy tovar taklifi kamayishi mumkin.
6. **Sotuvchilarning kutilmalari.** Kelajakda narxlar o'zgarishi haqidagi kutilmalar hozirgi taklifga ta'sir qiladi.
7. **Sotuvchilar soni.** Bozorga yangi sotuvchilar kirib kelsa, taklif ortadi.

Bozor muvozanati – bu talab va taklif egri chiziqlari kesishadigan nuqta bo'lib, unda tovar yoki xizmatning talab qilinadigan miqdori taklif qilinadigan miqdorga teng bo'ladi. Bu nuqtadagi narx **muvozanat narxi**, miqdor esa **muvozanat miqdori** deb ataladi.

- Agar narx muvozanat narxidan yuqori bo'lsa, taklif talabdan oshib ketadi (ortiqcha taklif/ortiqcha tovar), natijada narx pasayadi.
- Agar narx muvozanat narxidan past bo'lsa, talab taklifdan oshib ketadi (ortiqcha talab/deffitsit), natijada narx ko'tariladi. Narxlar muvozanat holatiga intiladi.

GLOSSARIY

- **Talab qonuni (Law of Demand)**- narx va talab o'rtasidagi teskari bog'liqlik.
- **Taklif qonuni (Law of Supply)** - narx va taklif o'rtasidagi to'g'ri bog'liqlik.
- **Narx elastikligi (Price Elasticity)** - narx o'zgarishiga talab/taklif miqdorining qanchalik sezgir ekanligi.

- **Deffitsit (Shortage)** - talab taklifdan oshib ketgan holat.
- **Ortiqcha tovar (Surplus)** - taklif talabdan oshib ketgan holat.
- **Iste'molchi ortiqchaligi (Consumer Surplus)** - iste'molchining tovar uchun to'lashga tayyor bo'lgan maksimal narxi va amaldagi narx o'rtasidagi farq.
- **Ishlab chiqaruvchi ortiqchaligi (Producer Surplus)** - sotuvchining tovar uchun olishga tayyor bo'lgan minimal narxi va amaldagi narx o'rtasidagi farq.

NAZARIY MA'LUMOT

FE'LNING VAZIFA SHAKLLARI

Fe'lning vazifa shakllari – bu fe'lga xos bo'lgan harakat ma'nosini saqlagan holda, gapda boshqa so'z turkumlarining (ot, sifat, ravish) vazifasini bajaradigan shakllardir. Ular tuslanmaydi, ya'ni shaxs-son qo'shimchalarini olmaydi.

O'zbek tilida fe'lning uchta asosiy vazifa shakli bor:

1. Harakat nomi

2. Sifatdosh

3. Ravishdosh

Harakat nomi

Fe'lning harakat nomini ifodalaydigan shakli bo'lib, otga xos xususiyatlarni (egallik, kelishik qo'shimchalarini olish, gapda ega, kesim, to'ldiruvchi bo'lish) o'zida mujassam etadi.

Shakllari

-moq. Fe'lning o'zagiga qo'shiladi. $o'qi- + moq = o'qimoq$, $yoz- + moq = yozmoq$, $kel- + moq = kelmoq$

-ish / -uv. Ba'zi fe'llarga qo'shiladi, ko'pincha harakatning mavhum nomini bildiradi. $o'qi- + ish = o'qish$, $yoz- + uv = yozuv$, $kel- + ish = kelish$

Gapdagi vazifasi. Ega - *kitob o'qish foydali.*

Kesim - *mening orzuyim chet elga bormoq.*

To'ldiruvchi. *Men yozishni yaxshi ko'raman.*

Qaratqich aniqlovchi. *O'qishning foydasi katta.*

Sifatdosh

Sifatdosh fe'lning harakat ma'nosini saqlagan holda, sifatga xos xususiyatlarni (belgini bildirish, o'zni aniqlash, so'roqlarga javob berish) o'zida mujassam etgan shakldir. U predmetning harakat orqali hosil bo'lgan belgisini ifodalaydi.

Shakllari. O'tgan zamon sifatdoshi.

-gan: *o'qi- + gan = o'qigan (bola), yoz- + gan = yozgan (xat)*

Hozirgi zamon sifatdoshi.

-ayotgan: *o'qi- + ayotgan = o'qiyotgan (qiz), yoz- + ayotgan = yozayotgan (o'quvchi)*

-uvchi: *o'qi- + uvchi = o'quvchi (bola) (ko'pincha doimiy belgini bildiradi)*

Kelasi zamon sifatdoshi.

-adigan / -digan: *o'qi- + adigan = o'qiydigan (talaba), yoz- + adigan = yozadigan (qalam)*

Gapdagi vazifasi.

Aniqlovchi. *Kitob o'qiyotgan qiz keldi.*

Kesim (ba'zan). *U kelgan edi.* (bu yerda yordamchi fe'l bilan kesim bo'lishi mumkin)

Ega, to'ldiruvchi, hol (otlashganda). *O'qigan bilimdon bo'ladi.* (o'qigan odam)

Ravishdosh

Ravishdosh fe'lning harakat ma'nosini saqlagan holda, ravishga xos xususiyatlarni (harakatning bajarilish tarzi, payti, sababini bildirish) o'zida mujassam etgan shakldir. U kesimga bog'lanib, uning belgisini ifodalaydi.

Shakllari.

-ib / -b. Bir harakatning ikkinchi harakatdan oldin bajarilganini, harakatning tarzini bildiradi. * *o'qi- + b = o'qib (bordi), kel- + ib = kelib (ketdi)*

-a / -y. Bir harakatning ikkinchi harakat bilan bir paytda bajarilganini bildiradi. *yugur-* + *a* = *yugura* (*bordi*), *o'qi-* + *y* = *o'qiy* (*o'tirdi*)

-gach / -kach. Bir harakat tugashi bilan ikkinchi harakat boshlanganini bildiradi. *kel-* + *gach* = *kelgach* (*dars boshlandi*), *o'qi-* + *gach* = *o'qigach* (*uxladi*)

-guncha. Bir harakatning ikkinchi harakatgacha davom etganini bildiradi. *kel-* + *guncha* = *kelguncha* (*kutdim*)

-gancha. Harakatning tarzi yoki holatini bildiradi. *kul-* + *gancha* = *kulgancha* (*gapirdi*)

-gani. Maqsadni bildiradi. *o'qi-* + *gani* = *o'qigani* (*keldi*)

Gapdagi vazifasi.

Hol: *Kulib gapirdi* (harakatning tarzi) *Dars tugagach, uyga ketdi* (harakatning payti) *Yordam bergani keldim* (harakatning maqsadi).

LEKSIK VA GRAMMATIK TOPSHIRIQLAR

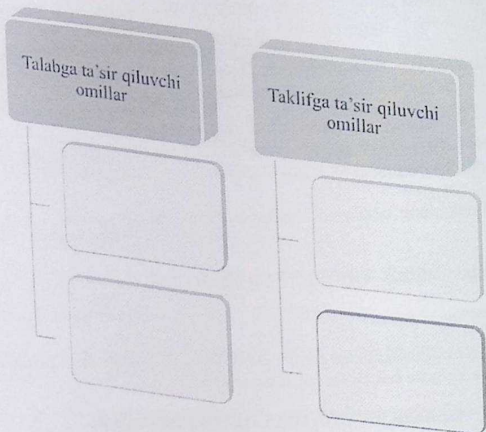
2-topshiriq. "BLITS-SO'ROV" metodi. Qisqa javobli savollar.

1. Talab qonuni va taklif qonunini o'z so'zlaringiz bilan tushuntiring.
2. Bozorda "deffitsit" (kamchilik) yuzaga kelsa, narxlar bilan nima sodir bo'ladi? Nima uchun?
3. Nima uchun "iste'molchi ortiqchaligi" va "ishlab chiqaruvchi ortiqchaligi" tushunchalari muhim?
4. O'zbekiston bozorida talab va taklifning o'zaro ta'sirini aks ettiruvchi biror misol keltiring.

3-topshiriq. Quyidagi omillarni qaysi biri talabga, qaysi biri taklifga ta'sir qilishini yozing.

1. Xomashyo narxining oshishi.
2. Aholining daromadi oshishi.
3. Yangi ishlab chiqarish texnologiyalarining joriy etilishi.
4. Mahsulotning modadan chiqishi.
5. Davlatning ishlab chiqaruvchilarga subsidiya berishi.
6. Kelajakda narxlar pasayishi kutilishi (ham talabga, ham taklifga ta'sir qilishi mumkin, lekin asosan talab nuqtayi nazaridan yozing)
7. Avtomobil yoqilg'isi narxining keskin oshishi (avtomobillarga nisbatan).

Qaysi omil talabga, qaysi biri taklifga ta'sir qiladi?

4-mashq. Quyidagi gaplardagi harakat nomlarini toping va ularning gapdagi vazifasini (ega, kesim, to'ldiruvchi, qaratqich aniqlovchi) aniqlang.

1. Kitob o'qish bilimni oshiradi. (___)
2. Uning orzusi dunyoni ko'rmoq. (___)
3. Men sizni kutishdan charchadim. (___)
4. Musiqa tinglashning o'ziga xos zavqi bor. (___)
5. Hayotning maqsadi – o'rganish va rivojlanish. (___)

5-mashq. Quyidagi gaplardagi sifatdoshlarni toping va ularning zamonini (o'tgan, hozirgi, kelasi) aniqlang.

1. Kecha ko'rgan film juda qiziqarli edi. (___ zamon)
2. Dars o'tayotgan o'qituvchi juda tajribali. (___ zamon)
3. Ertaga keladigan mehmonlarni kutib olamiz. (___ zamon)
4. Bu doim kitob o'qiyotgan talaba. (___ zamon)
5. U yozuvchi odam, har kuni biror nima yozadi. (___ zamon)

5-mashq. Quyidagi gaplardagi ravishdoshlarni toping va ular qanday ma'no (payt, sabab, maqsad, tarz) ifodalayotganini yozing.

1. U kulib gapirdi. (___)
2. Dars tugagach, hamma uyga ketdi. (___)

3. Men uni ko'rguncha kutdim. (___)
4. Yordam bergani keldim. (___)
5. Ular qo'shiqlarni kuylay-kuylay yo'lga tushdilar. (___)
6. Xatni yozib, pochta orqali yubordi. (___)

5-mashq. Qavsda berilgan fe'lni kerakli vazifa shakliga aylantirib, gapni to'ldiring.

1. Sport bilan ___ (shug'ullanmoq - masdar) salomatlik garovidir.
2. Eshikdan ___ (kirmoq - sifatdosh, o'tgan zamon) odamni tanimadim.
3. U doim ___ (o'rganmoq - ravishdosh, -ib) yashaydi.
4. Bu yil ___ (o'tmoq - sifatdosh, kelasi zamon) imtihonlar qiyin bo'ladi.
5. Men uyga ___ (bormoq - ravishdosh, -gani) shoshildim.
6. Hamma ___ (diqqat qilmoq - ravishdosh, -b) tingladi.

18 - mavzu

RAQOBAT NIMA?

YORDAMCHI VA ALOHIDA OLINGAN SO'ZLAR TURKUMI.

1-topshiriq. Yangi so'zlar bilan tanishing.

- Raqobat – конкуренция
- Bozor iqtisodiyoti – рыночная экономика
- Iste'molchi – потребитель
- Salbiy jihatlari – отрицательные стороны
- Tanlov imkoniyati – возможность выбора
- Yordamchi so'zlar turkumi – вспомогательные части речи
- Taraqqiyotga undaydi – призывать к прогрессу
- Yuklamalar – частицы
- Bog'lovchilar – союзы
- Ko'makchilar – предлоги
- Modal so'zlar – модальные слова
- Undov so'zlar – восклицательные слова

Raqobat (arabcha - kurash, bahslashish) — ikki yoki undan ortiq shaxslar, guruhlar, tashkilotlar yoki davlatlarning biror narsani qo'lga kiritish (masalan, mahsulot, foyda, iste'molchi, yutuq, maqom) uchun olib boradigan kurashidir.

Raqobat – bozor iqtisodiyotining muhim elementlaridan biri. U ishlab chiqaruvchilarni sifatli va arzon mahsulotlar taklif qilishga undaydi, iste'molchilarga tanlov imkoniyatini kengaytiradi va iqtisodiy taraqqiyotga xizmat qiladi.

Savdo (bozor) raqobati. Bu eng keng tarqalgan raqobat turi. Ishlab chiqaruvchilar va sotuvchilar o'z mahsulotlarini sotish, ko'proq iste'molchilarni jalb qilish uchun kurashadi. Masalan: Bir xil turdagi mahsulotni taklif qilayotgan turli do'konlar, kompaniyalar (masalan, mobil aloqa operatorlari, supermarketlar, kiyim-kechak brendlari). Ular narx, sifat, xizmat ko'rsatish darajasi, reklama kabi usullar orqali raqobatlashadi.

Raqobatning ahamiyati

- Taraqqiyotga undaydi. Raqobat mavjud bo'lgan joyda sifat oshadi, yangi texnologiyalar va g'oyalar paydo bo'ladi.
- Narxlarni pasaytiradi. Ko'plab ishlab chiqaruvchilar bo'lsa, narxlar tushadi, bu iste'molchilar uchun foydali.
- Tanlovni kengaytiradi. Iste'molchilar o'z ehtiyojlariga mos keladigan mahsulot va xizmatlarni tanlash imkoniyatiga ega bo'ladi.
- Samaradorlikni oshiradi. Raqobat sharoitida har bir subyektlar o'z ishini yaxshiroq, samaraliroq bajarishga harakat qiladi.

Raqobatning salbiy jihatlari

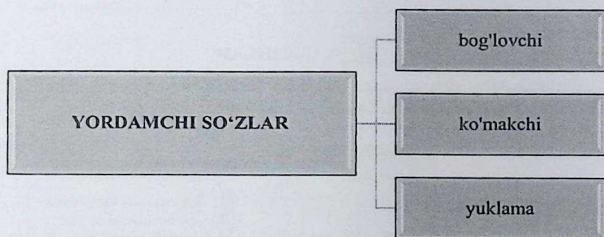
- Monopoliyaga olib kelishi mumkin. Ba'zi kuchli kompaniyalar kichik raqobatchilarni siqib chiqarib, bozorning katta qismini o'z qo'lga olishi mumkin. Bu narxlar ko'tarilishiga va sifatning pasayishiga olib keladi.
- Adolatsiz usullar. Ba'zida raqobatchilar bir-birining obro'siga putur yetkazish, yolg'on ma'lumot tarqatish kabi nohalol usullardan foydalanishi mumkin.
- Stress va ruhiy zo'riqish. Doimiy raqobat ba'zi odamlarda stressni kuchaytirishi mumkin.
- Sifatning pasayishi (ba'zan). Agar faqat narx bo'yicha raqobat bo'lsa, sifatga e'tibor kamayishi mumkin.

Raqobat jamiyatning rivojlanishi uchun muhim vosita hisoblanadi, ammo u halol va adolatli bo'lishi kerak. Insofsiz raqobat jamiyatga ham, shaxslarga ham zarar yetkazishi mumkin. Shuning uchun raqobatni tartibga soluvchi qonunlar va me'yorlar muhim ahamiyatga ega.

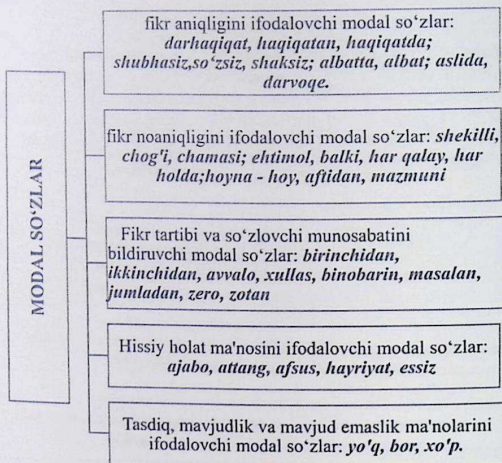
YORDAMCHI VA ALOHIDA OLINGAN SO'ZLAR TURKUMI

Atashi ma'nosiga ega bo'lmagan, ma'lum so'roqqa javob bo'lmaydigan, gap bo'lagi vazifasida kelmaydigan so'zlar yordamchi so'zlar hisoblanadi.

Yordamchi so'zlar mustaqil so'zlarni yoki gaplarni bir-biriga bog'lash, ularning ma'nolariga qo'shimcha ma'no yuklash vazifalarini bajaradi.

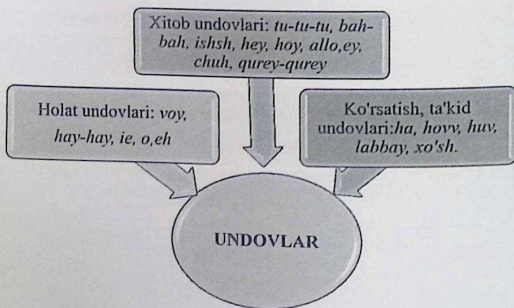
Gapning uyushiq bo'laklari va qo'shma gap tarkibidagi sodda gaplarni bog'laydigan yordamchi so'zlar bog'lovchilar deyiladi.

Undov so'zlar

Tuyg'u, his-hayajon, haydash – chaqirish kabi ma'nolarini ifodalab, gap bo'laklari bilan grammatik jihatdan bog'lanmaydigan so'zlar **undov so'zlar** deb ataladi. Undovlar gapning boshida, o'rtasida va oxirida kela oladi. Gap mazmuni bilan uzviy bog'lansa ham, grammatik jihatdan bog'lanmaydi.

Undov so'zlarni ma'nosiga ko'ra quyidagi guruhlariga bo'lish mumkin:

LEKSIK VA GRAMMATIK TOPSHIRIQLAR

2-topshiriq. "Raqobat nima?" matnini o'qing va savollarga javob bering.

- 1) Raqobat nima?
- 2) Insofsiz raqobat deganda nimani tushinasiz?
- 3) Raqobatning salbiy jihatlari nimada?

3-topshiriq. "Raqobatning foydali va zararli tomonlari" mavzusida matn tuzing (guruhlarda ishlash). Matnda yordamchi va alohida olingan so'zlardan foydalaning.

4-mashq. O'zingiz o'qigan badiiy asarlardan yuklamaga misollar topib yozing.

5-mashq. Berilgan yordamchi va alohida olingan so'zlardan foydalanib, "raqobat" mavzusiga oid gaplar tuzing.

Albatta, masalan, shubhasiz, afsuski, birinchidan.

6-mashq. Gaplarni to'ldiring. Bo'sh qoldirilgan joylarni mos yordamchi yoki alohida olingan so'zlar bilan to'ldiring.

1. Sen, _____, bu ishni uddalaysan (albatta, shubhasiz).
2. O'zbekistonning go'zal shaharlari ko'p, _____ Samarqand, Buxoro (masalan, jumladan).
3. _____, biz kech qoldik (afsuski, balki).

7-mashq. Berilgan gaplarda yordamchi va alohida olingan so'zlarni aniqlang. Ularning gapdagi vazifasini tushuntiring.

Bahor, albatta, tabiatni uyg'otadi. Masalan, daraxtlar gullaydi. Afsuski, yog'mir ham yog'ishi mumkin. Birinchidan, havo salqinlashadi. Ikkinchidan, qushlar sayraydi. Go'yo tabiat qayta jonlangandek.

19 - mavzu

OILA KICNIK VATAN.

SO'ZLARING BOG'LANISHI.

1-topshiriq. Yangi so'zlar bilan tanishing.

Qo'rg'on – крепость
 suyanch – опора
 tasniflamoq – классифицировать
 so'zlarning bog'lanishi – связь слов
 otli birikma – именные словосочетания
 fe'lli birikma – глагольные словосочетания
 so'z birikmasi – словосочетание
 so'z turkumlari – части речи
 qadriyatlar – ценности
 tugal fikr - законченная мысль

OILA KICHIK VATAN

Inson hayoti dunyoga kelishi bilan boshlanadi va bu dunyodagi ilk qo'rg'onimiz, ilk makonimiz oiladir. Boshqa barcha narsalar keyin paydo bo'ladi, lekin oila – bu har birimiz uchun eng muqaddas, eng yaqin va eng dastlabki "Vatan"dir. Nega oilani "kichik Vatan" deb ataymiz? Chunki u bizga katta Vatanimiz – O'zbekistonimizni sevish, uning qadrini bilishni o'rgatadi.

Oila – bu shunchaki bir guruh odamlarning birga yashashi emas, balki bu muqaddas dargohdir. Bu dargohda biz dunyoni o'rganishni boshlaymiz. Qo'limizdan tutib, ilk qadamlarimizga undagan, ilk so'zlarimizni talaffuz qilishimizga yordam bergan, dunyodagi eng shirin uyquni oilamiz bag'rida olganmiz. Onamizning mehrlari qo'llari, otamizning g'amxo'r nigohlari biz uchun dunyodagi eng katta himoya va suyanchiqdir. Ular bizga yaxshilik va yomonlikni, insoniy qadriyatlarni, mehr-oqibatni, o'zaro hurmatni o'rgatadilar. Bu ta'limlar hech qachon pulga sotib olinmaydi, ularning qiymati cheksizdir.

Bizning oilamiz – bu bizning kichik jamiyatimiz. Bu yerda biz boshqalarga nisbatan o'zimizni qanday tutishimiz kerakligini, muloyimlikni, sabrni, o'zgalarning fikrini hurmat qilishni o'rganamiz. Har bir oila o'zining urf-odatlarini, an'analari, qadriyatlariga ega. Bayramlarni birga o'tkazish, ajdodlarimiz xotirasiga hurmat bajo keltirish, kattalarning duosini olish – bularning barchasi bizning oilamizda, ya'ni kichik Vatanimizda mustahkamlanadi. Shu orqali biz o'zimizning kim ekanligimizni, qayerdan chiqqanligimizni anglaymiz va bu bizni buyuk Vatanimiz – O'zbekistonimizga bo'lgan mehrimizni yanada kuchaytiradi.

Oila a'zolari bir-birlari uchun tayanch va suyanch bo'ladilar. Qiyinchilikka uchraganimizda, dardimizni yengillatish uchun eng avvalo oilamizga murojaat qilamiz. Chunki oila – bu hech qachon tashlab qo'ymaydigan, har doim tushunadigan va qo'llab-quvvatlaydigan yagona maskandir. Shu ma'noda, oila bizni tashqi dunyoning salbiy ta'sirlaridan himoya qiluvchi bir qal'a, bir kichik "Vatan"dir.

Katta Vatanimiz – O'zbekiston ham mustahkam va farovon oilalardan tashkil topadi. Agar har bir oila o'zining "kichik Vatan"ini asrab-avaylasa, unda mehr-muhabbat va tushunish muhitini yaratsa, demakki, biz ham butun jamiyatimiz, buyuk Vatanimizning ravnaqiga hissa qo'shgan bo'lamiz. Chunki oila – bu davlatning eng kichik, lekin eng muhim bo'lagidir.

Biz o'z "kichik Vatan"imizga – oilamizga bo'lgan mehrimiz, sadoqatimizni kuchaytirsak, demakki, buyuk Vatanimizga bo'lgan xizmatimizni ham shunchalik munosib bajargan bo'lamiz. Oila har doim bizning eng yaqin, eng muqaddas "Vatan"imiz bo'lib qoladi.

NAZARIY MA'LUMOT

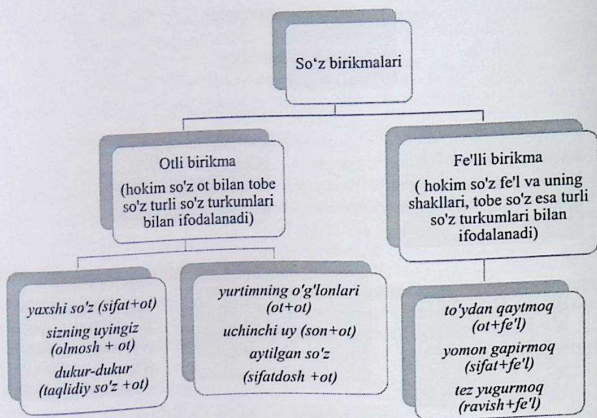
SO'ZLARNING BOG'LANISHI

Gapni tashkil etuvchi so'zlar bir-biri bilan ma'no va grammatik jihatdan ma'lum bir tartibda bog'lanib, gapni hosil qiladi. Bu bog'lanishlar so'zlarning gapdagi o'rnini aniqlashga, gapning mazmunini to'g'ri tushunishga yordam beradi.

O'zbek tilida "so'z birikmasi" deganda, ikki yoki undan ortiq mustaqil ma'noli so'zlarning ma'no va grammatik jihatdan bog'lanib, bir-biri bilan munosabatga kirishishi tushuniladi. So'z birikmasi gapdan farqli o'laroq, tugal fikrni bildirmaydi, faqat aniq biror narsani (buyumni, hodisani, harakatni) bildiradi.

So'z birikmasi tarkibida hokim so'z va tobe so'z mavjud bo'lib, tobe so'z hokim so'zga ergashib keladi.

So'z birikmalari hokim so'zning qaysi so'z turkumi bilan ifodalanishiga ko'ra quyidagicha tasniflanadi:

LEKSIK VA GRAMMATIK TOPSHIRIQLAR

2-topshiriq. “Oila kichik Vatan” matnini o‘qing va savollarga javob bering.

- 1) Nega oilani "kichik Vatan" deb ataymiz?
- 2) Oilangizdagi urf-odatlar, an'analar, qadriyatlar haqida gapirib bering?

3-mashq. Quyidagi so‘zlardan foydalanib gaplar tuzing.

1. Ma’naviyat, qalb, quyosh.
2. Biz, Amir Temur, nabira.
3. Mustaqillik, abadiy, bo‘l.
4. Siz, o‘z, Vatan, sev.
5. Iste’dod, bola, deganda, kim, tushun.
6. Ona, tabiat, e’zoz.

4- mashq. So‘z va so‘z birikmalarni ajrating.

1. Oila – kichik Vatan. Kichik “Vatan” degan ibora oilaning qanchalik qadrlı, himoyalangan, o‘ziga xos muhit ekanligini bildiradi.
2. Navqiron Samarqand. Binolari asrlarga teng.
3. Raqobat - bu kurash. Ishlab chiqaruvchilar o‘rtasida sifatli, arzon mahsulotni taqdim etish uchun kurash.
4. So‘z sehri. Buyuk notiqlar o‘z so‘zlari bilan xalqlarni birlashtirgan, ularni o‘z fikriga ishonitgan, harakatga chorlagan.

5-mashq. Quyidagi so‘zlardan gaplar tuzing.

1. Bizga, texnologiya, kerak, yangi. 2. Vatan, fido, jon, uchun. 3. ham, o'ylab, o'ynab, gapir, gapirsang. 4. kutmoqda, kelajak, porloq. 5. bog'liq, kelajak, tarbiya, ta'lim.

6-mashq. Berilgan gaplardagi so'zlar qanday bog'langanligini tushintiring.

1. Ona – eng yaqin do'st.
2. Doimiy raqobat ba'zi odamlarda stressni kuchaytirishi mumkin.
3. Agar faqat narx bo'yicha raqobat bo'lsa, sifatga e'tibor kamayishi mumkin.
4. Raqobat mavjud bo'lgan joyda sifat oshadi, yangi texnologiyalar va g'oyalar paydo bo'ladi.
5. O'zbekistonning go'zal shaharlari ko'p.

20 - mavzu

VATANPARVARLIK TUYG'USI. GAPDA SO'ZLAR TARTIBI.

1-topshiriq. Yangi so'zlar bilan tanishing.

Vatanparvarlik – патриотизм
Muqaddas maskan – Святое место
Vatanparvarlik tuyg'usi – чувство патриотизма
So'zlar tartibi – порядок слов
Kesimning o'g'mi – место сказуемого
Ega – подлежащее
To'ldiruvchi - дополнение
Hol – приложение
Kesim – сказуемое
Ma'no – значение
Grammatik me'yor – грамматическая норма

Vatanparvarlik — bu inson qalbida eng oliy, eng muqaddas tuyg'ulardan biridir. Har bir inson o'z yurti, o'z xalqini sevishi, uning tinchligi va ravnaqi uchun harakat qilishi lozim. Vatanparvar inson o'z mehnati, bilim va fidoyiligi bilan yurtining taraqqiyotiga hissa qo'shadi.

Biz uchun Vatan — bu ona zamin, bolalik xotiralari, ota-bobolarimizning ruhi singib ketgan muqaddas maskan. Vatanparvarlik tuygʻusi kishini fidokorlikka, mehnatsevarlikka, halollikka undaydi. U nafaqat qurol bilan himoya qilish, balki ilm oʻrganish, odamlarga foyda keltirish, tabiatni asrash kabi ishlarda ham namoyon boʻladi.

Bugungi kunda yurtimiz yoshlari Vatan taqdiri uchun masʼul ekanliklarini chuqur his etmoqdalar. Ular bilimli, vatanparvar, sadoqatli boʻlib voyaga yetmoqdalar. Chunki har bir fuqaroning qalbida Vatanga muhabbat boʻlsa, mamlakat gullab-yashnaydi, xalq farovon yashaydi.

NAZARIY MA'LUMOT

GAPDA SOʻZLAR TARTIBI

Gapda soʻzlar maʼlum tartibda joylashadi. Soʻzlarning toʻgʻri tartibda kelishi mazmunni aniq ifodalash va fikrning ravon boʻlishi uchun muhimdir.

Soʻzlar tartibi oʻzgarishi bilan gapning urgʻusi, maʼnosi yoki uslubi ham oʻzgarishi mumkin.

1. Oddiy soʻz tartibi (odatdagi tartib).

Oʻzbek tilida odatdagi soʻz tartibi quyidagicha boʻladi:

Ega → Toʻldiruvchi → Hol → Kesim

yaʼni: Kim? Nima? → Kimni? Nimani? Kimga? → Qayerda? Qachon? Qanday? → Nima qildi?

Masalan: *Ali (ega) darsda (hol) mashq bajardi (kesim).*

Sanobar Haydarovna (ega) talabalarga (toʻldiruvchi) yangi mavzuni (toʻldiruvchi) tushuntirdi (kesim).

2. Soʻz tartibining oʻzgarishi.

Baʼzan soʻz tartibi oʻzgaradi, lekin maʼno saqlanadi. Bu urgʻu berish, his-tuygʻuni kuchaytirish yoki sheʼriy uslub uchun ishlatiladi.

Masalan: *Bugun Ali universitetga bordi.*

↔ *Ali bugun maktabga bordi. (Maʼno oʻzgarmaydi, lekin urgʻu joyi oʻzgaradi.)*

Men seni juda sogʻindim.

↔ *Seni men juda sogʻindim. (Bu yerda “seni” soʻziga urgʻu beriladi.)*

3. Kesimning oʻrni.

Oʻzbek tilida kesim odatda gap oxirida keladi. Ammo soʻroq yoki his-tuygʻu bildiruvchi gaplarda kesim boshida yoki oʻrtada boʻlishi mumkin.

Masalan: *U keldi.* (odatdagi tartib)

Keldi u! (his-hayajon ifodalangan)

Sen bordingmi? (so'roq shaklida)

4. So'z tartibi orqali ma'no farqi.

Ba'zan so'z tartibi o'zgarishi bilan ma'no ham o'zgaradi. Masalan: *Men uni tanidim.* – Tanigan shaxs “u”.

Uni men tanidim. – Boshqalar emas, aynan “men” taniganim ta'kidlanmoqda.

5. So'z tartibining uslubiy vazifasi. So'z tartibining uslubiy vazifasi quyidagilardan iborat:

Oddiy nutqda — grammatik me'yorga bo'ysunadi.

Badiiy nutqda — ifoda kuchaytirish uchun o'zgartiriladi.

Rasmiy nutqda — qat'iy tartibda saqlanadi.

Gapda so'zlar tartibi fikrning aniqligini ta'minlaydi.

O'zbek tilida odatdagi tartib — Ega + To'ldiruvchi + Hol + Kesim.

Tartib o'zgarishi orqali urg'u, his-tuyg'u, yoki uslubiy ma'no hosil qilinadi.

LEKSIK VA GRAMMATIK TOPSHIRIQLAR

2-topshiriq. “Vatanparvarlik tuyg'usi” matnini o'qing va savollarga javob bering.

- 1) Qanday insonni vatanparvar inson deya olamiz?
- 2) Vatanparvarlik tuyg'usi deganda nimani tushinasiz?

3-mashq. So'zlarni to'g'ri tartibda joylashtiring.

1. bordi / Aziz / bozorga
2. o'qiydi / darsini / kechqurun / u
3. o'ynayapti / bolalar / bog'da
4. yozmoqda / o'qituvchi / daftarni
5. kitobni / men / o'qidim

4-mashq. Quyidagi gaplarda so'z tartibini to'g'rilang.

1. Darsda / javob / yaxshi / berdi / u.
2. Onasi / uchun / sovg'a / oldi / bolasi.

3. Ertalab / yuguradi / parkda / u.

5-mashq. O'zingiz mustaqil 3 ta gap tuzing, ularda so'zlar tartibi to'g'ri bo'lsin.

6-mashq. Test savollarini yeching.

1. Quyidagi gapda so'zlar tartibi to'g'rimi?

Men kitobni kutubxonada o'qidim.

A) To'g'ri

B) Noto'g'ri

2. Qaysi variantda so'zlar tartibi noto'g'ri berilgan?

A) Bolalar stadionda futbol o'ynayapti.

B) O'qituvchi darsni tushuntirmoqda.

C) Bordim men kechqurun kinoga.

D) Onam pazanda taom pishirdi.

3. "So'zlar tartibi" qaysi gapda to'g'ri joylashgan?

A) Sovuqda yuradi u kamdan-kam.

B) U kamdan-kam sovuqda yuradi.

C) Yuradi kamdan-kam u sovuqda.

4. Quyidagi gapdagi so'zlar tartibini to'g'ri holga keltiring:

Yangi / sotib oldim / men / ruchka.

A) Men yangi ruchka sotib oldim.

B) Sotib oldim men yangi ruchka.

5. Ega va kesimni toping: Dildora darsga erta bordi.

A) Ega – Dildora, kesim – bordi

B) Ega – maktabga, kesim – bordi

C) Ega – bordi, kesim – Dildora

O'ZBEKISTONDA KREDIT TIZIMI. UYUSHIQ BO'LAKLARNING MATNDA ISHLATILISHI.

1-topshiriq. Yangi so'zlar bilan tanishing.

Kredit tizimi – кредитная система

Moliyaviy resurslar – финансовые ресурсы

Tarkibiy qism – составная часть

Tijorat bank – коммерческий банк

Imtiyozli kredit – льготный кредит

Iste'mol krediti – потребительский кредит

Tadbirkorlik krediti – предпринимательский кредит

O'ZBEKISTONDA KREDIT TIZIMI

O'zbekiston Respublikasida kredit tizimi mamlakat iqtisodiyotining muhim tarkibiy qismi bo'lib, u moliyaviy resurslarni to'plash, taqsimlash va samarali foydalanish jarayonida asosiy rol o'ynaydi. Kredit tizimi orqali korxonalar, tadbirkorlar va aholi o'z faoliyatlarini rivojlantirish uchun zarur mablag'larni oladilar.

Kredit tizimining asosiy tarkibi

O'zbekiston kredit tizimi ikki bosqichdan iborat:

1. Markaziy bank – mamlakatning asosiy banki sifatida pul-kredit siyosatini yuritadi, tijorat banklari faoliyatini nazorat qiladi hamda milliy valyuta barqarorligini ta'minlaydi.
2. Tijorat banklari – iqtisodiyotning turli sohalariga kreditlar ajratadi, depozitlar qabul qiladi va mijozlarga moliyaviy xizmatlar ko'rsatadi.

O'zbekiston banklarida quyidagi kredit turlari keng qo'llaniladi:

Iste'mol krediti – jismoniy shaxslarning shaxsiy ehtiyojlarini qondirish uchun beriladi (maishiy texnika, uy-joy ta'miri, ta'lim to'lovlari va h.k.).

Ipoteka krediti – fuqarolarga uy-joy sotib olish uchun uzoq muddatli imtiyozli shartlarda beriladi.

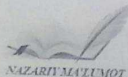
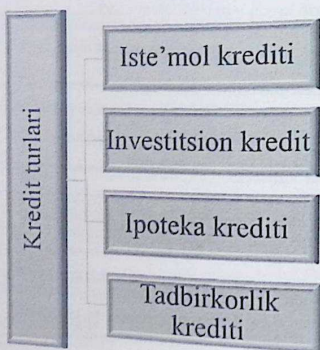
Tadbirkorlik krediti – kichik biznes va xususiy tadbirkorlik subyektlarini qo'llab-quvvatlash maqsadida ajratiladi.

Investitsion kredit – ishlab chiqarishni kengaytirish va yangi texnologiyalar joriy etish uchun mo'ljallangan.

So'nggi yillarda O'zbekistonda bank-moliya tizimini modernizatsiya qilish, kreditlar hajmini oshirish va raqamli xizmatlarni kengaytirish bo'yicha keng ko'lamli islohotlar amalga oshirilmoqda. Ayniqsa, raqamli bank xizmatlari va onlayn kreditlash tizimlari joriy etilishi aholiga qulaylik yaratmoqda.

Shuningdek, imtiyozli kredit dasturlari orqali yoshlar, ayollar va fermer xo'jaliklarini moliyaviy qo'llab-quvvatlash keng yo'lga qo'yilgan. Bu esa iqtisodiyotda bandlikni oshirish va yangi ish o'rinlarini yaratishga xizmat qilmoqda.

O'zbekiston kredit tizimi mamlakat iqtisodiy o'sishining muhim omili hisoblanadi. Banklar faoliyatini yanada takomillashtirish, raqamli texnologiyalarni joriy etish va aholining moliyaviy savodxonligini oshirish orqali kredit tizimi samaradorligini yanada oshirish mumkin.

UYUSHIQ BO'LAKLARNING MATNDA ISHLATILISHI

Uyushiq bo'laklar — gapda bir xil so'roqqa javob berib, bir xil gap bo'lagi vazifasida keluvchi so'zlar yoki so'z birikmalaridir. Gapda bir xil vazifa

bajaruvchi, bir xil so'roqqa javob beruvchi, o'zaro teng, biroq boshqa bo'laklarga tobe bo'lgan so'zlar **uyushiq bo'laklar** deb ataladi. Ular o'zaro teng bog'lovchilar yoki tenglanish ohangi orqali birikadi. Uyushiq bo'laklar orasida pauza bo'ladi va ular sanash ohangi bilan talaffuz qilinadi. Har bir uyushiq bo'lak o'z urg'usiga ega bo'ladi. Gapning ega, kesim hamda ikkinchi darajali bo'laklari ham uyushgan holda kelishi mumkin. Sanash ohangi bilan bog'langan uyushiq bo'laklar yozuvda vergul bilan ajratiladi. Ular bog'lovchilar (*va, ham, bilan, yoxud, yoki, na...na, hamda*) yordamida yoki vergul bilan bog'lanadi.

Bir gap tarkibida bir xil turdagi bo'laklar bir necha marotaba ishtirok etishi mumkin. Masalan: *Amaliyotchilar bankdagi kerakli hujjatlardan, turli shartnoma qog'ozlaridan namunalar olishdi.* Ushbu gapda to'ldiruvchilar (*hujjatlardan, qog'ozlaridan*) bir xil sintaktik vazifani bajarib, o'zaro teng munosabatda kelgan.

Sanalayotgan bo'laklar ma'nosini jamlab ifodalagan so'zga **umumlashtiruvchi so'z** deyiladi. Umumlashtiruvchi so'z uyushiq bo'laklardan oldin kelsa, umumlashtiruvchi so'z bilan uyushiq bo'laklar o'rtasiga ikki nuqta (:) qo'yiladi.

UYUSHIQ BO'LAKLARNING BOG'LANISHI

- Uyushiq bo'laklar ohang yordamida hamda *va, ammo, lekin* so'zlari bilan ham bog'lanadi.
- Uyushiq bo'laklar va yordamida bog'langanda vergul qo'yilmaydi. Ohang yoki ammo, lekin so'zlari yordamida bog'lansa, vergul qo'yiladi.
- Masalan: *Uyda va ko'chada odobli bo'ling. Men Ikromni ko'rdim, lekin so'zlasha olmadim. Madina, Nigora. Oybeklar kelishdi.*

UYUSHIQ BO'LAKLI GAPLAR

- Gapda bir xil so'roqqa javob bo'lgan, bir so'zga bog'lanib kelgan bo'laklar uyushiq bo'laklardir. Ular sanash ohangi bilan o'qiladi.
- Masalan: Bog'da olma, o'rik, shaftoli pishdi.
- Gapda egalar uyushib keladi.
- Gapda kesimlar uyushib keladi.
- Gapda ikkinchi darajali bo'laklar uyushib keladi.

UYUSHIQ BO'LAKLARNING MATNDAGI VAZIFASI

- ✓ Matnni ta'sirchanligini oshiradi.
- ✓ Uyushiq bo'laklar nutqni boyitadi, tasviri kengaytiradi.
- ✓ Tartib va izchillikni ko'rsatadi.
- ✓ Matnda parallel fikrlar yoki qiyoslar yaratadi.

LEKSIK VA GRAMMATIK TOPSHIRIQLAR

2-topshiriq. "O'zbekiston kredit tizimi" matnini o'qing va savollarga javob bering.

- 1) O'zbekiston kredit tizimi nechta bosqichdan iborat?
- 2) Imtiyozli kredit kimlarga beriladi?
- 3) Qaysi kredit turi ishlab chiqarishni kengaytirish va yangi texnologiyalar joriy etish uchun mo'ljallangan?
- 4) Qaysi kredit turi jismoniy shaxslarning shaxsiy ehtiyojlarini qondirish uchun beriladi (maishiy texnika, uy-joy ta'miri, ta'lim to'lovlari va h.k.)?

3- mashq. Quyidagi gaplardan uyushiq bo'laklarni toping.

1. Dalada bug'doy, arpa va makkajo'xori o'smoqda.
2. Onam osh, salat va kompot tayyorladi.
3. Talabalar darsda o'qishdi, yozishdi va tinglashdi.
4. U kecha ham, bugun ham ishga bordi.
5. Bolalar quvnoq va shodon edilar.

4- **mashq.** Quyidagi so'zlardan uyushiq bo'lakli gaplar tuzing: (o'qimoq, yozmoq, eshitmoq); (daraxt, gul, buta); (tez, sekin); (ona, bola); (kitob, daftar, qalam).

5- **mashq.** Matnni o'qing va undagi uyushiq bo'laklarni toping va savollarga javob bering.

Bahorda tabiat uyg'onadi. Daraxtlar, gullar, o'tlar yashnab chiqadi. Qushlar sayraydi, bolalar hovlida o'ynaydi. Har yerda quvonch va hayot nafasi seziladi.

Savollarga javob bering.

1. Qaysi gaplarda uyushiq bo'lak ishlatilgan?
2. Ular qaysi so'roqqa javob beradi?
3. Qanday bog'lovchilar yordamida bog'langan?

22 - mavzu

SHAXS MA'NAVIYATI.

UNDALMA VA UNING USLUBIY XUSUSIYATLARI.

1-topshiriq. Yangi so'zlar bilan tanishing.

Shaxs ma'naviyati – духовность личности

Ichki dunyo – внутренний мир

Axborot asri – век информации

Begona g'oyalar – чуждые идеи

Ruhiy kuch – духовная сила

Ma'naviy barkamollik – духовное совершенство

Milliy qadriyatlar – национальные ценности

Undalma – обращение

Qo'llanish sohasi – сфера употребления

Xususiyat – свойства

Obrazlilikni kuchaytiradi – усиливает образность

Shaxs ma'naviyati – bu insonning ichki dunyosi, axloqiy fazilatlarini, hayotga bo'lgan qarashlari va e'tiqodining mujassam ifodasidir. Ma'naviy jihatdan yetuk shaxs har doim ezigulik, adolat, vatanparvarlik va halollik tamoyillariga amal qiladi. U o'z xatti-harakatlari bilan jamiyatga ijobiy ta'sir ko'rsatadi, boshqalarga o'rnatib bo'ladi.

Ma'naviyat insonni inson qiladigan eng muhim omillardan biridir. U bilim va tafakkur bilan chambarchas bog'liq bo'lib, ma'rifatli insonning ma'naviyati ham yuksak bo'ladi. Shaxs o'z ma'naviyatini shakllantirish jarayonida oiladan, maktabdan, kitoblardan, ustozlardan va hayotiy tajribadan saboq oladi. Shu sababli yosh avlodni sog'lom ma'naviy muhitda tarbiyalash jamiyatning eng muhim vazifalaridan biridir.

Bugungi kunda ma'naviyatni asrash va boyitish har bir fuqaroning burchidir. Axborot asrida inson qalbini begona g'oyalardan, zararli ta'sirlardan himoya qilish, milliy qadriyatlarimizni qadrlash ayniqsa muhimdir. Ma'naviy yetuk shaxs o'z xalqining tarixini, tilini, madaniyatini biladi, uni ardoqlaydi va kelajak avlodga yetkazadi.

Shaxs ma'naviyati – bu insonning eng katta boyligi, uning ruhiy kuchi va jamiyat taraqqiyotining poydevoridir. Ma'naviy barkamollikka intilgan inson har qanday sinovda bardoshli, hayotda esa baxtli va muvaffaqiyatli bo'ladi.

UNDALMA VA UNING USLUBIY XUSUSIYATLARI

Undalma — bu so'zlovchining kimnidir (yoki nimanidir) murojaat qilib chaqirishi, e'tiborini tortishi yoki hurmatini ifodalovchi so'z yoki so'z birikmasidir.

U odatda vergul, tire, ba'zan undov bilan ajratiladi. Masalan: Abror, bugun darsga erta kel. Do'stlar, ertangi sayohatga tayyorlaninglar! Ey Vatan, sen uchun jonim fido!

UNDALMANING ASOSIY XUSUSIYATLARI

XUSUSIYAT	TAVSIF	MISOL
Ma'no jihatdan	Shaxsga, narsa yoki hodisaga murojaat bildiradi	<i>Azizam, opa, o'quvchi, O'zbekistonim</i>
Sintaktik jihatdan	Gapning boshqa bo'laklariga bog'lanmaydi, mustaqil turadi	<i>Talabalar, darsni boshlaymiz.</i>
Tinish belgisi	Vergul, undov, ba'zan tire bilan ajratiladi	<i>Ey xalqim, uyg'on!</i>
Uslubiy vazifasi	So'zlovchining munosabatini, hurmatini, his-tuyg'usini ifodalaydi	Do'stim, kechirasani! (samimiylilik)
Qo'llanish sohasi	Asosan badiiy, so'zlashuv, notiqlik uslubida faol	<i>Ey do'st, hayot go'zal!</i>

UNDALMANING USLUBIY XUSUSIYATLARI

1. Emotsionallik — undalma his-tuyg'uni kuchaytiradi: *Ey ona tabiat, sen naqadar go'zalsan!*
2. Nutqqa joziba berish — tinglovchi e'tiborini jalb qiladi: *Aziz talabalar, bugun biz yangi mavzuni o'rganamiz.*
3. Hurmat yoki samimiyatni ifodalash — *Janob direktor, marhamat so'z sizga. Do'stlarim, sizlarga omad tilayman!*
4. Badiiy ta'sir kuchini oshirish — adabiyotda undalmalar obrazlilikni kuchaytiradi: *Ey Vatan, senga muhabbatim cheksiz!*

LEKSIK VA GRAMMATIK TOPSHIRIQLAR

2-topshiriq. "Shaxs ma'naviyati" matnini o'qing va savollarga javob bering.

- 1) Ma'naviyat nima?
- 2) Ma'naviy yetuk shaxs deb kimni aytamiz?
- 3) Sizningcha, shaxs ma'naviyati nima?

3-mashq. Quyidagi gaplarda undalmani toping va uning tinish belgisini izohlang.

- a) Talabalar, darsni boshlaymiz.
- b) Ey do'st, bu yo'ldan ehtiyot bo'l.
- c) Do'stim, kechirasan, kechikdim.
- d) Ona tabiat, sen har narsani yaratasan.

4-mashq. Berilgan so'zlardan undalmali gap tuzing:

1. O'qituvchi.	3. Vatan
2. Do'stlar.	4. Onajon

5-mashq. Quyidagi so'zlardan undalma yasang va ularni badiiy uslubda ishlating: *xalq, bolam, tog', tabiat, inson*

Namuna: *Ona tabiat, seni asrash burchimiz!*

23 - mavzu

RESPUBLIKAMIZDA SOLIQ TIZIMI.

KIRITMALAR VA ULARNING USLUBIY XUSUSIYATLARI.

1-topshiriq. Yangi so'zlar bilan tanishing.

Soliq tizimi – налоговая система

Yagona ijtimoiy to'lov – единая социальная выплата

Qo'shilgan qiymat solig'i (QQS) – налог на добавленную стоимость

Yuridik shaxslar foydasidan olinadigan soliq – налог на прибыль с юридических лиц

Jismoniy shaxslar daromad solig'i – подоходный налог с физических лиц

Yer solig'i – земельный налог

Mol-mulk solig'i – имущественный налог

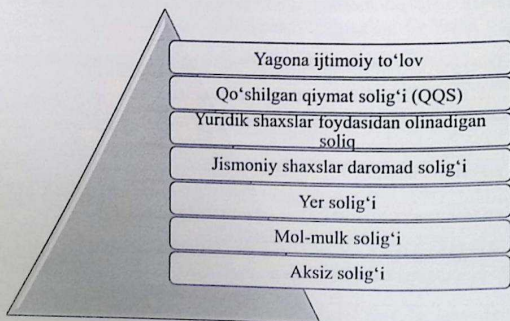
Aksiz solig'i – акцизный налог

Raqamlashtirish -цифровизация

RESPUBLIKAMIZDA SOLIQ TIZIMI

Har bir davlatning iqtisodiy barqarorligi va rivojlanishida soliq tizimi muhim o'rin tutadi. Soliqlar – bu davlat tomonidan yuridik va jismoniy shaxslardan majburiy tartibda undiriladigan to'lovlardir. Ular davlat byudjetini shakllantiradi va ijtimoiy sohalarni moliyalashtirishga xizmat qiladi.

O'zbekiston Respublikasida soliq tizimi bosqichma-bosqich isloh qilinib, zamonaviy talablar asosida takomillashtirilmoqda. Soliq qonunchiligi O'zbekiston Respublikasi Soliq kodeksi asosida tartibga solinadi. Bugungi kunda respublikamizda quyidagi asosiy soliq turlari mavjud:

Soliq tizimining ochiqligi, soddaligi va adolatligi – tadbirkorlik muhitini yaxshilashga, investitsiyalarni jalb qilishga va fuqarolarning davlatga bo‘lgan ishonchini mustahkamlashga xizmat qiladi.

Shuningdek, raqamlashtirish jarayonlari soliqlar tizimiga ham joriy etilmoqda. Masalan, onlayn nazorat-kassa mashinalari va elektron soliqlar hisobotlari tizimi soliqlar to‘lovlarining shaffofligini ta’minlamoqda.

KIRITMALAR VA ULARNING USLUBIY XUSUSIYATLARI

Kiritma — bu gap tarkibida ishlatiladigan, asosiy fikrga qo‘shimcha axborot, munosabat, izoh yoki tushuntirish kirituvchi so‘zlar, iboralar yoki gaplar bo‘lib, ular grammatik jihatdan asosiy gapdan mustaqil bo‘ladi.

Kiritmalar gap yoki matnning umumiy mazmuniga bog‘liq bo‘lsa-da, gapdagi boshqa bo‘laklar bilan to‘g‘ridan-to‘g‘ri hokim-tobellik munosabatiga ega bo‘lmaydi. Shu sababli, ular yozuvda vergul, tire yoki ba‘zan qavslar bilan, talaffuzda esa qisqa pauzalar yordamida ajratiladi.

Kiritmalar orqali so‘zlovchining o‘z fikriga bo‘lgan munosabati (masalan, ishonch, gumon, tasdiq yoki inkor), fikrning kimgadir tegishligi yoki bog‘liqligi, fikrning alohida qismlarining muhimlik darajasi (masalan, birinchidan, ikkinchidan va hokazo) hamda unga oid qo‘shimcha axborot yoki izohlar ifodalanadi.

Kiritmalar ham oddiy, ham murakkab shaklda bo‘ladi:

Oddiy kiritmalar – alohida so‘zlar yoki so‘z-gaplar shaklida bo‘ladi.

Murakkab kiritmalar esa so‘z birikmalari, kengaygan birikmalar yoki butun gaplar orqali ifodalanadi.

Kiritma

Sodda

- Kirish so‘z
- So‘z-gap

Murakkab

- Kirish birikma
- Kirish gap

Kiritmalar gapdan quyidagicha ajratiladi:

Vergul bilan: U, menimcha, bu ishni uddalaydi.

Chiziqcha bilan: Bu kitob — aytishlaricha — juda qadimiy.

Qavs bilan: Bu g'oya (mening fikrimcha) hali to'liq shakllanmagan.

Qo'shtirnoq bilan: "To'g'risini aytsam", — dedi u.

LEKSIK VA GRAMMATIK TOPSHIRIQLAR

2-topshiriq. "Respublikamizda soliq tizimi" matnini o'qing va savollarga javob bering.

- 1) Respublikamizda qanday soliq turlari mavjud?
- 2) Soliq tizimi davlatning iqtisodiy barqarorligi va rivojlanishida qanday o'rin tutadi?
- 3) O'zbekiston Respublikasi Soliq kodeksi haqida nimalarni bilasiz?

3-mashq. Gaplarni o'qing. Kiritmalar qanday ma'noni ifodalash uchun qo'llanganini og'zaki tushuntiring.

1. Alisher Navoiy aytganidek, "ilm bilan amal bir bo'lmog'i kerak".
2. Unga ko'ra, bu holat tasodifiy emas. Ehtimol, u bugun kelmas.
3. Afsuski, imtihondan o'ta olmadi.
4. To'g'risini aytsam, bu fikrga qo'shilmayman. Bu kitob — ya'ni "O'tkan kunlar" — adabiyotimiz durdonasidir.
5. Uning do'sti Toshkentdan keldi. Menimcha, u hali bu haqda bilmaydi.
6. U, bilasizmi, juda tirishqoq talaba.

Yodingizda tuting!

Albatta, shubhasiz, darhaqiqat — fikrning to'g'riligini bildiradi.

Ehtimol, balki shekilli — gumonni anglatadi.

Xullas, demak — yakuniy fikrni bildiradi.

Avvalo, birinchidan — tartibni anglatadi.

4-mashq. Quyidagi kiritmalar yordamida gaplar tuzing.

1. Fikrning to'g'riligini bildiruvchi.
2. Yakuniy fikrni bildiradi.

3. Tartibni anglatuvchi.

5- mashq. Matnni o'qing va kiritmalardan foydalangan holda so'zlab bering.

Ma'naviyat insonni inson qiladigan eng muhim omillardan biridir. U bilim va tafakkur bilan chambarchas bog'liq bo'lib, ma'rifatli insonning ma'naviyati ham yuksak bo'ladi. Shaxs o'z ma'naviyatini shakllantirish jarayonida oiladan, maktabdan, kitoblardan, ustozlardan va hayotiy tajribadan saboq oladi. Shu sababli yosh avlodni sog'lom ma'naviy muhitda tarbiyalash jamiyatning eng muhim vazifalaridan biridir.

Bugungi kunda ma'naviyatni asrash va boyitish har bir fuqaroning burchidir. Axborot asrida inson qalbini begona g'oyalardan, zararli ta'sirlardan himoya qilish, milliy qadriyatlarimizni qadrlash ayniqsa muhimdir. Ma'naviy yetuk shaxs o'z xalqining tarixini, tilini, madaniyatini biladi, uni ardoqlaydi va kelajak avlodga yetkazadi.

24 - mavzu

INSONIY SIFATLAR.

SODDA GAP VA UNING TURLARI.

1-topshiriq. Yangi so'zlar bilan tanishing.

Insoniy sifatlar – человеческие качества
jamiyatimiz poydevori – фундамент общества
halollik - честность
sodda gap – простое предложение
darak gaplar – повествовательное предложение
so'roq gaplar – вопросительные предложения
buuruq gaplar, istak gaplar – побудительные предложения

INSONIY SIFATLAR

Insoniy sifatlar – bu har bir insonni boshqalardan ajratib turadigan, uning axloqiy qiyofasini belgilaydigan oliy fazilatlaridir. Ular jamiyatimizning poydevori, insoniyatning davom etishi uchun zarur bo'lgan nurdur. Mehr-shafqat, halollik, saxiylik, kamtarlik, sabr-toqat kabi go'zal xislatlar bizni haqiqiy inson qilib ko'rsatadi.

Bu sifatlar har bir insonning ichki dunyosini boyitib, uni boshqalar bilan munosabatlarida samimiy va ishonchli bo'lishiga yordam beradi. Saxiy inson boshqalarning muammolariga befarq bo'lmaydi, mehr-shafqatli inson nogoh

yordamga muhtojlarga ko'mak beradi. Halollik esa jamiyatda ishonch muhitini yaratadi.

Insoniy sifatlarni tarbiyalash – bu, avvalo, oiladan boshlanadi. Ota-onaning namuna bo'lishi, bolalarga to'g'ri yo'lni ko'rsatishi, ularga axloqiy qadriyatlarni singdirishi juda muhim. Shuningdek, ta'lim muassasalarida, kitoblar orqali ham bu sifatlar yanada kuchayadi.

Umuman olganda, insoniy sifatlar shaxsiy kamolotga erishishning ham, jamiyatning ravnaq topishining ham asosiy shartidir. Ular bizni bir-birimizga yaqinlashtiradi va kelajak avlodlar uchun munosib voris qilib qoldiradi.

SODDA GAP VA UNING TURLARI

Gap bir voqea-hodisa haqidagi xabarni, so'roqni yoki buyruqni ifodalovchi asosiy sintaktik butunlikdir.

Sodda gap – gap bo'lagi to'la yoki to'liq bo'lmagan holda bir yoki bir nechta so'zdan tashkil topib, yakunlangan fikrni ifodalovchi eng kichik nutq birligidir.

Ifoda maqsadiga ko'ra gaplar:

1) *darak gaplar*

2) *so'roq gaplar*

3) *buyruq gaplar*

4) *istak gaplarga* bo'linadi.

Darak, xabar ma'nosini bildirgan gaplar **darak gaplar** deyiladi. Masalan: *Intilganga tole yor.*

So'roq ma'nosini bildirgan gaplar **so'roq gaplar** deyiladi. Masalan: *Qachon sayr qilishga chiqamiz?*

Buyruq, da'vat ma'nolarini bildirgan gaplar **buyruq gaplar** deyiladi. Masalan: *Topshiriqni vaqtida bajaring.*

Istak, xohish ma'nolarini bildirgan gaplar **istak gaplar** deyiladi. Masalan: *Qani endi yomg'ir yog'sa.*

Sodda gap tuzilishiga ko'ra yig'iq yoki yoyiq bo'lishi mumkin. Bosh bo'laklardan tarkib topgan gaplar yig'iq gap (*O'qituvchi keldi*), agar bosh bo'laklardan tashqari ikkinchi darajali bo'laklar ham ishtirok etsa, yoyiq gap (*Mayin shabada esardi*) sanaladi.

QOIDA	MISOL
Darak gapda biror voqea-hodisa haqida xabar beriladi. Shuning uchun darak gaplarning kesimi darak-xabar ma'nosini bildiruvchi so'zlar yordamida ifodalanadi. So'roq ma'nosini bildirgan gaplar so'roq gaplar hisoblanadi.	Xorijiy tillarni yaxshi o'rganib, chet ellarga o'qishga borsam. Berilgan topshiriqlarni har doim o'z vaqtida bajar.
Kesimi istak ma'nosidagi -sa shaklidagi fe'llar orqali ifodlangan gaplar istak gap hisoblanadi.	Inson jamiyatsiz yashay olmaydi.
Buyurish, da'vat qilish ma'nolarini bildirgan gaplar buyruq gap sanaladi.	Ey, nomard tabiat, bonni senda his? Qaytadan baxt bersang bo'lmasni unga?! Nega go'zal ko'rinar olam. Nega qarab to'ymas ko'zlarim? (H.O.)

LEKSIK VA GRAMMATIK TOPSHIRIQLAR

2-topshiriq. "Insoniy sifatlar" matnini o'qing va savollarga javob bering.

- 1) Insoniy sifatlar deganda nimani tushinasiz?
- 2) Insoniy sifatlarni qanday tarbiyalash mumkin?

3-mashq. Quyidagi gaplarni o'qib, ularning turini aniqlang.

1. Bugun ob-havo juda issiq.
2. Qani, tezroq bu ishni tugatsak!
3. Kitobni menga uzatib yuboring.
4. Siz qayerga ketyapsiz?
5. Ona tilimiz dunyodagi eng go'zal tillardan biridir.
6. Men hech qachon bu fikrga qo'shilmayman.
7. Voy, bu vazifani qanday qilib bajaraman!
8. Darslikni oching va matnni o'qing.
9. Shamol shamolday esib o'tdi.
10. Oy ham chiqdimi, endi?

4-mashq. Berilgan gaplarni ko'rsatilgan turga o'zgartiring.

1. *Darak gapni so'roq gapga aylantiring.*

Bugun maktabga boraman.

U yangi kitob o'qiyapti.

2. *Darak gapni buyruq gapga aylantiring.*

Sen bu ishni qilding.

Ular o'yin o'ynashmoqda.

3. *Buyruq gapni darak gapga aylantiring.*

Bizga qarab kul.

Bu haqda o'ylab ko'ring.

4. *So'roq gapni darak gapga aylantiring.*

Bugun qancha darsingiz bor?

Ular qachon kelishadi?

5. *Istak gapni buyruq gapga aylantiring.*

Qani endi, ertaga dam olsak!

Men bu kitobni o'qigim kelyapti.

5-mashq. Berilgan so'zlardan foydalanib, ko'rsatilgan turdagi gaplarni to'g'ri tuzing.

1. *Darak gap.*

U, kitob, doimiy, o'qiydi.

Quyosh, porlaydi, bugun, yorqin.

2. *So'roq gap.*

Siz, qayer, uchrashuv, o'tkazmoqchi?

Bu, qancha, turadi, sumka?

3. *Buyruq gap.*

Yaxshilab, eshit, meni.

Kuting, bu yerda, meni.

4. *Istak gap.*

Qani, uzoq, safarga, borish.

Men, hayotimdan, baxtiyor, bo'lish.

6-mashq. Gaplarga ma'noga mos keladigan so'zlarni qo'yib, gap turini aniqlang.

Bu kitob juda qiziqarli, _____? (so'roq gap)

Katta-yu kichik, _____ navbatga turing! (buyruq gap)

Bugun men juda xursandman, _____ (darak gap)
 Qani endi, bu yilgi sayohatimiz muvaffaqiyatli bo'lsa! _____ (istak gap)
 Mashinangizni to'xtating, _____ (buyruq gap)
 Ular bu yilgi bahorda _____ (darak gap)
 Siz bu voqeani haqida _____ (so'roq gap)
 O'ying yerga tushishini ko'rgim keladi! _____ (istak gap)

25 - mavzu

ONA - ENG YAQIN DO'ST. QO'SHMA GAP VA UNING TURLARI.

1-topshiriq. Yangi so'zlar bilan tanishing.

Qo'shma gap – сложное предложение
 oddiy gap – простое предложение
 bog'langan qo'shma gaplar – сложносочиненное сложное предложение
 ergash gapli qo'shma gap – сложноподчиненное сложное предложение
 bog'lovchisiz qo'shma gap – бессоюзное сложное предложение
 birikuv – соединение
 biriktiruv munosabatli – соединительные отношения
 ayiruv munosabatli – разделительные отношения
 zidlov munosabatli – противительные отношения
 inkor munosabatli – отрицательные отношения

2-topshiriq. Matnni o'qing. Qo'shma gaplarni topib, turini aniqlang.

ONA ENG YAQIN DO'ST

Ona — har bir inson uchun eng yaqin, eng aziz do'stdir. U mehribon, doim qo'llab-quvvatlovchi, har qanday vaziyatda yonimizda bo'luvchi inson. Ona

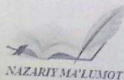
mehrlining iliqligi va sadoqati bizga kuch-quvvat beradi, hayotdagi eng qiyin damlarda yordam qo'lini cho'zadi. Ona bilan bo'lgan munosabatlar nafaqat oiladagi, balki butun hayotimizdagi eng muhimi hisoblanadi.

Onaning biz uchun bo'lgan muhabbatini dunyoda hech bir narsa bilan qiyoslab bo'lmaydi. U bizni dunyoga keltirgan, parvarishlagan, kamolga yetishimizda jonbozlik ko'rsatgan zot. Bizning ilk qadamlarimiz, ilk so'zlarimiz, ilk kulgularimiz – bularning barchasi onamizning mehrli ko'z o'ngida, uning duosi bilan yuzaga kelgan. Bola paytimizda kasal bo'lsak, tunu kun boshimizdan bir nafasi narida bo'lmay, bizni parvarishlagan, bizni o'z jonidan ortiq ko'rgan ham aziz onamiz. Uning mehr-muhabbati, qayg'urishi hech qachon cheklov bilmaydi.

Ona nafaqat bizga hayot baxsh etgan, balki dunyoni tanitgan, yaxshilik va yomonlikni ajratishni o'rgatgan murabbiyimizdir. Uning pand-nasihatlari, o'gitlari bizni to'g'ri yo'lga boshlaydi. Qiyinchilikka uchraganda, dardimizni eng avvalo onamizga aytgimiz keladi, chunki biz uning bizni hech qachon yolg'iz tashlab qo'ymasligiga, har qanday holatda ham bizni tushunib, qo'llab-quvvatlashiga ishonamiz. Uning yonida o'zimizni xavfsiz va himoyada his etamiz. Bu tuyg'u dunyoda boshqa hech bir do'stlikda topilmaydi.

Hatto dunyodagi eng buyuk va dono insonlar ham o'z onalarining qadrini cheksiz deb bilganlar. Hamma narsaga qodirdek tuyulgan sarkardalar ham, o'z ijodlari bilan dunyoni zabt etgan allomalar ham o'z onalarining mehri oldida o'jiz qolganlar. Chunki ona muhabbati – bu ilohiy bir tuyg'u, u hech qachon puchga chiqmaydi, hech qachon so'nmaydi.

Biz, farzandlar, ko'pincha, onalarimizning qadrini ulardan ayrilgandan keyin chuqurroq his etamiz. Ular tiriklik chog'ida qilgan mehnatlarini, chekkan zahmatlarini, qilgan duolarini qadrlashga ulgurmaymiz. Shuning uchun ham har birimiz o'z onamizga g'amxo'r bo'lishimiz, ularning duosini olishimiz, ularni rozi qilishimiz lozim. Har bir farzand uchun onasi eng buyuk, eng aziz, eng sodiq va eng yaqin do'stdir. Bu do'stlik hech qachon tugamaydi, aksincha, biz ularni qanchalik ko'p o'ylasak, ularga shunchalik ko'p mehr bersak, shu qadar yanada mustahkamlanadi. Onaning duosi – bizning katta baxtimiz, katta qudratimizdir.

QO'SHMA GAP VA UNING TURLARI

Qo'shma gap — ikki yoki undan ortiq oddiy gaplarning bog'lovchi so'zlar yordamida yoki intonatsiya orqali birlashtirilgan shakli. Qo'shma gapda har bir qism mustaqil gap sifatida o'z ma'nosini saqlaydi.

Qo'shma gap turlari

Mazmun munosabati va bog'lovchi vositalarning qo'llanishiga ko'ra qo'shma gaplar bog'langan qo'shma gaplar, ergash gapli qo'shma gaplar, bog'lovchisiz qo'shma gaplarga bo'linadi.

Bog'langan qo'shma gaplar ikki teng huquqli gaplarning birikuvidan tuziladi. Bog'langan qo'shma gap qismlari teng bog'lovchilar yoki shu bog'lovchilar vazifasini bajaruvchi – da, - u (-yu) yuklamalari orqali birikadi. Masalan: *Professor xonaga kirdi va o'tkir nigohlari bilan talabalarga qarab chiqdi. Shu payt Stvaraning yuragidan go'yo bir narsa yulinganday bo'ldi-yu, doktor nimanidir yashirayotganini sezdi.*

Bog'langan qo'shma gaplar to'rt turga bo'linadi:

- biriktiruv munosabatli
- ayiruv munosabatli
- zidlov munosabatli
- inkor munosabatli

Ergash gapli qo'shma gap.

Ergash gapli qo'shma gaplarda gaplar mazmunan bog'liq bo'lib, biri ikkinchisini izohlaydi va bog'lovchilar yordamida birikadi.

Bu turdagi qo'shma gaplarda ikki yoki undan ortiq sodda gaplar o'zaro bog'lanish munosabati bilan bog'lanadi. Gaplardan biri asosiy gap (hukmron gap) bo'lib, ikkinchi yoki undan ortiq gap (ergash gap) esa unga grammatik va mazmunan bo'ysunadi.

Ergash gap asosiy gapning biror bo'lagini (gap bo'lagi yoki butun gapni) izohlaydi, aniqlaydi yoki ma'lum bir tomonini ochib beradi.

Ergash gaplar bog'lovchilar (bog'lovchi so'zlar, qo'shimchalar) yordamida asosiy gapga birikadi. Eng ko'p ishlatiladigan bog'lovchilar: agar, agar-chi, sharti bilan, qachonki, nega, nimaga, qanday, qaysi, kim, nima, qayerda, qancha, uchun, sababli, va hokazo.

Ergash gaplar, odatda, gap boshida yoki asosiy gapdan oldin keladi, lekin ba'zan asosiy gapdan keyin ham kelishi mumkin.

Ergash gaplar o'zaro mazmun va shakliga ko'ra bir nechta turga bo'linadi: aniqlovchi ergash gapli, ravishdosh ergash gapli (payt, o'rin, sabab, maqsad, shart, natija, nisbat mazmunli), nisbat ergash gapli va boshqalar. Masalan:

- 1) *Agar sen yordam bersang, ish tez tugaydi.* (Asosiy gap: ish tez tugaydi. Ergash gap: Agar sen yordam bersang. Bog'lovchi: agar).

- 2) *Men bu kitobni sevib o'qidim, chunki uning g'oyalari menga juda yoqdi.* (Asosiy gap: uning g'oyalari menga juda yoqdi. Ergash gap: Men bu kitobni sevib o'qidim. Bog'lovchi: chunki).
- 3) *Biz yetib kelguncha, marosim boshlanib bo'lgan edi.* (Asosiy gap: marosim boshlanib bo'lgan edi. Ergash gap: Biz yetib kelguncha.).

Bog'lovchisiz qo'shma gaplar

Bu turdagi qo'shma gaplarda sodda gaplar o'zaro bog'lovchilarsiz, faqat ohang, tinish belgilari (vergul, nuqta-vergul, tire, ikki nuqta) va mazmuniy munosabatlar asosida bir-biri bilan bog'lanadi.

Gaplar orasidagi munosabat (vaqt, sabab, natija, shart, ma'no jihatidan muqobil bo'lish va hokazo) mazmunan va tinish belgisi orqali ifodalanadi.

Bu gaplar ko'pincha yaxlit bir fikrni yoki ketma-ket sodir bo'lgan voqealarni ifodalaydi.

Tinish belgilarining tanlanishi gaplar orasidagi munosabatni aniqlashga yordam beradi:

Vergul ketma-ketlik, tenglik munosabatlarini bildiradi. Masalan: *Quyosh chiqdi, daraxtlar yashil libosga burkandi.*

Nuqta-vergul gaplar orasidagi mazmunan yaqinlik bilan birga, gaplarning o'z ichida murakkabligini yoki gaplar orasidagi munosabatning nisbatan mustaqilligini bildiradi. Masalan: *Tog'dan yomg'ir yog'ardi; vodiyni esa qalin tuman bosgandi.*

Tire sabab-oqibat, shart-natija, qarama-qarshilik (ziddiyat) munosabatlarini bildiradi. Masalan: *Dars boshlandi — hamma jimib qoldi.* (Sabab-natija)

Ikki nuqta birinchi gap ikkinchi gapning sababini, izohini yoki maqsadini bildiradi. Masalan: *Yomg'ir yog'di: ekinlar unib chiqdi.* (Sabab). *Bu hayotning qonuni: mehnat qilganga — rohat.* (Izoh)

Bog'lovchisiz qo'shma gaplarda gaplar o'zaro mustaqildek tuyuladi, ammo mazmunan bog'liq bo'lib, bog'lovchilarsiz, faqat tinish belgilari va ohang yordamida birikadi.

Qo'shma gapda bog'lovchilar roli

Bog'lovchilar yordamida gaplarning o'zaro munosabati, ma'nosi aniqlanadi:

- *va, ham* — qo'shilish (qo'shma gapning birlashma turi)
- *yoki, yo* — tanlash
- *lekin, ammo, biroq* — qarama-qarshilik
- *chunki, shuning uchun* — sabab-natija munosabati
- *agar, qachonki* — shart va vaqt

Qo'shma gaplar matnni boyitadi, gaplashuvda va yozuvda fikrlar orasidagi bog'liqlikni ko'rsatadi, mantiqiy va grammatik tuzilmani ta'minlaydi.

LEKSIK VA GRAMMATIK TOPSHIRIQLAR

3-topshiriq. "Ona eng yaqin do'st" matnini o'qing va savollarga javob bering.

- 1) Nima deb o'ylaysiz onalarning bizga bo'lgan muhabbatini nimaga qiyoslash mumkin?
- 2) Nima uchun onalarni farzandlar murabbiyi deyishadi?
- 3) Onangiz haqida gapirib bering.

4-mashq. Quyidagi gaplardan qo'shma gaplarni toping. Ularning qaysi turga mansubligini aniqlang.

1. Ona yer, bola-baxt.
2. Odamning ko'zi ochilgan, dunyoni ko'rgan.
3. Yomg'ir yog'ardi, shamol esardi, daraxtlar silkinardi.
4. Buloqlar oqar, bulbullar sayrar, tog'lar ham yosharar.
5. Mehnat qilsang, rohat ko'rasan.
6. Bahor kelsa, tabiat jonlanadi.
7. U o'qidi, izlandi, ko'p narsalarni o'rgandi.
8. Kitob – ko'zning nuridir.
9. Quyosh chiqdi, lekin sovuq qotardi.
10. Mehnat hamma narsani yengadi, lekin sabr kerak.

5-mashq. Quyidagi gaplarni ma'no va grammatik jihatdan to'g'ri keladigan bog'lovchilar bilan to'ldiring. Gap turini aniqlang.

1. Men uzoq yo'l yurdim, _____ charchamasdim (*lekin, ammo, va*).
2. U yaxshi o'qidi, _____ universitetga o'qishga kirdi (*shuning uchun, natijada, va*).
3. Quyosh chiqdi, _____ havo biroz isiydi (*va, natijada, lekin*).
4. Do'stlaringga yordam ber, _____ ular ham senga yordam berishadi (*agar, va, chunki*).
5. Ona yurtini sev, _____ uni ko'z qorachig'idek asra (*va, lekin, shuning uchun*).
6. Har qanday qiyinchilikni yengish mumkin, _____ sabr-toqatli bo'l (*agar, va, lekin*).
7. Kitob o'qi, _____ ilm-fanning qadriga yet (*shuning uchun, va, ammo*).
8. Har kuni mashq qil, _____ sog'lom bo'lasan (*agar, va, lekin*).

6-mashq. Berilgan gaplardan uyushiq bo'lakli qo'shma gap tuzing. Uyushiq bo'laklarni va ularni bog'lab turgan bog'lovchilarni (agar bo'lsa) aniqlang.

Namuna: Sabzavotlar. Mevalar. Vitaminlarga boy. *Sabzavotlar ham, mevalar ham vitaminlarga boy.*

1. Bahor. Qish. Mavsumiy o'zgarishlar.
2. Kitob. Daftar. Qalam. O'quvchi uchun zarur.
3. Ona. Dadam. Opam. Oilamizning mehribon a'zolari.
4. Daryolar. Ko'llar. Okeanlar. Suv resurslari.
5. Tushkunlik. Qo'rquv. Salbiy his-tuyg'ular.

7-mashq. Berilgan gaplardan ma'no jihatidan bog'langan tarkibiy qo'shma gap tuzing. Bog'lovchi so'z yoki bog'lovchi vazifasidagi so'zlarni aniqlang.

Namuna: Biz maqsadimizga erishdik. Biz katta mehnat qildik. Biz katta mehnat qildik, shuning uchun maqsadimizga erishdik.

1. U sinovdan o'tdi. U yaxshi natijaga erishdi.
2. Quyosh chiqdi. Tabiat jonlandi.
3. Siz kelmadingiz. Biz sizni sog'indik.
4. Bahor keldi. Ko'klam boshlandi.

8-mashq. Berilgan oddiy gaplarni ma'no jihatidan bog'lab, qo'shma gaplarga aylantiring. Bog'lovchilarni to'g'ri tanlang.

1. Odamlar ko'p mehnat qilishdi. Ular mo'l hosil olishdi.
2. Qish yaqinlashdi. Sovuq qotdi.
3. Sen harakat qilsang. Yaxshi natijaga erishasan.
4. U so'zini tinglamadi. U xato qildi.
5. Bahorda tabiat uyg'onadi. Odamlar ham ko'chaga chiqdi.

9-mashq. Quyidagi gaplarni ma'no jihatidan to'g'ri keladigan qo'shma gap bilan to'ldiring.

1. Agar o'z ustingda ishlamasang,
2. Mehnatsevar inson har doim muvaffaqiyatga erishadi,
3. Men unga maslahat berdim,
4. Kitob o'qing,
5. Qish keldi,

10-mashq. Quyidagi gaplardagi uslubiy va grammatik xatolarni tuzating va ularni to'g'ri qo'shma gaplarga aylantiring.

1. U o'qidi, natijada u yaxshi bilim oldi.
2. Bahor keldi va tabiat jonlandi.
3. Agar mehnat qilsang, ammo rohat ko'rasan.
4. Yomg'ir yog'di, va shamol esardi, lekin daraxtlar silkinardi.
5. Siz kelmasangiz, biz sizni sog'inishimiz.

SO'Z SEHRI.

KO'CHIRMA VA O'ZLASHTIRMA GAPLAR .

1-topshiriq. Yangi so'zlar bilan tanishing.

So'z sehri – волшебство слова
 Aloqa vositasi – средства связи
 Ifoda tarzi – способ выражения
 Ko'chirma gap – прямая речь
 O'zlashtirma gap – косвенная речь
 Muallif gapi – слова автора
 So'zlovchi gapi – слова говорящего
 Tinish belgilar – знаки препинания
 Qo'shtirnoq – кавычка
 Shaxs - лицо
 Zamon-время

SO'Z SEHRI

Insoniyat olamida ko'plab buyuk kuchlar mavjud bo'lsa-da, hech biri so'zning ta'sirchan kuchi bilan tenglasha olmaydi. Til – bu shunchaki aloqa vositasi emas, balki u borliqni aks ettiruvchi, tafakkurni shakllantiruvchi va eng muhimi, his-tuyg'ularni uyg'otuvchi, xayollarni uchiruvchi buyuk sehrdir. So'zlar bilan biz dunyoni yaratamiz, unga ma'no bag'ishlaymiz, boshqalarning qalbiga yo'l topamiz yoki aksincha, cheksiz cheklashlarni yaratamiz.

Har bir so'zning o'z ruhi, o'z energiyasi bor. Biz og'zimizdan chiqarayotgan yoki qog'ozga tushirayotgan har bir so'z bizning ichki olamimizdan, niyatimizdan kelib chiqadi va o'ziga xos "sehr"ni taratadi. Ba'zan birgina shafqatsiz so'z inson umidini puchga chiqarib, qalbida chuqur yaralar qoldirsa, aksincha, samimiy va mehribon so'zlar kunni charog'on qilib, hayotga bo'lgan ishonchni mustahkamlaydi.

So'zning sehri nafaqat uning mazmunida, balki ohangida, ifoda tarzida ham namoyon bo'ladi. Ustoz shoirlarimiz, notiqalarimiz, yozuvchilarimizning asarlarini o'qir ekansiz, go'yo so'zlar orqali ranglarni ko'rgandek, musiqani eshitgandek

bo'lasiz. Ular so'zlar bilan tasvirlar chizadilar, tuyg'ular uyg'otadilar va o'quvchini boshqa bir olamga olib ketadilar. Bu – haqiqiy so'z sehridir.

Ammo bu sehrning ikki tomoni bor. Bir tomonda yaratuvchanlik, ezgulik, tushunish va mehr-muhabbat bor. Boshqa tomonda esa buzish, nafrat, adovat va zulm bor. Shuning uchun ham so'zdan foydalanishda hushyor bo'lish, uni faqat ezgulik va xayrli ishlarga sarflash zarur. Chunki har bir so'z – bu urug'. Uni yaxshilikka sepsangiz, undan hosil ham yaxshilik bo'lib unadi.

So'zning sehrini anglab, uni oqilona ishlatish – har birimizning mas'uliyatimizdir. Bu bizga berilgan buyuk imkoniyat bo'lib, uni qanday qo'llashimiz esa bizning o'zimizga, qalbimizning pokligiga bog'liq.

NAZARIY MA'LUMOT

KO'CHIRMA VA O'ZLASHTIRMA GAPLAR

Birovning aynan keltirilgan gapi **ko'chirma gap** deyiladi. Ko'chirma gap doimo so'zlovchi gapi bilan birga keladi. So'zlovchi gapi muallif gapi hisoblanadi. Ko'chirma gap bilan muallif gapi birikib ko'chirma gapli qo'shma gapni hosil qiladi. Yozuvda ko'chirma gap qo'shtirnoq ichiga olinadi.

Ko'chirma gap muallif gapidan oldin, uning o'rtasida, oxirida, ikki chekkasida kelishi mumkin. Shunga ko'ra yozuvda ular orasida turlicha tinish belgilari ishlatiladi.

Shamsiddin Mahsumov ta'kidlaganidek: "Ma'naviyat – bu millatning jon tomiridir".

Buyuk alloma Abu Rayhon Beruniy: "Vatan tuyg'usi har bir inson qalbida muqaddasdir".

Ona o'g'liga dedi: "Yaxshi bola bo'l, hech qachon odamlardan yuz o'girma".

"Inson o'zining g'oyasini qanchalik kuchli sevsa, shu g'oyaga shunchalik sodiq bo'ladi", – deydi yozuvchi.

Muallif gapi (M) va ko'chirma gap (K) bir-biriga nisbatan turlicha joylashishi mumkin, bunda tinish belgilari quyidagicha ishlatiladi.

1) M: «K». M: «K?» M: «K!»

2) M: «K», -M.M: «K?»-M.M: «K!»-M.

3) «K», -M.«K?»-M.«K!»-M.

4) «K,-M,-K».

O'zlashtirma gaplar – bu boshqa biror shaxsning gapini yoki fikrini o'zgartirib, o'z nutqimizda ifodalashdir. Bunda gapning ma'nosi saqlanib qoladi, ammo gapning tuzilishi, ishlatilgan shaxs va zamonlar o'zgarishi mumkin.

LEKSIK VA GRAMMATIK TOPSHIRIQLAR

3-topshiriq. “So‘z sehri” matnini o‘qing va savollarga javob bering.

1. So‘zning sehri nimada?
2. So‘zning sehri faqat uning mazmunida namoyon bo‘ladimi?

3-mashq. Ko‘chiring. Muallif gapi va ko‘chirma gaplarni va ularning joylashish o‘rmini aniqlang. Tinish belgilarining qo‘yilishiga e‘tibor bering.

1. «Rahmat, ona qizim»,-dedi muharrir mehri tovlanib.(Murod Muhammad Do‘st) 2. «Ke, picha dam ol, chirog‘im, toza charchabsan»,-dedi bobom.(Oybek).3.Kampir oyoq ostida o‘sgan o‘tdan yulib, kiyik tomon yura boshladi: «Ma, jonivor, ma!» (Said Ahmad) 4.«Shoshmang Ahmadjon»,-dedi yigit.(Abdulla Qahhor) 5.Xalil bobo nevarasiga girgittan bo‘lib: «Hoy, bolam senga nima bo‘ldi? A? Nima qildi, toychog‘im-a»,-der edi.(A.Muqimov) 6.«Zap yigit ekansiz-da, Tursunalijon. Barakalla, barakalla»,-dedi u.(A.Muqimov)

4- mashq. Gaplarni qavs ichida berilgan muallif nomlaridan foydalangan holda ko‘chirma gapli qo‘shma gapga aylantiring.

1.Siz ilmga bor-yog‘ingizni bermaguningizcha, ilm sizga biror narsa bermaydi (Imom G‘azzoliy). 2. Milliy tilni yo‘qotmak – millatning ruhini yo‘qotmakdur. (A.Avloniy) 3. O‘z ona tilini sevmagan, til zamirida yotgan tarixni bilmagan, qiziqmagan odam barkamol sanalmas (E.Vohidov). 4. O‘z tiling o‘z vataningdek aziz, o‘z onangdek tabarruk (E.Vohidov).

5-mashq. Ko‘chirma gapli qo‘shma gaplarni tegishli tinish belgilarini qo‘yib ko‘chiring.

1. Ertaga o‘zbek tilidan imtihon bo‘ladi dedi Ali. 2. Tilimiz bir xazinadir dedi ustozimiz. 3. Bu olamda mutolaa va mushohada baxtidan ulkan baxt yo‘q deydi Odil Yoqubov. 4. Milliy o‘zligimiz timsoli bo‘lgan jonajon o‘zbek tilimiz yanada ravnaq topsin dedi prezidentimiz Shavkat Mirziyoyev.

6-mashq. Berilgan gaplarni ko‘chirma gaplarga aylantiring, ularga muallif gaplarini qo‘shib ko‘chiring.

1.Mevasi achchiq daraxtni asal bilan sug‘orsang ham shirin meva bermaydi. 2. O‘z o‘rnida aytilmagan so‘z hech kim yo‘q yerda chalingan kuyga o‘xshaydi. 3. Nodonning vaqti foydasiz o‘tadi. 4.Dangasa odamning boyligida baraka bo‘lmaydi. 5. Qorinni ovqat to‘ydiradi, aqlni esa hikmat.

SOG'LOM TURMUSH TARZI.

MATN VA UNING TURLARI.

1-topshiriq. Yangi so'zlar bilan tanishing.

Sog'lom turmush tarzi – здоровый образ жизни

Jismoniy faollik – физическая активность

Salbiy odatlar – вредные привычки

Ruhiiy salomatlik – душевное здоровье

Surunkali va o'tkir kasalliklar – хронические и острые заболевания

Don mahsulotlari – зерновые продукты

Dukkaklilar - бобовые

O'simlik yog'i – растительное масло

Sut mahsulotlari – молочные продукты

Shaxsiy gigiyena – личная гигиена

Muntazam ravishda - систематически

Matn va uning turlari – текст и его виды

Iqtibos - цитата

Sarlavha - заглавие

Xatboshi - абзац

Sog'lom turmush tarzi – bu insonning jismoniy, ruhiy va ijtimoiy farovonligini ta'minlovchi turmush tarzidir. U nafaqat kasalliklardan holi bo'lish, balki to'laqonli, baxtli va samarali hayot kechirishni o'z ichiga oladi. Sog'lom turmush tarzi bugungi kunda dolzarb ahamiyat kasb etmoqda, chunki turli xil xastaliklar, ayniqsa, surunkali kasalliklar ko'payib bormoqda.

Sog'lom turmush tarzini shakllantirish ko'p qirrali jarayon bo'lib, bir qancha muhim omillarni o'z ichiga oladi:

1. To'g'ri va muvozanatli ovqatlanish.

- Sabzavotlar, mevalar, don mahsulotlari, dukkaklilar, o'simlik yog'lari, yog'siz go'sht va baliq, sut mahsulotlari iste'mol qilish.

- Shirinliklar, yog'li va qovurilgan taomlar, yarim tayyor mahsulotlar, trans yog'larga boy bo'lgan oziq-ovqatlardan cheklanish.
- Kuniga 3-5 mahal, belgilangan vaqtda ovqatlanish, ortiqcha yemaslik;
- Kuniga yetarli miqdorda toza suv ichish.

2. Jismoniy faollik.

- Har kuni kamida 30 daqiqa jismoniy mashqlar bilan shug'ullanish (yurish, yugurish, suzish, velosipedda yurish, yoga va hokazo).
- O'ziga yoqqan sport turi bilan muntazam shug'ullanish jismoniy va ruhiy salomatlik uchun foydali.
- Lift o'rniga zinadan chiqish, yaqin masofalarga piyoda yurish kabi kundalik hayotda faollikni oshirish.

3. Yetarli uyqu va dam olish.

- Har kuni 7-8 soat tinimsiz uyquni ta'minlash.
- Yotishdan oldin tinchlantiruvchi mashg'ulotlar (kitob o'qish, musiqa tinglash) bilan shug'ullanish.
- Ish va dam olishni muvozanatlash, ishdan bo'sh vaqtda oila va do'stlar bilan vaqt o'tkazish, sevimli mashg'ulotlar bilan shug'ullanish.

4. Salbiy odatlardan voz kechish.

- Tamaki mahsulotlari va alkogoldan voz kechish yoki ularni cheklash salomatlik uchun eng muhim qadamlardan biridir.
- Ulardan umuman foydalanmaslik lozim.

5. Ruhiy salomatlikni saqlash.

- Stressli vaziyatlarni to'g'ri yengish yo'llarini topish (meditatsiya, nafas olish mashqlari, psixolog bilan suhbat).
- Hayotga optimistlik bilan qarash, yaxshi niyatlarni shakllantirish.
- Do'stlar, oila a'zolari bilan yaxshi munosabatlarni o'rnatish va saqlash.
- O'z qadr-qimmatini tushunish, o'ziga va boshqalarga nisbatan mehr-muhabbatli bo'lish.

6. Shaxsiy gigiyena va profilaktika.

- Muntazam ravishda tishlarni yuvish, qo'llarni yuvish, cho'milish va boshqa gigiyena qoidalariga rioya qilish.
- O'z vaqtida shifokor ko'rigidan o'tish va zarur profilaktik tadbirlarni amalga oshirish.

Sog'lom turmush tarzi – bu bir martalik harakat emas, balki doimiy ravishda amalga oshiriladigan hayot tarzi. Har bir inson o'z salomatligiga mas'ul bo'lib, sog'lom turmush tarzi qoidalariga amal qilish orqali o'zini va yaqinlarini baxtli va to'laqonli hayotga chorlaydi.

MATN VA UNING TURLARI

Yozilgan, ko'chirilgan yoki bosilgan ijodiy, ilmiy asar, nutq, hujjat va shu kabilar yoki ularning bir parchasi **matn** deyiladi. Matnning eng kichik birligi gap hisoblanib, ular matn tarkibida ma'lum bog'lovchi vositalar yordamida bog'lanadi. Ular bog'lovchilar, bog'lovchi vazifasidagi ayrim so'zlar, takroriy bo'laklar, olmoshlar, sinonimlardir.

Matndagi yaxlit mavzu, mazmun, asosiy g'oya, muallifning maqsadiga muvofiq uning nomi – **sarlavhasi** bo'ladi.

Matnning mazmuniga mos keluvchi mashhur hikmatli so'z, maqol, ibora yoki badiiy parcha **epigraf** deyiladi. Epigraf, odatda, sarlavhadan keyin, asosiy matndan oldin, sahifaning o'ng chekkasida yoziladi. Epigraf bo'lgan matndan bog'ing (so'roq yoki undov gap bo'lmasa) nuqta qo'yiladi, muallifi qavs ichida yoziladi.

Xatboshi – bir mazmuniy butunlik, «matnning bir xat boshidan keyingi xat boshigacha bo'lgan qismi».

Bir matndan boshqasiga kiritilgan parcha **iqtibos** deb yuritiladi. Bunday parchalar ifodalanayotgan fikrni dalillash, isbotlash, boshqa fikrni ma'qullash yoki rad qilish, tahlil va tanqid qilish, unga munosabat bildirish kabi turli maqsadlar bilan matnga kiritiladi.

Matn -

- **nutqiy jarayon mahsuli bo'lgan,**
- **tugallangan,**
- **yozma shaklda mavjud bo'lgan,**
- **adabiy shakllangan,**
- **superfrazali birliklardan tuzilgan,**
- **leksik, grammatik, mantiqiy, uslubiy aloqalar bilan bog'langan,**
- **aniq maqsadli**
- **va pragmatik qurilmali nutqiy asar.**

Matnning o'ziga xos belgilari

- o axborot berishi,
- o mustaqil gaplar yoki murakkab sintaktik butunlikdan tashkil topishi,
- o tarkibiy qismlar orasida mazmuniy va sintaktik aloqalarning mavjudligi,
- o makon va zamon izchilligi,
- o yaxlitligi,
- o tugallanganligi,
- o bir umumiy mavzuga egaligi.

Matn turlari

hikoya
matni

tasviriy
matn

muhokama
matni

Matn tuzish
maqsadlariga
ko'ra

Matn turlari			
uslubiy mohiyatiga ko'ra			
ilmiy matn	badiiy matn	rasmiy matn	ommabop matn
tezis, maqola, ma'ruza, annotatsiya, taqrizlar	nasriy va nazmiy asarlari	ma'lumotnoma, qaror, buyruq, tavsifnoma, tavsiiyanomalar	maqola, suhbat, tabrik va xitob nutqi matnlari

hajm belgisiga ko'ra	Matn turlari	Matn unsurlari	
	Minimal matn (mikromatn) Maksimal matn (makromatn)	sarlavha	gap
		epigrafi	iqtibos

LEKSIK VA GRAMMATIK TOPSHIRIQLAR

2-topshiriq. "Sog'lom turmush tarzi" matnini o'qing va savollarga javob bering.

1. Sog'lom turmush tarzi qanday muhim omillarni o'z ichiga oladi?
2. Nima sababdan sog'lom turmush tarzi bugungi kunda dolzarb ahamiyat kasb etmoqda?
3. Sog'lom turmush tarzining foydalari nimada?

3-mashq. Matnni o'qing, uning unsurlarini ayting. Matn turini aniqlang.

So'nggi yillarda O'zbekistonda bank-moliya tizimini modernizatsiya qilish, kreditlar hajmini oshirish va raqamli xizmatlarni kengaytirish bo'yicha keng ko'lamli islohotlar amalga oshirilmoqda. Ayniqsa, raqamli bank xizmatlari va onlayn kreditlash tizimlari joriy etilishi aholiga qulaylik yaratmoqda.

Shuningdek, imtiyozli kredit dasturlari orqali yoshlar, ayollar va fermer xo'jaliklarini moliyaviy qo'llab-quvvatlash keng yo'lga qo'yilgan. Bu esa iqtisodiyotda bandlikni oshirish va yangi ish o'rinlarini yaratishga xizmat qilmoqda.

O'zbekiston kredit tizimi mamlakat iqtisodiy o'sishining muhim omili hisoblanadi. Banklar faoliyatini yanada takomillashtirish, raqamli texnologiyalarni joriy etish va aholining moliyaviy savodxonligini oshirish orqali kredit tizimi samaradorligini yanada oshirish mumkin.

4-mashq. Quyidagi rasm asosida matn tuzing.

5-mashq. Matnni o'qib, o'zbek tiliga tarjima qiling, uslubiy mohiyatiga ko'ra turini aniqlang.

ВЫБОР ПРОФЕССИИ

Есть дагестанская пословица – «Человек рождается дважды. Первый раз, когда появляется на свет, а второй – когда приобретает профессию». Выбор профессии, поиски своего жизненного пути – очень нелегкое занятие. Выбрать профессию – значит приготовиться служить своему делу всю жизнь, изо дня в день принимать всё, что с ним связано, – романтическое и будничное, увлекательное и кропотливое, требующее терпения, выдержки, усердия.

KELAJAKKA YO'L. MATNNI KENGAYTIRISH VA TORAYTIRISH.

1-topshiriq. Yangi so'zlar bilan tanishish.

Kelajakka yo'l – дорога в будущее

Ta'lim va ilm-fan- образование и наука

Iqtisodiyot va barqaror rivojlanish- экономика и устойчивое развитие

Ijtimoiy adolat va tenglik – социальная справедливость и равенство

Global hamkorlik va tinchlik- глобальное сотрудничество и мир

Shaxsiy rivojlanish va ma'naviyat – личное развитие и духовность

KELAJAKKA YO'L

Kelajakka yo'l – bu faqat oldinga intilish, rivojlanish, yangilik yaratish va insoniyat taraqqiyotini ta'minlash jarayonidir. U bizni hozirgi ahvoldan yanada yaxshiroq kelajakka olib boradigan yo'ldir. Bu yo'l har doim ham oson bo'lmagan, ko'plab sinovlar, qiyinchiliklar va kutilmagan burilishlarga to'la bo'lishi mumkin. Biroq, insoniyatning dunyoqarashi va intilishi har doim ham shu yo'ldan borishga undagan.

Insoniyat taraqqiyotini ta'minlashning asosiy yo'nalishlari va omillari:

1. *Ta'lim va ilm-fan.* Kelajak jamiyatini yaratishda bilim va ilmning o'rni beqiyos. O'qitish tizimini takomillashtirish, ilmiy tadqiqotlarni rag'batlantirish, har bir insonning o'z qobiliyatini ro'yobga chiqarishi uchun imkoniyat yaratish zarur.

Robototexnika, sun'iy intellekt, biotexnologiya, kosmik tadqiqotlar kabi sohalaridagi yutuqlar kelajakni belgilab beradi. Bu texnologiyalar hayotimizni osonlashtirishi, dunyoni tushunishimizni kengaytirishi va yangi imkoniyatlar ochishi mumkin.

2. *Iqtisodiyot va barqaror rivojlanish.* Tabiatni muhofaza qilish, energiya resurslaridan oqilona foydalanish, atrof-muhitga zarar yetkazmaydigan texnologiyalarni joriy qilish kelajakning muhim talablaridandir.

BMT tomonidan belgilangan barqaror rivojlanish maqsadiga erishish jahon hamjamiyatining kelajak uchun muhim strategiyasidir. Bunga qashshoqlikni

tugatish, ochlikka barham berish, sog'liqni saqlash, sifatli ta'lim, tenglik va boshqalar kiradi.

Raqamli texnologiyalarni keng joriy etish, onlayn xizmatlarni rivojlantirish iqtisodiy o'sishning asosiy omillaridan biridir.

3. *Ijtimoiy adolat va tenglik.* Har bir insonning huquqlarini himoya qilish, irqi, jinsi, millati yoki ijtimoiy mavqeidan qat'iy nazar teng imkoniyatlar yaratish kelajakda tinchlik va barqarorlikning kafolatidir.

Har bir insonning sifatli tibbiy xizmat va ta'lim olish huquqi ta'minlanishi kerak.

Zaif qatlamlarni qo'llab-quvvatlash, ijtimoiy tengsizlikni kamaytirish kelajak jamiyatining muhim vazifasidir.

4. *Global hamkorlik va tinchlik.* Mamlakatlar o'rtasidagi hamkorlikni kuchaytirish, umumiy muammolarni birgalikda hal etish (iqlim o'zgarishi, pandemiyalar, terrorizm) kelajakka yo'l ochadi.

Urush va nizolarni oldini olish, diplomatik yo'llar bilan masalalarni hal etish eng asosiy ustuvor yo'nalish bo'lishi kerak.

5. *Shaxsiy rivojlanish va ma'naviyat.* Insoniy qadriyatlarni, axloqni, madaniyatni rivojlantirish kelajakni yanada insonparvar qilishga yordam beradi.

Har bir insonning o'zini rivojlantirishga intilishi, yangi ko'nikmalarni o'rganishi kelajakdagi o'zgarishlarga tayyor bo'lish demakdir.

Kelajakka yo'l – bu murakkab, ammo zavqli sayohat. Bu sayohatda biz o'tmish tajribalarimizdan saboq olib, bugungi kunda bor bilim va imkoniyatlarimiz bilan kelajakni qurishimiz kerak. Kelajak bizdan faqat harakatni, fidoyilikni, hamkorlikni va eng muhimi, yaxshilikka bo'lgan ishonchni talab qiladi. Har birimizning kichik harakatimiz ham kelajakning yorug' yo'lini ochishga hissa qo'shadi.

NAZARIY MA'LUMOT

MATNNI KENGAYTIRISH VA QISQARTIRISH

Matnni kengaytirish va qisqartirish – bu matnning mazmunini buzmaganda, uning hajmini o'zgartirishga qaratilgan lingvistik va stilistik usullardir. Bu usullar matnni turli maqsadlarda qo'llash, o'quvchi auditoriyasiga moslashtirish, ma'lumotni yanada tushunarli yoki qisqa qilib taqdim etish uchun zarur.

Matnni kengaytirish quyidagi yo'l va vositalar bilan amalga oshiriladi:

- matnning bosh fikri, g'oyasini shakllantiruvchi tayanch so'z yoki gap, ifodani aniqlash va shunga bog'liq holda o'z mustaqil, ijodiy fikrini ifodalovchi gap, ifoda qo'shish;
- matn mazmunini maqol, matal, hikmatlar bilan boyitish, dalillar bilan asoslash;
- gapni uyushiq bo'laklar, kiritmalar, ajratilgan bo'laklar hisobiga kengaytirish;
- so'z va birikmalarni ma'nodoshlari-tasviriy ifodalar, frazeologik iboralar va boshqa badiiy tasvir vositalari bilan almashtirish;
- sodda gapni qo'shma gapga, qo'shma gapni alohida sodda gaplarga ajratish;
- asosiy fikrni ifodalovchi gapga qo'shimcha fikr, izoh bildiruvchi sintaktik parallel gaplarni mantiqiy izchillikda bog'lab kiritish;
- matnning kirish, xulosa qismlarini o'z qarashlari, mulohazalari, ilovalari bilan to'ldirish.

MATNNI QISQARTIRISH YO'LLARI

Matnni qisqartirish quyidagi yo'llar bilan amalga oshiriladi:

- matnning asosiy fikrini ifodalovchi gaplarni ajrata olish;
- gaplardagi uyushiq va ajratilgan bo'laklarni, kiritma va ilova qurilmalarni qisqartirish;
- birikmalarni ma'nodosh so'zlarga, sodda yoyiq gaplarni yig'iq gaplarga, qo'shma gaplarni sodda gaplarga, ko'chirma gaplarni o'zlashtirma gaplarga aylantirish;
- matnning qo'shimcha fikr ifodalovchi gaplarini, sintaktik parallellar va takrorlarni qisqartirish;
- matnni qisqa mazmunli tarkibiy qismlarga ajratish;
- birikmali sifatosh, o'xshatish va boshqa tasviriy ifodalarni sodda va ixcham shaklga keltirish.

LEKSIK VA GRAMMATIK TOPSHIRIQLAR

2-topshiriq. "Kelajakka yo'l" matnini o'qing va savollarga javob bering.

1. Insoniyat taraqqiyotini ta'minlashning asosiy yo'nalishlari va omillari haqida nimalarni bilasiz?
2. Sizningcha, kelajakka yo'l bu qanday yo'l?

3-mashq. Matnni asosiy fikrni saqlagan holda qisqartirib ko'ring. Qanday usullar bilan matnni qisqartirganingizni izohlang.

O'zbekiston Respublikasida kredit tizimi mamlakat iqtisodiyotining muhim tarkibiy qismi bo'lib, u moliyaviy resurslarni to'plash, taqsimlash va samarali foydalanish jarayonida asosiy rol o'ynaydi. Kredit tizimi orqali korxonalar, tadbirkorlar va aholi o'z faoliyatlarini rivojlantirish uchun zarur mablag'larni oladilar.

Kredit tizimining asosiy tarkibi.

O'zbekiston kredit tizimi ikki bosqichdan iborat:

1. Markaziy bank – mamlakatning asosiy banki sifatida pul-kredit siyosatini yuritadi, tijorat banklari faoliyatini nazorat qiladi hamda milliy valyuta barqarorligini ta'minlaydi.
2. Tijorat banklari – iqtisodiyotning turli sohalariga kreditlar ajratadi, depozitlar qabul qiladi va mijozlarga moliyaviy xizmatlar ko'rsatadi.

4-mashq. Quyidagi jadvalda berilgan birliklarning qisqa ifodasini toping.

BIRLIKLAR	QISQA SHAKLDAGI IFODASI
Sahro kemasi	tuya
Insonning beminnat do'sti	kitob
Jonajon o'lkam	
Baxt qomusimiz	
Tinchlik ramzi	
Buyuk sarbonimiz	
Bizga hayot bag'ishlagan	
Texnika asri	

5-topshiriq. "Yashil iqtisodiyot" mavzusida matn yarating.

29 - mavzu

TARJIMAYI HOL

NUTQ USLUBLARI VA USLUBIY BO'YOQDORLIK.

1-topshiriq. Yangi so'zlar bilan tanishing.

Shaxsiy ma'lumot - личная информация
Bilim va ko'nikmalar - знания и навыки
Mehnat faoliyati - трудовая деятельность
rag'batlantirishlar - поощрения
Nutq uslublari - стили речи
so'zlashuv uslubi - разговорный стиль
Rasmiy-idoraviy uslub- официально-деловой стиль
Ilmiy uslub - научный стиль
Publitsistik uslub - публицистический стиль
Badiiy uslub - художественный стиль

TARJIMAYI HOL

Tarjimayi hol — bu shaxsning o'z hayoti, yutuqlari, tajribalari va maqsadlari haqida o'zi yozgan hujjat. Ko'pincha ishga kirish, o'qishga hujjat topshirish yoki turli tanlovlarda qatnashish uchun talab qilinadi.

Tarjimayi holning asosiy maqsadi — o'zingizni ish beruvchi yoki boshqa mas'ul shaxsga tanishtirish, o'z qobiliyatlaringiz, tajribalaringiz va shaxsiy fazilatlarinigizni ko'rsatishdir.

Tarjimayi holning asosiy zaruriy qismlari:

1. Hujjatning nomi (Tarjimayi hol).

2. Matn:

a) muallif familiyasi, ismi va otasining ismi;

b) tug'ilgan yil, kun, oy va tug'ilgan joyi;

d) millati, ijtimoiy kelib chiqishi;

e) ota-onasi haqida qisqacha ma'lumot (familiyasi, ismi va otasining ismi, ish joyi);

f) ma'lumoti (qayerda, qanday o'quv yurtini tugatganligi va ma'lumotiga ko'ra mutaxassisligi);

g) ish faoliyatining turlari;

h) oxirgi ish joyi va lavozimi;

i) mukofot va rag'batlantirishlar;

j) jamoat ishlaridagi ishtiroki;

k) oilaviy ahvoli va oila a'zolari;

l) pasport ma'lumotlari;

m) turar joyi (uy manzili), telefoni.

3. Sana.

4. Imzo.

Tarjimayi hol oddiy qog'ozga, ayrim hollarda, ya'ni ishga, o'qishga kirishda maxsus bosma ish qog'ozlariga qo'lda yoziladi. Matnni bayon qilish shakli hikoya uslubida bo'lib, birinchi shaxs tilidan yoziladi.

Barcha ma'lumotlar davriylik asosida, aniq sanalar bilan (iloji boricha yili, oyi, kuni ko'rsatilgan holda) beriladi. Barcha raqamlar arab raqamlarida ifodalanadi.

NUTQ USLUBLARI VA USLUBIY BO'YOQDORLIK

Nutq uslublariidan so'zlashuv uslubi og'zaki nutqqa, qolganlari, asosan, yozma nutqqa xosdir, ba'zan og'zaki shaklda ham yuzaga chiqadi.

O'zbek tilining quyidagi nutq uslublari mavjud: 1) so'zlashuv uslubi:
2) publitsistik uslub; 3) ilmiy uslub; 4) rasmiy uslub; 5) badiiy uslub.

So'zlashuv uslubi til birliklarini tanlash va ularni qo'llashning nisbatan erkin uslubidir. Bu uslub o'z xususiyatlariga ko'ra ikki turga: **adabiy so'zlashuv uslubi** va **oddiy so'zlashuv uslubiga** ajratiladi.

Adabiy so'zlashuv uslubi umumxalq adabiy tilining keng tarqalgan va barcha sohalar uchun bop turi bo'lib, u adabiy me'yorlarga mos, ishlangan va tartibga solingan bo'ladi.

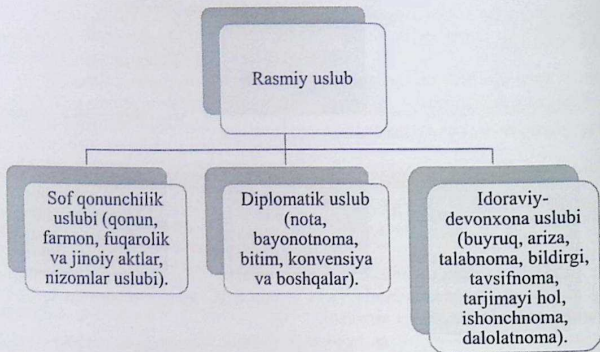
Adabiy so'zlashuv uslubi kundalik muloqot uchun xizmat qiladi, o'qitish ishlari, tarbiya va tashviqot shu uslubda olib boriladi, badiiy adabiyot shu uslubda yaratiladi.

Oddiy so'zlashuv uslubi nutq muomalasi jarayonida (erkinlik bilan) adabiy til hamda sheva elementlari ishtirok etishi, fikriy idrokni keng qamrovli bayon etishi bilan ta'riflanadi.

Oilada, ko'cha-ko'yda kishilarning fikr almashishi jarayonida qo'llaniladigan nutq uslubi so'zlashuv uslubi sanaladi. So'zlashuv uslubi adabiy va oddiy so'zlashuv uslublari o'z ichiga oladi.

Rasmiy-idoraviy uslub. Huquqiy qonunchilik va ish yuritish munosabatlari doirasida qo'llaniluvchi nutq uslubi **rasmiy uslub** hisoblanadi.

Rasmiy-idoraviy uslub jamiyatdagi ijtimoiy, huquqiy munosabatlar, davlat va davlatlararo rasmiy, siyosiy-iqtisodiy, madaniy aloqalar uchun xizmat qiluvchi nutq uslubidir. Rasmiy uslub tilining asosiy xususiyati **aniqlik va ixchamlikdir**, unda muayyan nutqiy shtamlar, kasbga oid so'zlar, atamalar, tayyor sintaktik qurilmalar keng qo'llanib, nutqning aniq va ravshan ifodalanishini ta'minlaydi.

Rasmiy uslub deyarli yozma shaklda ro'yobga chiqadi. U har qanday tasviriy vositalardan, obrazlilikdan xoli bo'ladi. Bunday uslubda tilning ikki vazifasi – axborot uzatish va da'vat etish, buyurish vazifasi amalga oshadi. Masalan, ma'lumotnomada axborot berilsa, buyruqda da'vat etish, axborot o'z aksini topgan bo'ladi.

Publitsistik uslub. Ommaviy axborot vositalarida (gazeta-jurnal, radio, televideniye), Oliy Majlis yig'inlarida, turli xil anjumanlarda qo'llaniladigan nutq uslubi publitsistik uslub sanaladi.

Publitsistika (lot. *publika* – xalq, omma) davrning eng muhim, dolzarb masalalarini o'quvchilarga, tinglovchilarga, tomoshabinlarga gazeta-jurnal, radio, televideniye orqali yetkazish, ommani jonlantirish, kishilarning ongiga atrofda sodir bo'layotgan voqealarni singdirish, ularning ijtimoiy qarashlarini shakllantirish uchun xizmat qiladi. Bu uslub, avvalo, tashviqot va targ'ibot uslubi bo'lganligi uchun ham unda siyosiy faollik, hozirjavoblik, o'tkir va ta'sirchan notiqlik, mantiqiy mulohaza va dalillar bilan tushuntirish, isbotlash kabi belgilar ustunlik qiladi.

Badiiy uslub kishi hayotining hamma tomonlarini qamrab olishi, umuminsoniyatga xosligi, barchaga barobarligi, o'quvchi yoki tinglovchiga hissiy-estetik ta'sir etishga yo'naltirilganligi bilan boshqa uslublardan ajralib turadi. Badiiy uslubda muallif asarning estetik ta'sirini kuchaytirish maqsadida tilning leksik va grammatik vositalardan ustalik bilan va ijodiy foydalanishi, turli ifodaviy vositalarni qo'llashi yoki o'zi yangilarini yaratishi mumkin bo'ladi. Shuning uchun ham bu uslubda yozuvchilar mavjud so'zlarni obrazli ishlatishdan tashqari o'ziga

Tarjimai holni o'z qo'lim bilan to'g'ri yozdim:

F.I.O.

To'ldirilgan sana

Imzo

4- topshiriq. Ariza namunasidan foydalanib, nuqtalar o'rini to'ldirgan holda o'qishga kirish to'g'risida ariza yozing. Tinish belgilarining qo'yilishi hamda bosh harflarning yozilishiga e'tibor bering.

.....
kimga?

.....
kimdan?

ARIZA

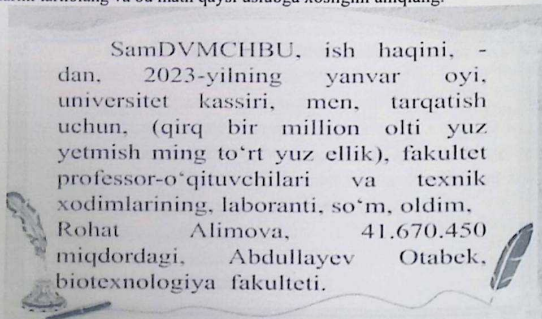
1. Men, ..., Sizdan ... (nimani?) ... so'rayman.
2. Menga ... (nimaga?) ... ruxsat berishingizni so'rayman.
3. Nimani ilova qilaman.

sana

imzo

Familiya, ism.

5- topshiriq. "Mozaika" usulidan foydalanib, quyida berilgan matnning qismlarini tartiblang va bu matn qaysi uslubga xosligini aniqlang.

30 - mavzu

SUHBAT ODOBI. NUTQ MADANIYATI.

1-topshiriq. Yangi soʻzlar bilan tanishing.

Suhbat odobi – речевой этикет

sharoitga moslashish - адаптироваться

Xushmuomalalik - вежливость

sukut saqlash - молчание

Nutq madaniyati – речевая культура

Madaniyat va adab - культура и этикет

Oʻrinlilik va maqsadga muvofiqlik - уместность и целесообразность

Boylik va ifodalilik – богатство и выразительность

Toʻgʻrilik va aniqlik – точность и ясность

meʼyorlarga rioya qilish – соблюдать нормы

SUHBAT ODOBI

Suhbat odobi – bu insonlar oʻzaro muloqot jarayonida rioya qilishi lozim boʻlgan axloqiy va madaniy meʼyorlar majmuidir. Yaxshi suhbat odobi nafaqat muloqotni yoqimli va samarali oʻtishini taʼminlaydi, balki insonlar oʻrtasidagi hurmatni, tushunishni va ijobiy munosabatlarni mustahkamlaydi.

Suhbat odobining asosiy qoidalari:

1. Hurmat bilan tinglash.
 - Suhbatdosh gapirayotganda uni diqqat bilan tinglash, uning gapiga hurmat bilan qarash muhim. Gapni boʻlib tashlamaslik, uning fikrini oxirigacha tinglash lozim.
 - Suhbatdosh bilan koʻz aloqasini saqlash, uning gapini tinglayotganingizni bildiradi. Bu ortiqcha qatʼiy boʻlmasligi kerak, lekin beparvolikdan dalolat bermasligi kerak.
 - Telefoningizga qarash, atrofga alangalash yoki zerikkanlikni bildirish suhbatdoshni hurmatsizlikka uchrashi mumkin.
2. Oʻz fikrini bildirishda ehtiyotkorlik.
 - Suhbat mavzusiga mos, odob doirasidan chiqmaydigan fikrlarni bildiring.
 - Agar bahs yuzaga kelsa, oʻz fikringizni tinch va xushmuomalalik bilan bildiring. Shaxsiy hujumlardan, haqoratlardan, soʻkishdan qoching.
 - Oʻz fikringizni bildirishda “menimcha”, “menimcha shunday”, “bu haqda mening fikrim” kabi iboralar bilan boshlash tortishuvni yumshatadi.
 - Suhbatdoshning fikri siznikidan farq qilsa ham, uni hurmat qiling. Uning fikriga qoʻshilmasligingizni, lekin uning fikrini tushunishingizni bildiring.
3. Nutq madaniyati.

- Gaplarni aniq, ravon va tushunarli qilib ayting. Tilni buzib talaffuz qilishdan, soʻzlarni choʻzib yoki shoshilib gapirishdan saqlaning.
- Suhbat mavzusiga mos, sharoitga yarasha soʻzlarni tanlang. Haqoratli, soʻkingʻan, masxara qilishga oid soʻzlardan foydalanmang.
- Suhbatdoshni qoʻrqitmasdan, hamda uning gapini eshitish uchun yetarli darajada ovoz balandligini saqlang. Jamoat joylarida baland ovozda gaplashishdan cheklaning.
- Ayrim hollarda toʻgʻri joyda sukut saqlash, gapni tugatib, suhbatdoshga javob berish imkonini berish ham oʻdbodir.

4. Mavzu va sharoitga moslashish.

- Suhbat qaysi mavzu atrofida ketayotganini hisobga oling va oʻrinli fikr bildiring.
- Rasmiy uchrashuvda, doʻstona suhbatda, oilaviy muhitda suhbat uslubi va odobi farq qilishi mumkin. Sharoitga qarab harakat qiling.
- Suhbatni xushmuomalalik bilan tugatish ham muhim. "Siz bilan suhbatlashishdan xursandman", "Keyingi safar koʻrishguncha" kabi iboralar bilan suhbatni yakunlash mumkin.

5. Qoʻshimcha odob qoidalari.

- Suhbatdoshning shaxsiy hayoti, moliyaviy ahvoli yoki boshqa nozik masalalari haqida soʻrashdan saqlaning, agar u oʻzi gapirib bermasa.
- Agar suhbat ogʻir mavzularga, shikoyatlarga yoki negativ fikrlarga koʻchib ketsa, uni yoqtirishga harakat qiling.
- Suhbatda oʻzini ortiqcha maqtab, boshqalarni past baholashdan saqlaning.
- Suhbatda keltirilgan maʼlumotlar haqiqatga toʻgʻri kelishiga ishonch hosil qiling, notoʻgʻri maʼlumot tarqatishdan saqlaning.

Suhbat odobi bu – doimiy ravishda oʻrganiladigan va takomillashtiriladigan jarayon. Boshqalarga nisbatan hurmat va samimiyat bilan munosabatda boʻlish har qanday suhbatni muvaffaqiyatli yakunlanishiga asos boʻladi.

NUTQ MADANIYATI

Nutq madaniyati – bu jamiyatda qabul qilingan meʼyorlarga mos, tushunarli, taʼsirchan va madaniyatli soʻzlashish sanʼati. Bu nafaqat toʻgʻri gapirish, balki oʻz fikr-mulohazalarini oʻrinli, samimiy va hurmat bilan ifoda etishni ham oʻz ichiga oladi. Nutq madaniyati har bir shaxsning ijtimoiy mavqecini, bilim darajasini va dunyoqarashini aks ettiradi.

Nutq madaniyatini shakllantirishni quyidagi asosiy jihatlar mavjud:

1. Norma va meʼyorlarga rioya qilish.

- Soʻzlarni toʻgʻri yozish va talaffuz qilish.

- Soʻzlarni ularning haqiqiy maʼnosida, oʻrinli qoʻllash. Maʼnosi bir-biriga yaqin soʻzlarni farqlash va toʻgʻri ishlatish.
- Soʻz yasash va oʻzgartish qoidalariga amal qilish (masalan, qoʻshimchalarni toʻgʻri qoʻshish).
- Gaplarni grammatik jihatdan toʻgʻri tuzish, soʻzlar ketma-ketligiga rioya qilish.
- Nutqning turli vaziyatlarga moslashuvi. Rasmiy, norasmiy, ilmiy, badiiy uslublarni toʻgʻri qoʻllash.

2. Toʻgʻrilik va aniqlik.

- Fikrlarni ravon, tushunarli va mazmunan toʻgʻri ifodalash.
- Keraksiz yoki noaniq soʻzlar, gaplardan qochish.
- Maʼlumotni aniq va loʻnda yetkazish.

3. Boylik va ifodalilik.

- Soʻz boyligidan oʻrinli foydalanish, bir xil soʻzlarni takrorlashdan qochish.
- Metaforalar, iboralar, sifatlovchi soʻzlardan foydalanib, nutqni yanada jozibador qilish.
- Oʻz fikrini taʼsirchan tarzda bayon eta olish qobiliyati.

4. Oʻrinlilik va maqsadga muvofiqlik.

- Nutqning tinglovchiga, vaziyatga va mavzuga mos boʻlishi.
- Nutqning maqsadi bilan uygʻunligi (masalan, tinglovchini ishontirish, maʼlumot berish, taʼsirlantirish).
- Kasbiy, ijtimoiy va shaxsiy munosabatlarga mos soʻzlashuv uslubini tanlash.

5. Madaniyat va adab.

- Oʻz suhbatdoshiga hurmat bilan munosabatda boʻlish.
- Noqis soʻzlar, haqoratli yoki beodob iboralardan foydalanmaslik.
- Suhbatni toʻgʻri boshlash, davom ettirish va yakunlash qoidalari.
- Tinglash madaniyatiga ega boʻlish (suhbatdosh gapini boʻlmasdan tinglash).

Nutq madaniyatini yaxshilash uchun muntazam ravishda kitob oʻqish, tilshunoslikka oid adabiyotlarni oʻrganish, nutqni yoddan emas, balki oʻzicha, fikr qilib soʻzlashga odatlanish, oʻz nutqini tahlil qilish va kamchiliklarini toʻgʻrilash foydali boʻladi.

LEKSIK VA GRAMMATIK TOPSHIRIQLAR

2-topshiriq. “Suhbat odobi” matnini oʻqing va savollarga javob bering.

1. Suhbat odobi asosiy qoidalari nimalardan iborat?
2. Suhbatni muvaffaqiyatli yakunlanishiga asos boʻladi?

3- mashq. Quyidagi gaplarda notoʻgʻri yoki oʻrinsiz ishlatilgan soʻzlarni aniqlang va ularni toʻgʻri soʻzlar bilan almashtiring. Sababini qisqacha izohlang.

Noto'g'ri so'z: _____

To'g'ri so'z: _____

Izoh: _____

1. Ushbu tadbirida ko'p sonli mehmonlar ishtirok etishdi. Bu voqea menga qattiq ta'sir qildi.
2. Uning gaplari juda sodda va tushunarlik edi.
3. Bu masalani tezda hal qilish kerak.
4. Uning nutqi g'oyatda boy va rang-barang edi.

4- mashq. Quyidagi gaplarda qavs ichidagi sinonim so'zlardan ma'no jihatidan eng to'g'risini tanlab, gapni to'ldiring.

1. O'zbekistonning ____ boy va rang-barang. (tabiati, tabiyati)
2. U o'zining ____ nutqi bilan barchani hayron qoldirdi. (mantiqan, mantiqli)
3. Bu ishda uning ____ yordami tegdi. (katta, ulkan)
4. Uning xulqi ____ va odobli. (xushfe'l, xushmuomala)
5. Bizga ____ yangiliklar olib keldi. (g'ayrioddiy, g'ayri)

5- mashq. Quyidagi gaplarni ma'no va grammatik jihatdan to'g'ri keladigan so'zlar bilan to'ldiring.

1. Bugungi uchrashuvda ____ masalalar muhokama qilindi.
2. Uning ____ ish olib borish uslubi har doim yuqori natijalarga olib keladi.
3. ____ har bir inson hayotida muhim o'rin tutadi.
4. Men sizning taklifingizga ____ rozi bo'laman.
5. ____ so'zlashuv jarayoningizni yanada boyitadi.

6- mashq. Quyida berilgan vaziyatlarga mos keladigan gaplarni tanlang yoki o'zingiz yarating.

Vaziyat 1.

Siz katta yig'ilishda ma'ruza qilyapsiz va auditoriyani o'z fikringizga ishonтирамоқchisiz.

- a) "Endi men sizlarga bir gap aytib beraman, qaranglar, qiziq bo'ladi."
- b) "Hurmatli yig'ilish qatnashchilari, bugungi kunning dolzarb masalalaridan biri bo'lgan... haqida fikr bildirishni o'rinli deb hisoblayman."
- c) "Qani, kim qanday o'ylaydi, bilib qo'yaylik-chi."

Vaziyat 2.

Do'stingiz bilan suhbatlashyapsiz va uning kundalik hayoti haqida so'rayapsiz.

- a) "Sizning kundalik faoliyatingizni batafsil bayon etishingizni so'rayman."
- b) "Keyin nima bo'ldi? Qanaqa yangiliklar bor, aytchi?"
- c) "Agar sizga qulay bo'lsa, oxirgi vaqtlarda nimalar bilan band ekanligingiz haqida gapirib bersangiz."

Vaziyat 3.

Siz ish beruvchi sifatida nomzodni suhbatga chaqirdingiz va uning malakasini aniqlamoqchisiz.

- a) "Qani, nima qila olasan, ko'rsat-chi!"
- b) "Sizning shu lavozimga nomzod sifatida qanday tajribangiz va bilimlaringiz borligi haqida gapirib bersangiz."
- c) "O'zingni tanishtir-chi, nimani bilasan?"

7- mashq. Quyidagi sodda gaplarni ma'no va ifodalilikni oshiradigan sifatlovchi so'zlar, iboralar yoki metaforalar bilan boyiting.

1. Bahor keldi. -> _____
2. U juda xursand edi. -> _____
3. Kitob qiziqarli edi. -> _____
4. Uning so'zlari kuchli edi. -> _____
5. Toshkent katta shahar. -> _____

GLOSSARIY

Atamaning o'zbek tilida nomlanishi	Atamaning rus tilida nomlanishi	Atamaning ingliz tilida nomlanishi	Atamaning izohi
Xususiyy va umumiy tilshunoslik	Малая и большая лингвистика	Micro and macro linguistics	Xususiyy tilshunoslikda ma'lum bir tilning grammatikasi masalan, o'zbek, rus, nemis tilining grammatikasi tekshiriladi. Umumiy tilshunoslikda esa til va jamiyat munosabatlari, uning taraqqiy etishi kabi masalalar o'rganiladi.
Umumiy	Всеобщий	General	Bu termin tilning xususiyatiga xos bo'lib, u umumiy hisoblanadi. Chunki til jamiyat tomonidan yaratilgan.
Turg'unlik	Постоянство	Static	Til unsurlari, ya'ni fonema, morfema va so'z statik holatda bo'lib, ular nutqqa ko'chgandan keyingina faollashadi, o'zgaruvchan bo'ladi.
Mavhumlik	Абстрактно	Virtual	Til unsurlari, ya'ni fonema, morfema va so'z virtual holatda bo'lib, ular nutqiy jarayonda inson tomonidan aniq maqsadda qo'llanadi. Uni inson faollashtiradi.
Morf	Морф	Morf	Nutqning eng kichik ma'noli birligi
Morfema	Морфема	Morpheme	Tilning eng kichik ma'noli birligi
Allomorf	Алломорф	Allomorph	Morfemaning varianti
Allofon	Аллофон	Allophone	Fonemaning varianti
Predikativlik	Предикативность	Predicative	So'zlovchining voqelikka munosabati
Denotat	Денотат	Denotant	Narsa yoki hodisa
Signifikat	Сигнификат	Significant	Ma'no yoki tushuncha
Piktografiya	Пиктография	Picturegraphos	Rasmlarga asoslangan yozuv
Geneologik tasnif	Генеологическая классификация	Geneological classification	Tillarni oilalarga bo'linishi (til oilalari tasnifi)
Segment	Сегмент	Segment	Ifoda materialiga ega bo'lgan til unsurlari
Supersegment	Суперсегмент	Supersegment	Ifoda materialiga ega bo'lmagan unsurlar (bo'g'in, urg'u, ohang)

Agglyutinatív	Агглютинатив	Agglutination	Yopishtirilgan degan ma'noni bildiradi. O'zakka qo'shilayotgan har bir qo'shimcha grammatik ma'no ifodalaydi
Distributsiya	Дистрибуция	Distrubation	Ma'no qurshovida kelgan tushunchalar
Jumla	Фраза	Phrase	Nutqning ikki pauzasi oralig' idagi ohang butunligi
Takt	Такт	Tact	Jumla ichidagi ohang butunligi
Fleksiya	Флексия	Flection	O'zak tarkibidagi tovushning o'zgarishi
Adabiy til	Литературный язык	Literary language	umumxalq tilining ishlangan, sayqal berilgan, ma'lum bir me'yorga solingan shakli
Atama	Термин	Term	termin, fan-texnika, kasb-hunarga oid bir ma'noli so'z
Gap	Предложение	Sentence	muomalaning eng kichik birligi, mazmun va grammatik jihatdan shakllangan, nisbiy tugallangan fikr
Grafika	Графика	Graphics	tilshunoslikda yozuvni o'rganadigan bo'lim
Sheva	Диалект	Dialect	ma'lum bir hududdagina ishlatiladigan so'zlar
Fonetik yozuv	Фонетическое письмо	Phonetic writing	tovush o'zgarishiga uchragan so'zlarning yozilishi
Nutq	Речь	Speech	fikrni so'z orqali ifodalash qobiliyati, mahorati
Abzas	Абзац	Paragraph	xat boshi, satr boshi
Tezis	Тезис	Thesis	ilmiy asar, maqola, ma'ruza va shu shakldagi asosiy g'oyalarning qisqacha ifodasi
Termin	Термин	Term	umumadabiy tilning maxsus vazifa bajaruvchi bir turi bo'lib, ishlab chiqarish, fan va texnika tiliga mansub lisoniy birlik, bir so'z yoki birikmadir
Terminologiya	Терминология	Terminology	muayyan fanning tushunchalar tizimi bilan o'zaro munosabatda bo'lgan terminlar jami sifatida ta'riflanadi. Terminologiya – fan-texnika, ishlab chiqarishning xilma-xil soha va terminlar majmui, ya'ni yig'indisidir. Masalan, matematika terminologiyasi,

			tibbiyot terminologiyasi, iqtisodiyot terminologiyasi va boshqalar
Terminologik tizimni tartibga solish	Упорядочение системы терминологии	Regulating terminology system	terminlarni to'plash, sistemalashtirish, ilmiy nuqtai nazardan tadqiq etish
Semantik yoki leksik-semantik yo'l bilan yasash	Словообразование семантическим, лексико-семантическим путем	Organizing by semantic or lexical-semantic ways	o'zbek tilshunosligida so'z ma'nosining o'zgarishi, ma'noning ko'chishi, polisemantik so'zlarning ba'zi ma'nolari orasidagi bog'lanish uzilib, ayrimlarning maxsuslanishi orqali yangi so'zning hosil bo'lishi
Morfologik usul	Морфологический метод	Morphologic method	leksemalar hosil qilishning keng tarqalgan yo'llaridan biri bo'lib, affiksalar orqali so'z yasash
Sintaktik usul	Синтаксический метод	Syntactic method	mustaqil ma'noli ikki va undan ortiq so'zlarni bir-biri bilan grammatik jihatdan birlashtirib ifodalash usuli
Fakt	Факт	Fact	ma'lum bir haqiqatga xizmat qiluvchi manba
Maqola	Статья	Article	nutq, kichik asar. To'plam, jurnal, gazeta uchun yozilgan yoki ularda bosilgan, hajmi katta bo'lmagan ilmiy yoki publitsistik asar
Tahrir	Редактирования	Edit	yozma ishni, asarni tuzatishlar kiritib yaxshilash, tuzatish
Sodda gap	Простое предложение	Simple sentence	bir ega-kesim birligidan iborat gap
Takroriy so'z	Повторное слово	Repeating word	bir so'zning takroridan iborat bo'lgan so'z
Tasviriy ifoda	Изобразительное выражение	Figurative phrasing	so'zni obrazli qilib aytish
Sintaktik birlik	Синтаксическое единство	Syntactic unit	so'z birikmasi, gap, gap bo'lagi
Leksika	Лексика	Lexicon	tildagi barcha so'zlar yig'indisi
Maqol	Пословица	Proverb	Hayotiy tajriba asosida xalq tomonidan yaratilgan, odatda ixcham tugal ma'noga ega bo'lgan, ixcham, obrazli, tugal ma'noli va hikmatli ibora
Esse	Эссе	Essay	erkin kompozitsiyali uncha katta bo'lmagan nasriy asar

			bo'lib, esseda narsa va hodisalarga yoki shaxsga oid subyektiv fikr bayon qilinadi
Taqriz	Рецензия	Review	adabiy tanqid janri bo'lib, arab tilida ijobiy baho degan ma'noni anglatadi va yangi badiiy, ilmiy yoki ilmiy-ommabop asar tahlili hisoblanadi
Rezume	Резюме	Resume	fransuzcha so'z bo'lib, yozilgan, aytilgan yoki o'qilgan narsaning qisqa holatda aks ettirish, qisqacha xulosa, biror narsaning yakuniy natijasi
Annotatsiya	Аннотация	Annotation	kitob, maqola va boshqalarning mazmuni, ahamiyati haqida qisqacha ma'lumot, qisqacha ta'rif
Xususiy hujjatlar	Частные документы	Private documents	tashkilotlarda matnning o'ziga xosligi, betakrorligi, mazmun bayoni erkin bo'ladigan hujjatlardir
Namunaviy hujjatlar	Образцовые документы	Exemplary documents	boshqaruvning muayyan bir vaziyatlari bilan bog'liq bir-biriga o'xshash va ko'p takrorlanadigan masalalar yuzasidan tuzilgan matnlarni o'z ichiga oladigan hujjatlardir
Qoliqli hujjatlar	Шаблоны документов	Model documents	odatda, oldindan tayyorlangan bosma ish qog'ozlariga yoziladigan hujjatlardir
Manzil	Адрес	Address	pochta jo'natmalari (xat-xabar, buyum va pul jo'natmalari kabilar) ustidagi yozuv bo'lib, unda jo'natma yetib borishi zarur bo'lgan joy (qayerga), uni oluvchi shaxs yoki muassasa (kimga) nomi va jo'natuvchi haqidagi ma'lumotlar (jo'natuvchi adresi) ko'rsatiladi
Hisobot	Отчет	Report	muayyan vaqt uchun rejalashtirilgan ish yoki vazifa, topshiriqlarnig bajarilishi, amaliy dolzarb ishlar, xizmat va ilmiy safarlar yakuni haqida ma'lumot beruvchi hujjatdir.
Bayonnoma	Протокол	Protocol	turli yig'ilish, kengash va boshqa tur anjumanlarning borishini, majlis

			qatnashchilarining chiqishlari va ular qabul qilgan qarorlarni aniq, siqiq holda qayd qiluvchi rasmiy hujjat
Tasdiq xati	Утвердительное письмо	Confirmation letter	ma'lum bir muassasa tomonidan yuborilgan iltimos va so'rovlarga javob tarzida yoziladigan xatlarning bir turi
Ilova xat	Письмо-приложение	Appendix letter	xatni qabul qilib oluvchilarni jo'natiladigan hujjatlar haqida yozma xabardor qilish uchun qo'llanuvchi qisqacha xabar qog'ozi
Axborot xati	Информационное письмо	Information letter	ma'lum tashkilot yoki shaxsni amalga oshirilayotgan tadbiridan xabardor qilish
Muloqot	Общение	Communication	kishilar o'rtasidagi faoliyat ehtiyojlaridan kelib chiqadigan bog'lanishlar rivojlanishining ko'p qirrali jarayoni
Kommunikatsiya	Коммуникация	Communication	lotincha "communicatio" so'zidan kelib chiqqan bo'lib umumiy qilmoq, bog'lamoq). Fikr almashuv, aloqa. Haqiqatda konkret nutq sharoiti tinglovchiga so'zlovchi aytayotgan voqea-hodisani tezroq, osonroq tushunishga yordam beradi, kommunikatsiyani tezlashtiradi
Integrallashuv funksiyasi	Функция интегрализации	Function of integration	biznes tashkilotlarining turli xil funksiyalari o'rtasidagi o'zaro munosabatlarni amalga oshirish
Ichki muloqot	Внутреннее общение	Internal communication	Insonlar tashkilot ichida bir-birlari bilan muloqot qilishlari
Tashqi muloqot	Внешнее общение	External Communication	Tashkilotdagi xodimlar tashkilotdan tashqaridagi shaxslar bilan muloqotlari
Monologik nutq	Монологическая речь	Monologue	(yunoncha monos bir, yakka; logos so'z, nutq) so'zlovchini o'z o'ziga yoki o'zgalarga qaratilgan, javob talab qilmaydigan nutqi
Dialogik nutq	Диалогическая речь	Dialogue	Ikki yoki bir necha kishi o'rtasidagi og'zaki muloqot, suhbat
Kontekst	Контекст	Context	lotincha contextus qo'shilish, ulanish, bog'lanish) faqat kontekstgina har bir so'zning konkret ma'nosiga oydinlik kiritadi

Qisqa xabarlar xizmati (SMS)	Сервис коротких сообщений (CMC)	Short message service (SMS)	mobil telefonlar orqali xabarlarni jo'natish va qabul qilish imkoniyati
Telekonferensiya	Телеконференция	Teleconference	ikki yoki undan ko'proq odamlar o'rtasida joylardagi elektron muloqot
Mimik pantomima	Мимическая пантомима	Mimic pantomime	aniq imo-ishora, ma'noli qarash, rag'batlantiruvchi yoki iliq tabassum
Diksiya	Дикция	diction	(lotincha dictio talaffuz qilish) - har bir bo'g'in, tovush, so'zni to'g'ri va aniq talaffuz etishning aniqlik darajasi
Ekstralingvistik omillar	Экстралингвистические факторы	Extralinguistic factors	tilga bog'liq bo'lmagan shart-sharoitlar
Fonetika	Фонетика	Phonetics	tovushlarning paydo bo'lishi va ularning akustik xususiyatini o'rganuvchi tilshunoslik bo'limi
Pedtexnologiya	Педтехнология	Teaching technology	(qadimgi yunon san'at, qobiliyat, so'z, ta'lim) ta'lim texnologiyasi shakllari, usullari, texnik, o'qitish usullari va ta'lim resurslarini maxsus majmui
Verbal muloqot	Вербальное общение	Verbal communication	So'zlar yordamida sodir bo'luvchi muloqot
Noverbal muloqot	Невербальное общение	None-Verbal communication	so'zlarni ishlatmaydigan muloqot turiga taalluqli bo'ladi
Paralingvistik ta'sir	Паралингвистическое влияние	Paralinguistic influence	bu nutqning atrofidagi uni bezovchi, uni kuchaytiruvchi yoki susaytiruvchi omillar
Verbal ta'sir	Вербальное влияние	Verbal influence	bu so'z va nutq orqali ko'rsatiladigan ta'sir
Proksemika	Проксемика	Proxemics	kishilarning muloqot davomida bir-biriga qarab, moslab ish tutishi va oraliq masofani tutishi
Takesika vositalari	Средства такесики	Takesika	silab qo'yishlar, daxldorlik, qo'l berib ko'rishishlar, urib-urib qo'yishlar
Ekstralingvistika	Экстралингвистика	Extralinguistics	G'azab, qo'rqish ancha baland ovoz bilan, qayg'u, g'am-g'ussa, horg'inlik odatda yumshoq pasaytirilgan ovoz bilan bildiriladi
Ovoz modulyatsiyasi	Модуляция звука	Voice modulation	ovozda kuchaygan ta'sirchanlikni rivojlantirilganda, boshqalarning xatti-harakatlarini anglay olishi

Tezaurus	Тезаурус	Thesaurus	muayyan bilim sohasi tushunchalari, terminlarini to'liq tavsiflovchi lug'at yoki ma'lumotlar to'plami
Vibrofon	Вибрафон	Vibrofon	(lot. Vibrato – titramoq, tebratmoq) tovushning mexanik tebranishi va silkinishi
Korporativ kommunikatsiya	Корпоративная коммуникация	Corporate Communication	biron-bir korporatsiya, uyushmaga mansub, birlashma, jamiyatga tegishli aloqa
Lingvistika	Лингвистика	Linguistics	(frans. Linguistique – til) tilshunoslik va til bilimiga oid
Sinonim	Синоним	Synonym	ma'nodosh so'z, ikkita bir xil yoki bir-biriga yaqin tushuncha
Antonim	Антоним	Antonym	qarama-qarshi, zid ma'noli til (nutq) birliklari
Paronim	Пароним	Paronym	talaffuzi yaqin, shakli va ma'nosi har xil so'zlar
Anketa-so'rovnomma	Анкетирование	The questionnaire	(fran. Enquete-surishtirish, xabar, ma'lumot olish) tegishli ma'lumot olish, to'plash uchun belgilangan so'roq varaqasi, so'rovnomma
Kalka	Калька	Kalka	boshqa tillarga xos bo'lgan so'zlarni o'zgarishsiz o'zlashtirish
Dialektizm	Диалектизм	Dialecticism	tilshunoslikning xalq lahja va shevalarini o'rganuvchi sohasi, shevashunoslik
Argo	Арго	Argo	tilshunoslikning xalq lahja va shevalarini o'rganuvchi sohasi, shevashunoslik
Metafora	Метафора	Metaphor	so'z yoki iborani o'xshashlik yoki o'xshatishga asoslangan ko'chma ma'noda ishlatilish va shunday ma'noda ishlatilgan so'z yoki ibora
Sinekdoxa	Синекдоха	Synecdoche	butun narsani uning qismining nomi bilan, va aksincha, qismni butun narsaning nomi bilan atash
Kanselyarizm	Канцеляризм	Kanselyarizms	rasmiy uslubga xos so'z va birikmalar
Tovush	Звук	Sound	talaffuz etiluvchi va eshitiluvchi mavhum birlik
Arxaizm	Архаизм	Archaism	hozirda sinonimi ishlatiladigan eskirgan so'zlar

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Asqarova M., Yunusov R., Yo'ldoshev M., Muhamedova D. O'zbek tili praktikumi: O'quv qo'llanma. Toshkent: Iqtisod-moliya, 2006. — 304 b.
2. Shaymanova Y. O'zbek tili (o'quv qo'llanma) – Samarqand davlat veterinariya meditsinasi, chorvachilik va biotexnologiyalar universiteti: Nashr matbaa markazi, 2024.

MUNDARIJA

1-mavzu. "Davlat tili haqida"gi qonun va uning ijrosi. "O'zbek tili" fanining maqsadi va vazifasi.	4-7
2--mavzu. "O'zbekiston – yagona Vatan". Grammatika: O'zbek tilining tovushlar tizimi: unli tovushlar va ularning imlosi.	7-12
3-mavzu. "Mening universitetim". Grammatika: O'zbek tilining tovushlar tizimi: undosh tovushlar va ularning imlosi.	12-17
4-mavzu. "O'zbekistonda ishlab chiqarishning rivojlanishi". Grammatika: O'zbek tilida bo'g'in va uning turlari. Bo'g'inga ajratish va ko'chirish qoidolari.	17-22
5-mavzu. "Bozor iqtisodiyoti haqida tushuncha". Grammatika: O'zbek tilining asosiy imlo qoidolari: asos va qo'shimchalar imlosi.	22-26
6-mavzu. "Kasbim – faxrim". Grammatika: O'zbek tilining asosiy imlo qoidolari: qo'shib, ajratib, chiziqcha bilan yozish imlosi.	26-33
7-mavzu. "O'zbekistonda turizm sohasi". Grammatika: O'zbek tilining asosiy imlo qoidolari: bosh harflar imlosi.	33-38
8-mavzu. "Iqtidor va mehnat". Grammatika: Leksikologiya. So'zning bir va ko'p ma'noliligi.	38-41
9-mavzu. "O'zbekiston iqtisodiyoti tarixi". Grammatika: Tilning leksik boyligining rivojlanishi: ichki manba va tashqi manba.	41-44
10-mavzu. "O'zbekistonda ishlab chiqarish sohalari". Grammatika: Sinonimlar va ularning turlari: leksik, frazeologik va morfologik sinonimlar.	44-48
11-mavzu. "Kitob mutolaasi – ma'naviy kamolotga erishish yo'li". Grammatika: Tilning paremiologik fondi.	48-53
12-mavzu. "Bozorda pulning o'rni". Grammatika: So'z yasalishi.	53-58
13-mavzu. "Xususiy mulk". Grammatika: Mustaqil so'z turkumlari.	58-63
14-mavzu. "Inflyatsiya va uning kelib chiqish sabablari". Grammatika: Kelishik qo'shimchalari.	63-71
15-mavzu. "Tabiat, inson, salomatlik". Grammatika: Egalik shakllari va son kategoriyasi.	71-76
16-mavzu. "Bozor munosabatlari". Grammatika: Fe'llarning tuslanishi.	76-82
17-mavzu. "Biznes sohasida talab va taklif tushunchalari". Grammatika: Fe'lning vazifa shakllari.	82-89
18-mavzu. "Raqobat nima?". Grammatika: Yordamchi va alohida olingan so'zlar turkumi.	89-95
19-mavzu. "Oila – kichik Vatan". Grammatika: So'zlarning bog'lanishi.	95-99
20-mavzu. "Vatanparvarlik tuyg'usi". Grammatika: Gapda so'zlar tartibi.	99-103

21-mavzu. "O'zbekistonda kredit tizimi". Grammatika: Uyushiq bo'laklarning matnda ishlatilishi.	103-107
22-mavzu. "Shaxs ma'naviyati". Grammatika: Undalma va uning uslubiy xususiyatlari.	107-109
23-mavzu. "Respublikamizda soliq tizimi". Grammatika: Kiritmalar va ularning uslubiy xususiyatlari.	109-113
24-mavzu. "Insoniy sifatlar". Grammatika: Sodda gap va uning turlari.	113-117
25-mavzu. "Ona – eng yaqin do'st". Grammatika: Qo'shma gap va uning turlari.	117-123
26-mavzu. "So'z sehri". Grammatika: Ko'chirma va o'zlashtirma gaplar.	123-126
27-mavzu. "Sog'lom turmush tarzi". Grammatika: Matn va uning turlari.	126-132
28-mavzu. "Kelajakka yo'l". Grammatika: Matnni kengaytirish va toraytirish.	132-135
29-mavzu. "Tarjimai hol". Grammatika: Nutq uslublari va uslubiy bo'yoqdorlik.	135-140
30-mavzu. "Suhbat odobi". Grammatika: Nutq madaniyati.	140-145
Glossariy	146
Foydalanilgan adabiyotlar	153

S. Ulliyeva

O'zbek tili

O'quv qo'llanma

**Samarqand davlat veterinariya meditsinasi, chorvachilik va
biotexnologiyalar universiteti Nashr matbaa markazi**

Nashr-matbaa faoliyatini amalga oshirish uchun O'zbekiston
Respublikasi Prezidenti administratsiyasi huzuridagi Axborot va ommaviy
kommunikatsiyalar agentligi tomonidan 10.05.2024 y. № 273109
va 24.05.2024 y. № 283607-sonli tasdiqnomalar berilgan

Direktor
Muharrir
Tex. muharrir

J.Shukurov
L.Xoshimov
A.Umarov

ISBN: 978-9910-640-74-2

2292

Bosishga ruxsat etildi 15. 01. 2026 yil.

Qog'oz bichimi 60x84 ^{1/16}.

Times New Roman garniturası.

Shartli hisob tabog'i –9,75. Nashriyot hisob tabog'i – 10,0

Adadi 20 nusxa. Buyurtma № 01/03

Samarqand davlat veterinariya meditsinasi,
chorvachilik va biotexnologiyalar universiteti

Nashr matbaa markazida chop etildi.

Samarqand sh., Mirzo Ulug'bek k., 77

Tel. 93 359 70 98